SOSIAALINEN KONSTRUKTIONISMI REALISMIN PUNTARISSA

Kristiina Lehmuskoski
Pro gradu -tutkielma
Sosiaalipsykologia
Sosiaalipolitiikan ja
sosiaalipsykologian laitos
Kuopion yliopisto
Toukokuu 2008

KUOPION YLIOPISTO, yhteiskuntatieteellinen tiedekunta
Sosiaalipolitiikan ja sosiaalipsykologian laitos
sosiaalipsykologia

LEHMUSKOSKI, KRISTIINA: Sosiaalinen konstruktionismi realismin puntarissa

Pro gradu -tutkielma, 73 sivua
Tutkielman ohjaajat: YTT, professori Pertti Töttö
YTT, yliassistentti Pekka Kuusela

Toukokuu 2008

Avainsanat: sosiaalinen konstruktionismi, realismi, ontologia, epistemologia, semantiikka, Kenneth J. Gergen

Tutkimus on teoreettinen analyysi sosiaalisen konstruktionismin tiede- ja tutkimuskäsityksestä. Sosiaalisessa konstruktionismissa on pyritty luomaan uutta tiede- ja tutkimuskäsitystä korvaamaan perinteinen tieteenfilosofia ja sen tietoteoreettiset perusteet. Sosiaalinen konstruktionismi sisältää kuitenkin niukasti systemaattista pohdintaa ihmistieteiden perusteista ja monet keskeiset tieteenfilosofiset kysymykset jäävät kokonaan problematisoimatta.

Tutkimuksessa tarkastellaan sosiaalisen konstruktionismin tietoteoreettisia perusväittämiä realismin valossa. Realistisessa tieteenfilosofiassa tietoteoreettiset väittämät esitetään tarkasti muotoiltuina. Realismin tarjoaman tukirangan avulla konstruktionismin tietoteoreettiset oletukset saadaan paremmin esille.

Amerikkalaisen sosiaalipsykologi Kenneth J. Gergenin ajattelu toimii tutkimuksessa esimerkkinä siitä, millaisia tieteenfilosofisia näkemyksiä radikaalin sosiaalisen konstruktionismin kannattajat ovat usein tietämättään omaksuneet. Näkemykset johtavat antirealistiseen teesiin, jonka mukaan tieteellä ei ole mitään erityistä asemaa tiedontuottajana muuhun sosiaalisen ja inhimilliseen toimintaan verrattuna.

Konstruktionistinen metateoria ei pysty vastaamaan samoihin kysymyksiin kuin perinteinen tietoteoria. Kysymyksen asettelu tieteessä muuttuu siten, että aksiologia eli kysymys tieteen päämääristä nousee konstruktionismissa keskeiseksi. Konstruktionistisessa metateoriassa tieteellisen toiminnan päämääräksi määritellään maailman muuttaminen. Realismin näkökulmasta konstruktionistinen metateoria voidaan määritellä idealistiseksi opiksi.

UNIVERSITY OF KUOPIO, Faculty of Social Sciences
Department of Social Policy and Social Psychology
Social Psychology

LEHMUSKOSKI, KRISTIINA: Social Constructionism Weighed by Realism

Master's thesis, 73 pages
Advisors: Pertti Töttö, D.Soc.Sc
Pekka Kuusela, D.Soc.Sc
May 2008

Key words: social constructionism, realism, ontology, epistemology, semantics, Kenneth J. Gergen

---

This study is a theoretical analysis on ontology, epistemology and semantics of social constructionism. Within social constructionism there has been an aim to replace the traditional philosophy of science with a new understanding of knowledge and science. However, social constructionism includes very little systematic study on the grounds of human sciences and leaves many crucial issues unanswered.

In this study the theses of social constructionism are rewieved in the light of realism. In the realist view of science the preliminary formulations of the basic theses are clearly stated. This makes it possible to bring out the underlying assumptions and conclucions of social constructionism.

Kenneth J.Gergen is an American social psychologist who has made strong statements on the issues concerned in this study. His texts serve as an example of the theoretical views that radical social constructionism often implicitly holds. These views imply an antirealist thesis, which suggests that, compared to other social or human activities, science has no priviledged status in knowledge formation.

The metatheory of constructionism is unable to answer the very questions met by the traditional philosophy of science. In social constructionism axiology, the aim of science becomes a central issue. Changing the world is seen as the aim of scientific activity. From the point of realism the radical social constructionism can be defined as a form of idealism.

SISÄLLYS

1 JOHDANTO 3
1.1 Tutkimuksen tausta 3
1.2 Tutkimuksen tarkoitus 4
1.3 Tutkielman kirjoittaminen 5
1.4 Tutkielman rakenne 7

2 SOSIAALINEN KONSTRUKTIONISMI SOSIAALITIETEELLISENÄ SUUNTAUKSENA 10
2.1 Suuntauksen tausta 10
2.2 Sosiaalisen konstruktionismin määritelmä 11
2.3 Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmat 13
2.4 Sosiaalisen konstruktionismin kehitys 16
2.5 Sosiaalinen konstruktionismi sosiaalipsykologiassa 17

3 REALISMI 22
3.1 Taustaa 22
3.2 Realismin erittely 22
3.3 Realismi ontologiassa 24
3.3.1 Popperin kolme maailmaa 25
3.4 Realismi semantiikassa 26
3.4.1 Tarskin semanttinen käsitys totuudesta 29
3.4.2 Tieteellinen tutkimus totuuden indikaattorina 31
3.5 Realismi epistemologiassa 32
3.6 Realismi teorian rakentamisessa 33

4 GERGENIN METATEORIA REALISMIN PUNTARISSA 35
4.1 Taustaa 35
4.2 Epistemologia 37
4.3 Ontologia 44
4.3.1 Gergenin maailma 45
4.3.2 Objektiivisen eri merkitykset 47
4.4 Semantiikka 52
4.5 Suhde teoriaan 55
4.6 Aksiologia 57
4.7 Eettinen relativismi vai arvorealismi ? 57
4.7.1 Moraalirelativismin ongelmia 60
4.7.2 Suvaitsevaisuuden eetos 62
4.7.3 Gergenin hyve-etiikka 64
4.8 Gergen edeltäjien ja aikalaisten kehystämänä 65
4.8.1 Gergen ja Berger & Luckmann 66
4.8.2 Kriitikoiden näkemyksiä 68

5 POHDINTAA 71

6 LÄHTEET 74

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen tausta

Tieteenfilosofi Andrew Collier kertoo kirjansa *Critical Realism (1994)* esipuheessa tapauksen, joka sattui hänelle kerran kahvilassa. Collier oli lukemassa David-Hiller Rubenin kirjaa *Marxism and Materialism*, kun eräs mies istahti häntä vastapäätä ja ryhtyi silmäilemään kirjaa ylösalaisin. Saatuaan tavatuksi sanan ”materialismi” mies kysyi, tarkoittaako se sitä, että yritetään kerätä itselleen mahdollisimman paljon rahaa. Collier selitti materialismin tässä yhteydessä tarkoittavan sitä, että maailma todellakin on olemassa, itsenäisesti ja riippumatta meidän havainnoistamme tai ajatuksistamme. Keskustelukumppanin hämmästys oli valtava: täytyykö jotain noin itsestään selvää edes sanoa! Collier jatkaa toteamalla, ettei hänellä ole epäilystäkään siitä, että yleensä ihmiset näkevät asian aivan kuten hänen kohtaamansa mies – paitsi tietenkin ne, jotka ovat opiskelleet filosofiaa tai yhteiskuntatieteitä! (Collier 1994, 3.)

Terveen järjen mukaista käsitystä siitä, että todellisuus on olemassa, voisi sanoa realismiksi kutsutun tieteenfilosofisen suuntauksen perusteesiksi. Realismi ei kuitenkaan ole itsestään selvä ja yksinkertainen näkemys maailmasta, vaan sen puolesta ja sitä vastaan on esitetty monenlaisia argumentteja ajattelun historian alkulehdiltä lähtien. (Niiniluoto 1999, 20, 36.) Realismia kyseenalaistavia tai antirealistisia eli relativistisia näkemyksiä on viime vuosikymmeninä tullut esille uusissa vaatteissa, sosiaaliseksi konstruktionismiksi kutsutun ajattelusuuntauksen myötä (Hacking 1999, 3; Raatikainen 2004, 45).

Sosiaalinen konstruktionismi on valtavan laaja ja tieteenaloja ylittävä ajatteluperinne, jota voidaan tarkastella joko suppeana näkökulmana erityistieteiden perinteisiin ongelmanasetteluihin tai laajemmin tieteellisenä lähestymistapana. Viimeksi mainittu tarkoittaa sitä, että suuntauksessa on pyritty luomaan kokonaan uutta tiede- ja tutkimuskäsitystä korvaamaan perinteinen tieteenfilosofia ja sen tietoteoreettiset perusteet. (Kuusela 1999, 20.) Sosiaalinen konstruktionismi on saanut osakseen paljon vastakaikua, mutta myös kritiikkiä. Varsinkin suuntauksen tietoteoreettiset ylilyönnit ovat kasvattaneet kriittisten

puheenvuorojen osuutta (emt., 2. painoksen esipuhe). Sosiaalinen konstruktionismi sisältää niukasti systemaattista pohdintaa ihmistieteiden perusteista ja monet keskeiset tieteenfilosofiset kysymykset jäävät kokonaan problematisoimatta.

1.2 Tutkimuksen tarkoitus

Tässä tutkimuksessa tarkastelen sosiaalisen konstruktionismin tietoteoreettisia perusväittämiä realismin valossa. Realistisen tieteenfilosofian tarve konstruktionismin tarkastelussa juontuu siitä, että konstruktionistien teksteistä ei juuri löydy systemaattista pohdintaa ajatteluperinteen tieteenfilosofisista perusteista. Toisaalta konstruktionistit pyrkivät asettumaan koko realismikiistan ulko- tai yläpuolelle. Tosiasiassa he kuitenkin joutuvat väistämättä ottamaan kantaa perinteisiin tietoteoreettisiin kysymyksiin, joka on hankalaa ilman tiettyä filosofista peruskäsitteistöä.

Realismia puolestaan on kutsuttu ”tieteen omaksi filosofiaksi” (Sintonen 2002, 83), jossa on pyritty tarkasti pohtimaan ja muotoilemaan tietoteoreettisia perusväittämiä. Realismin tarjoaman tukirangan avulla pyrin nostamaan konstruktionismin tietoteoreettisia oletuksia paremmin esille. Tutkimukseni ei ole näiden kahden perinteen välinen vertaileva tutkimus siinä mielessä, että pyrkisin asettamaan ne symmetrisesti vastakkain, vaan tarkastelen ja punnitsen konstruktionismia realismin avulla.

Konstruktionismiin viitatessani rajaan tarkastelun nimenomaan suuntauksen tiede- ja tutkimuskäsitykseen. Konstruktionistien tietoteoreettiset teesit liittyvät tieteensosiologian niin sanottuun vahvaan ohjelmaan, jossa tieteelliset uskomukset pyritään selittämään vain ja ainoastaan sosiaalisilla tekijöillä (Niiniluoto 1999, 253, 257). Yksinkertaistetusti ilmaisten konstruktionistien näkemykset johtavat antirealistiseen teesiin, jonka mukaan tieteellä ei ole mitään erityistä asemaa tiedontuottajana muuhun inhimilliseen ja sosiaaliseen toimintaan verrattuna. Realistille puolestaan tiede ja tieteelliset teoriat ovat vakavasti otettavia yrityksiä kuvata ja selittää tieteen tutkimaa todellisuutta (Niiniluoto 1999, 113).

Taistelu näkemysten välillä on roihahtanut ajoittain ns. tieteiden sodaksi, jota on luonnehdittu suurelta osin lähinnä ohipuhumiseksi. Keskustelua on vaikeuttanut se, että argumentoinnin osapuolet eivät välttämättä liitä samoja merkityksiä niihin teeseihin, joita he yrittävät puolustaa tai kumota (Haaparanta, Niiniluoto 1995, 47). Siksi kiistassa edistyminen edellyttää sen selventämistä, minkälaisin argumentein ja vasta-argumentein keskustelua käydään (Niiniluoto 1999, 20, 36).

Konstruktionistien antirealistiset teesit esitetään usein vääjäämättöminä todisteina realistisen tieteen epäonnistumisesta. Vaikka valistusajan tiede vapauttikin ihmiset ”kruunun ja ristin” totalitaarisesta vallasta, postmodernissa maailmassa se konstruktionistien mukaan kuitenkin edesauttaa uusien valtarakenteiden syntymistä. Vastalääkkeeksi ajattelusuuntauksessa tarjotaan äänen antamista tukahdutetuille ryhmille ja sosiaalinen konstruktionismi keskittyykin hyvin pitkälle erilaisten identiteettien ja valtasuhteiden tarkasteluun. Tutkielmassani esitän kuitenkin, että aluksi sympaattisen oloinen ajatusrakennelma alkaa jossain vaiheessa käyttäytyä oudosti ja kääntyy lopulta itseään vastaan. Tieteen kriittinen potentiaali edellyttää realistista tieteenfilosofiaa.

Edellä mainitut teemat ovat tulleet vastaani sosiaalitieteiden opinnoissani ja alkaneet vaivata minua siinä määrin, että olen halunnut ryhtyä selventämään niitä. Motivaatiopohjani näyttää siis noudattavan Adam Smithin klassista kuvausta tutkimuksesta, joka alkaa siitä, ettei jokin asia tai asioiden välinen suhde ollutkaan sellainen kuin oletimme. Hämmästys ja ihmettely johtavat tutkimuksen suorittamiseen, jonka tarkoituksena on palauttaa mielen tasapaino. (Heikkinen 1996, 140.) Paitsi mielen tasapainon palaamista, toivon tutkimukseni täyttävän omalta osaltaan sille asettamani yhteiskunnallisen relevanssin vaatimuksen, sillä vaikka tieteenfilosofiset kysymyksenasettelut liikkuvat korkealla abstraktiotasolla, niillä on kuitenkin merkittävä yhteys käytännön tieteenharjoitukseen ja näkemyksiin demokratiasta.

1.3 Tutkielman kirjoittaminen

Tutkimukseni on teoreettinen analyysi. Olen joutunut pohtimaan tapaa, jolla toisin tutkimustuloksiani esille, sillä teoreettisen pro gradu -tutkielman kirjoittamiseen ei

juuri löydy ohjeita. Tuomi ja Sarajärvi (2002) luonnehtivat teoreettista tutkimusta eräänlaiseksi ongelmanratkaisuesseeksi. Sanan essee pohjana on verbi *punnita* ja se luonnehtiikin sattuvasti pyrkimystäni sosiaalisen konstruktionismin ja realistisen tieteenfilosofian suhteiden selvittämiseen (Hirsjärvi, Remes, Sajavaara 2002, 254–258).

Niiniluodon ja Haaparannan (1995, 93) mukaan teoreettisessa analyysissä ei ole varsinaista metodia, vaan tutkimus etenee problematisoinnin, eksplikoinnin ja argumentoinnin kautta. Problematisoinnissa herätetään ongelma, jota aiotaan tutkia. Eksplikoinnin tehtävä puolestaan on epäselvien, monimielisten tai implisiittisten näkemysten selventäminen, erittely ja muotoilu. Argumentaatiossa arvioidaan eksplikaation tuloksena saatujen näkemysten pätevyyttä ja sen tueksi esitettyjä perusteluja. Toisin kuin perinteisessä empiirisen tutkimuksen raportoinnissa, havaintoaineiston tarkastelu on teoreettisessa tutkimuksessa kirjoitettu raportin etenemisen sisään, itse argumentaatioon. Tutkimus etenee teema kerrallaan, jolloin tutkimuksen keskeisiä kysymyksiä pyritään pohtimaan eri näkökulmista. (Haaparanta, Niiniluoto 1995, 93; Tuomi, Sarajärvi 2002.)

Toisaalta voisi ajatella, että tutkimuksessani empiirisen analyysin kohteena ovat konstruktionistien tekstit. Ne toimivat aineistona, jota analysoin realistisen tieteenfilosofian käsitteillä – tai toisin ilmaistuna: luen realismin silmälasien läpi löytääkseni ja jäsentääkseni teksteistä konstruktionismin tietoteoreettisia perusteita.

Pyrin pitämään tutkimuksessani erillään *emic* ja *epic* -näkökulmat, eli toisaalta kuuntelemaan konstruktionismin omaa itseymmärrystä ja käsitystä siitä, mitä se pyrkii tekemään ja toisaalta luomaan siitä ulkopuolista näkökulmaa (Alasuutari 1999, 120−121). Haasteellista konstruktionismin itseymmärryksen ymmärtämisessä on se, että innostaviksi tarkoitetuissa puheenvuoroissa konstruktionismin mahdollisuuksista kirjoittajat tulevat usein sanoneeksi sivutuotteena monenlaisia asioita, joita realisti sitten lukee tieteenteoreettisina väittäminä. Toisaalta jotkut väittämistä voivat olla aivan tarkoituksellisia kannanottoja tieteenfilosofisiin kysymyksiin. Selkeämpien tieteenfilosofisten teesien muotoiluun tarvitaan ulkopuolista näkökulmaa, siksi realismin silmälasit.

Pyrin noudattamaan Kakkuri-Knuuttila:n (1998, 31–32) muotoilemaa suopean tulkitsijan lukutapaa, jonka ohjenuorana toimii olettamus, että kirjoittaja on täysjärkinen ja että hänellä on jokin päämäärä, jota hän kirjoituksellaan tavoittelee. Hyvänsuopuuden periaate on inhimillisen kommunikaation konventio, joka sallii tietynasteisen virheenkorjauksen ja pienten kömmähdysten ohittamisen. Periaatteen taustalla on myös oletus, että samanlaisen kulttuuripiirin jäsenet jakavat suurin piirtein samanlaiset kommunikaatiota kannattavat järkevyyden periaatteet. Aina ei kuitenkaan näin ole, ja tämä aiheuttaa tulkinnallisia ongelmia. Kirjoittajan näkemykset saattavat näyttää järjettömiltä, vaikka niihin on päädytty ”järkeenkäyvällä” tavalla, erilaisista taustauskomuksista lähtien. Tätä taustaa vasten väitteet voivat tulla ymmärretyiksi, mikä ei välttämättä tarkoita samaa kuin niiden hyväksyminen. Suopeuden periaatteesta on kuitenkin syytä pitää kiinni vain, ellei jokin muu seikka tai periaate syrjäytä sitä. Joskus voi olla niin, että teksti ei ole mielekäs siksi, että sumeus on todellakin kirjoittajan eikä tulkitsijan päässä. Tässä tapauksessa suopeuden periaate vaatii, että mikäli päädymme pitämään tekstiä epäjohdonmukaisena tai järjettömänä, tarjoamme näkemyksellemme perustelun.

1.4 Tutkielman rakenne

Aluksi annan äänen analyysikohteelle ja pyrin esittelemään sosiaalista konstruktionismia sen omilla ehdoilla. Pyrin ymmärtämään, miten sosiaalinen konstruktionismi sosiaalitieteissä on kehittynyt, mihin se pyrkii ja mikä on sen ”pointti” eli näkökulma jonka se tarjoaa sosiaalitieteille. Käyn läpi sosiaalisen konstruktionismin tärkeimpiä teoreettisia olettamuksia. Koska suuntaus on kehittynyt osittain eri reittejä eri sosiaalitieteissä, esittelen lyhyesti tärkeimmät sosiaalipsykologian teoreetikot, joiden ajattelussa sosiaalisella konstruktionismilla on keskeinen sija. Teoriasuuntauksen yleisesittelyn jälkeen kohdennan tarkastelun amerikkalaisen sosiaalipsykologin Kenneth J. Gergenin teksteihin.

Sitä ennen kutsun kuitenkin paikalle professori Ilkka Niiniluodon, joka on realismi-relativismi -keskustelun näkyvimpiä selventäjiä ja ylläpitäjiä Suomessa. Esittelen realistisen filosofian pääteesit sekä Karl Popperin kolmen maailman mallin. Koska konstruktionistien teksteistä ei löydy jäsentynyttä kuvausta

suuntauksen tietoteoreettisista perusteista, tarvitsen jonkin kättä pitemmän työkalun, jolla kaivan sen esiin. Sellaisena tutkimuksessani toimii Niiniluodon realismi-käsitteistö, jolla jatkossa jäsennän konstruktionismia. Suuntauksen luotaaminen ”niiniluodolta” auttaa luomaan usein vaikeasti ymmärrettäville näkemyksille jonkinlaista kehikkoa.

Tämän jälkeen palaan konstruktionismin teksteihin ja esittelen Kenneth J. Gergenin näkemyksiä. Gergeniä pidetään yhtenä tärkeimmistä sosiaalisen konstruktionismin teoreetikkona ja kehittäjänä amerikkalaisessa sosiaalipsykologiassa. Hänen kirjallisen tuotantonsa yleinen linja ja sisältö liittyvät ihmistieteiden filosofis-metodologisten kysymysten pohdintaan. Gergenin esittämät tietoon ja totuuteen liittyvät ajatukset näyttävät olevan hänen tuotannostaan se osa-alue, joka on uponnut lukijoihin ja poikii erityisen runsaasti kerrannaisvaikutuksia. Monet Gergenin teksteillä omaa ajatteluaan taustoittavat näyttävät omaksuneen häneltä nimenomaan tietokäsityksen, jossa tarjotaan vaihtoehtoisia näkemyksiä tiedosta, totuudesta ja yksilön minuudesta.

Gergen pyrkii määrittelemään tiedon ja totuuden käsitteet kokonaan uudella tavalla, ilman perinteisen tieto-opin käsitteitä. Koska Gergenin ajattelu kulminoituu totuuden ja tieteellisen tutkimuksen objektiivisuutta koskeviin kysymyksiin, hän sopii hyvin esimerkiksi siitä, millaisia näkemyksiä radikaalin (tai vahvan) sosiaalisen konstruktionismin kannattajat ovat tieteenfilosofisista kysymyksistä tieten ja usein myös tietämättään omaksuneet.

Kutsun Gergenin tieteenfilosofista kalustoa hänen metateoriakseen. Esittelen sen ja puntaroin sitä realismin avulla luvussa 4. Tutkimukseni varsinainen kritiikki sisältyy lukuun 4, jossa etenen teema kerrallaan. Saadakseni lisää valaistusta Gergenin ajatteluun otan keskusteluun mukaan Niiniluodon lisäksi vielä kaksi muuta realistisen tieteenfilosofian teoreetikkoa, Andrew Sayerin ja Harold Kincaidin. Kuten konstruktionismi, myös realismi jakautuu moniksi eri suuntauksiksi. Yhteisen maaperän lisäksi kullakin teoreetikolla on omat painotuksensa, joiden peilaaminen Gergenin metateoriaan tuo siitä esiin eri puolia. Niiniluodon realismi ei tarkemmin erittele eri tieteenaloja. Kriittiseksi realismiksi kutsutussa suuntauksessa sen sijaan on pohdittu tarkemmin sitä,

kuinka realistinen tieteenfilosofia sopii ihmistieteisiin. Kriittisen realismin teoreetikko Andrew Sayerin muotoilut auttavat ymmärtämään objektiivisen eri merkityksiä, sillä kysymys tutkimuksen objektiivisuudesta on konstruktivismin kuuma peruna. Sosiaalinen konstruktionismi esittelee itsensä usein kriittisenä äänenä tieteessä, joten on jännittävää nähdä, kumman kritiikki puree kun molemmat heitetään kehiin. Yhteiskuntatieteiden filosofi Harold Kincaidia puolestaan keskustelutan Gergenin kanssa epistemologiasta eli tiedon mahdollisuudesta. Kincaid on pohtinut aihetta monipuolisesti sekä ihmis- että luonnontieteissä. Viimeisessä luvussa kokoan langat yhteen ja pohdin tutkimukseni tuloksia.

2 SOSIAALINEN KONSTRUKTIONISMI SOSIAALITIETEELLISENÄ SUUNTAUKSENA

2.1 Suuntauksen tausta

Sosiaalinen konstruktionismi on viime vuosikymmenten aikana saanut osakseen paljon huomiota sosiaalitieteissä ja se on ollut merkittävä haastaja perinteisille näkemyksille. Suuntaus on herättänyt pohdintaa ihmisen sosiaalisuuden perustavasta luonteesta ja vaikuttanut näkemyksiin tieteen, arkielämän ja sosiaalisten käytäntöjen suhteesta. Sen tarjoama näkökulma näyttää olevan sivuuttamaton myös sosiaalipsykologiassa, puhuttiinpa sitten ajattelusta ja mielestä, emootioista, sukupuolesta ja sosiaalisista kategorioista, minuuden ja identiteetin rakentumisesta, vuoro-vaikutuksesta, oppimisesta, terapioista tai vaikkapa organisaatioista, vain joitain mainitakseni. (Kuusela 1999, 17, 24–31.) Lähes mistä tahansa aiheesta voi löytää kirjan, jonka nimessä konstruktionismi tai konstruktio esiintyy, kuten Ian Hacking (2003) havainnollistaa asiaa kirjassaan *Social Construction of What?*.

Tästä huolimatta edes jonkinlaisen kokonaiskuvan hahmottaminen teoriasuuntauksesta ja sen taustaoletuksista on hankalaa. Itse asiassa konstruktionismia on vaikea käsitellä teoriasuuntauksena, sillä perinteisessä tieteenfilosofisessa keskustelussa teorian nimike on varattu jollekin empiirisesti testattavissa olevalle oletukselle, ja siitä konstruktionismissa ei ole kyse. Lähinnä sitä voisi kutsua orientaatioksi, näkökulmaksi tai ajatteluperinteeksi. Konstruktionismi on suuntauksena hajanainen ja laaja, suorastaan kameleonttimainen, kuten Kuusela (1999, 19) on asiaa kuvannut. Kenneth J. Gergen puolestaan luonnehtii sosiaalista konstruktionismia liikkeeksi (emt., 18). Pyrin nyt muodostamaan sosiaalisesta konstruktionismista jonkinlaisen pysäytetyn kuvan.

2.2 Sosiaalisen konstruktionismin määritelmä

Kuvaavaa suuntauksen hajanaisuudelle on, että useat sosiaalista konstruktionismia käsittelevät oppikirjat alkavat laajalla pohdinnalla siitä, millaisesta ilmiöstä oikeastaan on kysymys ja kuinka se voidaan määritellä ja rajata. Mistään yhtenäisestä suuntauksesta ei todellakaan voi puhua, sillä sosiaalinen konstruktionismi on valtavan laaja ja hajanainen tieteenaloja ylittävä ajatteluperinne, johon voidaan lukea suuri määrä mitä erilaisimpia tieteenperinteiden edustajia sosiologian, sosiaalipsykologian, kulttuurihistoriallisen psykologian, kulttuurintutkimuksen, kirjallisuustieteen, kielitieteen ja kielifilosofian, hermeneuttisen filosofian ja fenomenologian piiristä: konstruktionismiksi tunnutaan laskevan lähes kaikki uusi, jossa puhutaan tavalla tai toisella kielen merkityksestä sosiaalisen todellisuuden rakentumisessa. (Kuusela 1999, 17.)

Sosiaalisella konstruktionismilla voidaan viitata joko laajemmin tieteelliseen lähestymistapaan sosiaalitieteiden kentällä tai suppeammin näkökulmaan tarkasteltaessa sosiaalitieteiden ja psykologian perinteisiä ongelmanasetteluja (emt., 20). Laajalla näkökulmalla tarkoitetaan sitä, että suuntauksessa on pyritty luomaan uudenlaista tiede- ja tutkimuskäsitystä sosiaalitieteissä (emt., 18). Suppeammalla näkökulmalla puolestaan tarkoitetaan sosiaalisen konstruktionismin tuomaa kielellisen rakentumisen näkökulmaa esim. identiteetin ja persoonallisuuden tarkastelussa (emt., 24). Tällöin voidaan puhua murroksesta, jossa kulttuuri- ja kielitieteelliset näkemykset ovat muuttaneet pysyvästi sosiaalipsykologisen tutkimuksen näkökulmaa (emt., 23).

Keskeistä konstruktionismissa on asioiden kielellisen rakentumisen tarkastelu. Diskurssi on yksi suuntauksen tärkeistä termeistä, ja yksinkertaistetusti sanottuna sillä tarkoitetaan tapaa tuottaa puheessa tietty kuva asioista. Esimerkiksi identiteetistä puhuttaessa yksilö käyttää yhteisössä vallitsevia kulttuurisia diskursseja ja rakentaa niistä kuvan itsestään naisena tai miehenä tai vaikkapa jonkin vähemmistön edustajana (Burr 1995, 51).

Käsitteellisesti suuntausta voi pyrkiä hahmottamaan monilla eri luokituksilla, esimerkiksi jakamalla se synkkään ja valoisaan konstruktionismiin. Ensimmäisellä viitataan foucaultlaiseen tapaan tarkastella tietoa vallan välineenä ja pyrkimykseen paljastaa makrotason systemaattisia vallan muotoja. Suuntaus on saanut nimensä ranskalaisen postmodernin nykyfilosofian teoreetikolta Michael Foucaulta. Valoisassa konstruktionismissa puolestaan tarkastellaan tietoa arkielämän suhteissa ja kommunikaatioissa. (Emt., 22.) Erottavaa rajaa on kuitenkin joskus vaikea vetää, sillä vaikka esimerkiksi Kenneth J. Gergeniä ei lueta synkän konstruktionismin edustajiin, hän kuitenkin näyttää ulottavan demokratian ja emansipaation vaatimuksensa aina arki-elämän vuorovaikutuksesta yhteiskunnan, jopa kansainvälisten suhteiden tasolle. Jossain muodossa sosiaaliselle konstruktionismille ominainen kulttuuri- ja yhteiskuntakriittinen ulottuvuus näyttävät siis näkyvän sekä synkässä että valoisassa versiossa.

Kirsi Juhila (1999, 162–163) puolestaan esittelee episteemisen ja ontologisen konstruktionismin eroja laadullisen tutkimuksen oppikirjassa *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Juhilan mukaan ontologisessa konstruktionismissa tutkimuskohdetta ei kokonaisuudessaan palauteta kieleen, vaikka kieli onkin tutkimuksen ensisijainen kohde. Tekstien ja puheen ulkopuolella ajatellaan olevan ei-diskursiivisia maailmoja, jotka voivat olla instituutioiden tai yhtä hyvin mielen tai ruumiin maailmoja. Tällöin diskurssianalyysin tehtävä on selvittää, miten noita maailmoja rakennetaan diskursiivisesti erilaisissa kielellisissä käytännöissä ja pohtia ei-diskursiivisten ja diskursiivisten käytäntöjen yhteyttä. Episteeminen konstruktionismi puolestaan kieltäytyy ottamasta kantaa siihen, onko kielen ulkopuolella olemassa todellisuutta vai ei. Tutkimuksessa ei olla kiinnostuneita mahdollisen maailman ja puheen vastaavuudesta, vaan ainoastaan siitä, miten ”kielen tuolla puolen olevia” maailmoja rakennetaan diskursiivisesti.

Edellä esitelty erittely vastaa usein käytettyä jakoa vahvaan (tai tiukkaan) ja heikkoon konstruktionismiin. Heikkoon konstruktionismiin sopii näkemys siitä, että vaikka kieli luo, se myös kuvaa todellisuutta. Konstruktiot käsitetään kontekstuaalisiksi, sillä niillä on perustansa käyttökontekstissa ja niiden vastaavuutta todellisuuteen on mahdollista arvioida empiirisin kriteerein. Vahvaan

konstruktionismiin sitoutunut tutkija puolestaan on kiinnostunut vain asioiden kielellisestä rakentumisesta eikä koe kysymystä konstruktioiden reaalisuudesta tarpeelliseksi. (Kuusela 2002, 55.)

Edellä esiteltyjen määrittelyjen pohjalta yhteenvetona voi sanoa, että ontologiseen, kontekstuaaliseen tai heikkoon konstruktionismiin lukeutuva tutkija voi olla tieteenfilosofiselta orientaatioltaan realisti. Episteemiseen, vahvaan tai tiukkaan konstruktionismiin sitoutunut tutkija puolestaan (ollessaan johdonmukainen) tuskin kutsuisi itseään realistiksi. Itse asiassa kontekstuaalisen ja episteemisen konstruktionismin välinen jännite on konstruktionismiin liittyvä kiistakapula, joka toistaa selkeästi realismi – relativismi -kiistan asetelmia.

2.3 Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmat

Sosiaalista konstruktionismia voidaan eritellä myös luotaamalla sen tarjoamia näkökulmia ja kysymällä mihin sitä oikeastaan tarvitaan sosiaalitieteissä. Sosiaalipsykologiassa suuntaus on syntynyt alun perin selkeästi protestiliikkeenä. Sosiaalista konstruktionismia onkin usein kutsuttu kriittisen tai vaihtoehtoisen ajattelun liikkeeksi, joka pyrkii kyseenalaistamaan vallitsevia totuuksia. Kritiikki kohdistuu pääasiassa kahteen asiaan: modernin kognitiivisen psykologian individualismiin ja toisaalta siihen liittyvään empiiriseen tutkimukseen. (Kuusela 1999, 24; Burr 1995, 3–5.)

Kriittisellä asenteella varmana pidettyä tietoa kohtaan tarkoitetaan yleensä perinteiseen empiiriseen tieteeseen kuuluvan ns. positivistisen tieteenihanteen hylkäämistä. Sosiaalisessa konstruktionismissa on tiedon pätevyyden, totuuden tai objektiivisuuden tarkastellusta haluttu siirtyä näkemysten sosiaalisten, poliittisten, moraalisten ja eettisten ulottuvuuksien tarkasteluun (Kuusela 2000, 45). Tähän liittyy tiedon historiallisen ja kulttuurisen spesifisyyden korostaminen: tietomme on aina suhteellista, kontekstiin liittyvää ja se rakentuu sosiaalisissa tilanteissa.

Konstruktionismille voidaan pyrkiä määrittelemään tunnusomaisia piirteitä, jotka olisivat lähestymistavalle muodossa tai toisessa yhteisiä. Näiden löytäminen ei kuitenkaan ole yksiselitteistä, eivätkä kaikki itseään konstruktionistina pitävät ole

valmiita allekirjoittamaan niitä kaikkia. Vivien Burrin (1995, 2) mukaan luokittelussa voidaan kuitenkin edetä kielifilosofi L. Wittgensteinin käsittein perheyhtäläisyydestä: vaikka konstruktionismin eri muodoille ja edustajille kaikki piirteet eivät ole yhteisiä, niitä kuitenkin yhdistää yksi tai useampi yhteinen piirre niin että ne voidaan identifioida samaan perheeseen. Seuraavassa käytän soveltuvin osin avukseni Burrin (emt., 5–7) kuvausta siitä, millaisia traditionaalisista näkökulmista poikkeavia oletuksia sosiaalisessa konstruktionismissa hahmottuu.

(1) *Anti-essentialismi*. Anti-essentialistinen näkemys esim. ihmisestä tarkoittaa sitä, että ihmisellä ei ole mitään essentiaa eli olemusta, joka määrittää sen, mikä hän on. Tällä ei kuitenkaan tarkoiteta nature/nurture -debatin tapaan sitä, että biologisen perimän lisäksi myös kulttuuri ja ympäristö vaikuttavat yksilön kehitykseen ja käytökseen. Kysymyksessä on paljon perustavampaa laatua oleva väite siitä, että "minuus on tyhjä" eikä ihmisellä ole mitään valmiiksi annettua ”ihmisluontoa”, puhuttiinpa sitten biologisesta perimästä tai ympäristön vaikutuksesta. Konstruktionistinen näkökulma perustuu siihen, että minuus ja identiteetti ovat luonteeltaan kertomuksia ja diskursseihin perustuvia ilmiöitä (Kuusela 1999, 29).

(2) *Relativismi*. Sosiaalisen konstruktionismin kehyksessä kysymykset totuudesta ja "objektiivisesta faktasta" tulevat ongelmallisiksi. Relativismissa totuus on riippuvainen kieliyhteisöstä ja siten suhteellista. Erilaiset diskurssit ovat suhteessa toisiinsa (*relative to each other*), mutta emme tiedä, onko jokin niistä lähempänä totuutta kuin toinen. Kaikki mitä kutsumme tiedoksi, juontuu erilaisista tavoista katsoa maailmaa jostain tietystä perspektiivistä. Usein tähän liittyy tiedonsosiologinen ajatus siitä, että näkemykset palvelevat aina joidenkin intressejä. Relativismissa väitteitä voidaan verrata vain toisiinsa, ei todellisuuteen, kuten vastakkainen näkemys eli realismi olettaa.

(3) *Tiedon kontekstuaalisuus*. Jos kaikki tieto on kulttuurisesti ja historiallisesti spesifiä, tämän täytyy koskea myös sosiaalitieteellistä tietoa. Tämän katsotaan problematisoivan tieteellisen tiedon ja arkitiedon suhdetta. Tieteellisistä teorioista

tulee siten aikaan ja paikkaan sidottuja eikä niitä voida pitää universaaleina kuvauksina.

(4) *Ajattelu ja mieli*. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta ajattelua ei nähdä yksitasoisesti pään sisäisenä tapahtumana tai informaation prosessointina, vaan argumentaationa. Ajattelu on luonteeltaan kannanottoa sosiaalisessa yhteisössä käytävään julkiseen keskusteluun, jolloin se jäsentyy sosiaalisena ilmiönä: ajattelu tapahtuu ihmisten välillä, ei niinkään yksilön mielessä. Synnymme maailmaan, jossa kulttuuri antaa ajattelullemme käsitteelliset kehykset ja kategoriat. Tämän vuoksi kieli nähdään ajattelun ennakkoehtona. Näin ollen sosiaalinen konstruktionismi kiistää esim. Jean Piagen näkemyksen siitä, että puhe on lähinnä ajattelun sisällön ilmaisua ja ajattelu kehittyy lapsessa ennen kuin tämä omaksuu kielen.

(5) *Kieli sosiaalisena toimintana*. Sosiaalinen konstruktionismi kritisoi ns. naiiviin realismiin liitettyä kielenkuvateoriaa, jossa kieli nähdään maailman heijastuksena tai sen nähdään ongelmattomasti kuvaavan maailmaa. Konstruktionismissa kieltä ei käsitetä pelkästään itseilmaisun välineeksi, vaan sen performatiiviseen puoleen kiinnitetään huomiota. Tämä tarkoittaa sitä, että puhe nähdään seurauksia tuottavana toimintana.

(6) *Huomio yhteistoiminnassa*. Traditionaalinen psykologia etsii sosiaalisten ilmiöiden selityksiä yksilötasolta, esimerkiksi silloin kun yksilöiden asenteista, motivaatiosta ja kognitioista etsitään syytä ennakkoluuloihin. Toisaalta taas sosiologia kiinnittää huomiota rakenteisiin ja instituutioihin sosiaalisen toiminnan taustalla. Sosiaalinen konstruktionismi torjuu molemmat näkemykset ja etsii vastauksia yhteistoiminnasta. Ominaista sille on voimakas individualismikritiikki, ja useiden teoreetikkojen tuotannossa korostuu sosiaalisen vuorovaikutuksen ja yhteistoiminnan ensisijaisuus (Kuusela 1999, 29).

(7) *Huomio prosesseissa.* Traditionaaliseen psykologiaan kuuluvat esimerkiksi sellaiset staattiset käsitteet kuin persoonallisuuden piirteet tai muistin rakenne. Sosiaalisessa konstruktionismissa puolestaan huomio on dynaamisissa prosesseissa. Prosessien korostaminen liittyy anti-essentialismiin, ja kiinnostus ei

silloin ole siinä, mitä esim. ihminen tai yhteisö on, vaan kuinka tietyt ilmiöt ja tiedon muodot syntyvät ihmisten välillä ja yhteisöissä.

2.4 Sosiaalisen konstruktionismin kehitys

Sosiaalisen konstruktionismin kehitystä eri tieteenaloilla voidaan tarkastella myös oppihistoriallisesta näkökulmasta, kuten myös eri teoreetikoiden taustavaikutusta. Kuuselan (2002, 51) mukaan sosiaalinen konstruktionismi on kehittynyt kokonaan eri reittejä sosiologiassa, psykologiassa ja sosiaalipsykologiassa. Vaikka jonkinlaista hahmotusta kehityskuluista eri tieteenalojen sisällä onkin syytä tehdä, osittain vaikutukset käyvät ristiin ja tieteenaloja ylittäen. Toisaalta joidenkin oletettujen oppi-isien vaikutus ei näytä oppihistoriallisessa tarkastelussa saavan juuri minkäänlaista roolia sosiaalisen konstruktionismin kehityksessä. Kuusela (2002, 40) hämmästeleekin sitä, miten vähän esimerkiksi amerikkalaisen pragmatismin kehittäjän G.H. Meadin ajatteluun on kiinnitetty huomiota, vaikka siitä löytyy selvää yhtäläisyyttä sosiaaliseen konstruktionismiin.

Sosiologiassa suuntauksen juuret juontuvat 1960-luvulle ja sen kehittyminen liitetään yleensä Peter Bergerin ja Thomas Luckmannin vuonna 1966 ilmestyneeseen tiedonsosiologian klassikkoteokseen *The Social Construction of Reality* (Suom. Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen, 1994), jossa Alfred Schutzin fenomenologialla on vahva merkitys. Tämän teoksen vaikutus näyttää olleen vahva nimenomaan sosiologiassa, kun taas esim. sosiaalipsykologian sisällä vaikuttavat sosiaalisen konstruktionismin edustajat viittaavat teokseen yllättävän vähän.

Psykologiassa sosiaalisen konstruktionismin kehitys vastaavasti palautetaan uudenlaiseen ajatteluun mielen sosiaalisesta rakentumisesta. Yleensä konstruktivismin ja konstruktionismin välillä tehdään käsitteellinen selvennys: Ensin mainitulla viitataan Jean Piaget´n ajattelusta kehittyneeseen kognitiivisen psykologian perinteeseen, jossa kyllä korostetaan tiedon rakentumista ja sitä, että ihmisen mieli ei passiivisesti heijasta ulkoista todellisuutta, vaan konstruoi sitä. Konstruktionismissa huomio on kuitenkin siinä, kuinka sosiaaliset suhteet liittyvät

kiinteästi mielen todellisuutta rakentavaan toimintaan, ja siksi käsitteeseen liitetään yleensä "sosiaalinen". (Kuusela 1999, 20–21; Gergen 1994, 67.)

Vaikka Piaget´n ajattelu näyttää vieneen traditionaalista psykologiaa sosiaalisen konstruktionismin suuntaan, sen kehittyminen psykologiassa liitetään kuitenkin varsinaisesti neuvostoliittolaisen L. S. Vygotskyn kulttuuri-historialliseen näkemykseen psyyken rakentumisesta ”ulkoa sisäänpäin”, Volosinovin kielifilosofiaan ja Wittgensteinin myöhäisfilosofiaan (Kuusela 1999, 19). Edellä mainituilla teoreetikoilla on ollut suuri vaikutus myös sosiaalipsykologian kentässä vaikuttavien sosiaalisen konstruktionismin edustajien ajatteluun.

Sosiaalipsykologiassa sosiaalisen konstruktionismin tausta palautetaan 1970-luvun alkuun, jolloin Kenneth J. Gergen esitti teesinsä sosiaalipsykologian historiallisuudesta. Toinen merkittävä muutosprosessin alullepanija oli Rom Harré. Sittemmin suuntauksen kehittymiseen sosiaalipsykologian sisällä ovat vaikuttaneet edellä mainittujen lisäksi John Shotter ja Michael Billig. Esittelen sosiaalipsykologian sisällä kehittynyttä sosiaalista konstruktionismia tarkemmin seuraavassa alaluvussa.

2.5 Sosiaalinen konstruktionismi sosiaalipsykologiassa

Esittelen neljän keskeisen teoreetikon tuotantojen keskeisimpiä painotuksia ja sitä, millaisissa yhteyksissä konstruktionistinen ajattelu itse kunkin tuotannossa tulee esille. Yhteistä heille on empiirisen tutkimuksen kritiikki ja osallistuminen keskusteluun psykologisen ja sosiaalipsykologisen tutkimuksen ihmiskäsityksestä. Edellä mainitut piirteet liittyvät ns. sosiaalipsykologian kriisikeskusteluun, joka käynnistyi 1970-luvun alussa. Kriisiytymisessä oli kysymys siitä, että amerikkalaisen kokeellisen laboratorio-tutkimuksen ihmiskäsitys koettiin mekanistiseksi ja epäinhimilliseksi. (Kuusela 2002, 108; Nikander 2001, 277). Tukeudun esittelyssä lähinnä Pekka Kuuselan (2002) analyysiin sosiaalisesta konstruktionismista sosiaalipsykologiassa.

Yhdysvaltalaista Kenneth J. Gergeniä pidetään yleensä tunnetuimpana sosiaalisen konstruktionismin edustajana, ja hänellä on merkittävä rooli kriisikeskustelun

käynnistäjänä 1970- luvun alussa ilmestyneellä artikkelillaan *Sosiaalipsykologia historiana*. Siinä Gergen siirtyy empiirisen psykologian leiristä kohti tiedon kontekstuaalisuuden huomioimista. Vaikka Gergen myöhemmin on todennut, että kriisikeskustelun tulokset sellaisenaan ovat olleet vähäiset, ja kokeellinen tutkimus on amerikkalaisessa psykologiassa jatkanut samoilla raiteillaan, keskustelun tuloksena on kuitenkin syntynyt sosiaalisen konstruktionismin perinne. (Nikander 2001, 275.)

Varsinaisesti Gergenin voidaan katsoa siirtyneen ”intellektuaaliseksi kodikseen” kutsumaansa sosiaaliseen konstruktionismiin 1980-luvun alussa, jolloin hän esitti pääargumenttinsa totuudesta, tiedosta ja tieteestä postempiristisessä maailmassa. Gergenin kirjallisen tuotannon yleinen linja ja sisältö liittyvät ihmistieteiden filosofis-metodologisten kysymysten pohdintaan, ja Gergenin ajattelu kulminoituu totuuden ja tieteellisen tutkimuksen objektiivisuutta koskeviin kysymyksiin (Kuusela 2002, 108–110). Individualismikritiikki tulee Gergenin tuotannossa esiin sosiorationalismiksi (myöhemmin sosiaalinen konstruktionismi) nimetyssä ohjelmaluonnoksessa, jossa rationaalisuus liitetään yhteisöön ja tieto nähdään yhteisöllisenä asiana: totuus on Gergenille ”totuuden tekijöiden kollektiivinen tuote” (emt., 109).

Niin ikään yhdysvaltalainen John Shotter on filosofisesti hermeneutiikan ja uudemman kielifilosofian suuntaan kallistunut teoreetikko, jonka tuotannossa on kyse lähinnä psykologian tieteenperinteiden ydinoletusten kritiikistä. Shotter perustaa ajattelunsa Giambattista Vicon hermeneuttiseen filosofiaan, joka sisältää käsityksen sosiaalisen maailman tiedon erityislaatuisuudesta (emt., 169) ja jossa korostuu tiedon historiallisuus ja relatiivisuus. Shotter ei ole tuotannossaan pyrkinyt systemaattisen teorian muotoiluun, ja Kuuselan (emt.) mukaan hänen tarkoituksenaan on enemmänkin ymmärtää ja tehdä ymmärrettäväksi kuin rakentaa yleisiä kuvauksia tai abstrakteja teorioita.

Shotterin tuotannon teemaksi voidaan nähdä mielen tarkastelu sosiokulttuurisena kohteena sekä sosiaaliset suhteet. Vuodesta 1980 lähtien hänen tuotantonsa keskeinen käsite on ollut *joint action* eli yhteistoiminta. Shotter kutsuu ajatteluaan retoris-responsiiviseksi sosiaaliseksi konstruktionismiksi, joka edustaa uutta

orientaatiota sosiaalisen vuorovaikutuksen tutkimisessa. Responsiivisuudella hän tatkoittaa sitä, että arkielämässä joudumme jatkuvasti kysymään toisiltamme ilmaisujen merkityksiä ja sisältöjä, koska enimmäkseen emme ymmärrä toistemme puhetta ja joudumme tarkistamaan näkemyksiämme. Puhe on luonteeltaan dialogia eikä erillisten tietoisuuksien tuotetta, se on enemmänkin sosiaalisten suhteiden tuote kuin ulkoisen maailman kuvaus. Retorisuus korostaa tätä samaa asiaa: kommunikaatio tulee ymmärtää enemmänkin retorisena vaikuttamisena kuin neutraalina kuvauksena. Siten Shotterin tarkastelun ydin on siinä, kuinka puhe tuottaa sosiaalista todellisuutta. (Kuusela 2002, 173.)

Myös brittiläisen Michael Billigin retorinen ajattelu on kehittynyt sosiaalipsykologian kriisikeskustelun myötä. Sosiaalisen konstruktionismin painotukset tulevat hänen tuotannossaan esille juuri siinä, että hän määrittelee sosiaalisen elämän ja tiedollisten prosessien sisällön ei-individualistisesti. Billigin mukaan ajattelu ei ole mielensisäisten päättelyketjujen rakentamista, vaan argumentointia sosiaalisessa yhteydessä. Siten ajattelun ja retoriikan yhteys perustuu siihen, että ajattelu voidaan mieltää hiljaiseksi sisäiseksi argumentiksi. (Kuusela 2002, 78, 81; Salonen 2001, 301 – 303.)

Billig on tehnyt monenlaisista aihepiireistä empiirisiä tutkimuksia, joilla hän on pyrkinyt tekemään ymmärrettäväksi retorisen sosiaalipsykologian näkökulmaa. Billigille arkielämän ajattelu on sisällöltään kulttuurituote, joka perustuu historialliseen kehykseen. Siten ajatteluprosessit tulee ymmärtää ideologisiksi prosesseiksi, jolloin ajattelua ja mielipiteitä tulee tutkia laajemmassa sosiaalisessa kontekstissa. (Kuusela 2002, 77–78.) Billig on tutkimuksissaan pohtinut erityisesti identiteetin rakentumista postmodernissa maailmassa ja kiistää näkemyksen siitä, että kansallisvaltio olisi menettänyt merkityksensä. Tutkimuksissa tulee esille ihmisen ”moniäänisyys” eli se, kuinka arkielämässä ihmiset argumentoivat saman asia puolesta ja vastaan ja hyvinkin ristiriitaiset näkemykset esiintyvät yhtä aikaa saman ihmisen puheessa: esimerkiksi Britanniassa kansalaisten suhde monarkiaan näyttäytyy ongelmallisena, jolloin yksilö voi esittää yhtä aikaa sekä antirojalistisia että isänmaallisia väitteitä (emt., 90).

Keskeinen näkemys Billigille on, että ihminen on sosiaalisen yhteisön jäsenenä ennemminkin väitteitä esittävä, kommentoiva, kritisoiva ja arvioiva olento eikä niinkään länsimaisen kulttuurin yksinäinen käsi poskella istuva ajattelija (Kuusela 2000, 85, 87). Kuusela näkee Billigin tuotannon eroavan monilta osin muista sosiaalisen konstruktionismin edustajista, mutta yhteistä hänelle on puheen tarkastelu sosiaalisen todellisuuden tuottajana. Useista sosiaalisen konstruktionismin teoreetikoista poiketen Billig kuitenkin näyttää asettavan puheen tutkimisen kiinteästi kontekstiin, jolloin huomio kiinnittyy siihen, kuinka puhe heijastelee laajempia yhteiskunnallisia ajatusmalleja.

Alun perin uusiseelantilainen ja sittemmin Englantiin muuttanut Rom Harré tunnetaan erityisesti filosofian, psykologian ja sosiaalipsykologian perusteita tarkastelevana teoreetikkona. Harrén näkemysten tausta on siinä mielessä erityislaatuinen, että hän on kiinnostunut monesta inhimillisen tiedon alueesta, aina kvanttifysiikasta alkaen. Vaikka Harré näkee sosiaalitieteen tutkimusmenetelmien perustuvan toisenlaiseen lähestymistapaan kuin kokeellisten luonnontieteellisten menetelmien, hänen näkemyksensä luonnontieteellisestä perinteestä eivät kuitenkaan ole olleet yksiselitteisiä. Harré lukeutuu kriittisen realismin edustajiin, eikä häntä siksi voi ongelmattomasti lukea sosiaalisen konstruktionismin leiriin, vaan jännite sosiaalisen konstruktionismin ja realismin välillä näkyy hänen ajattelussaan. (Kuusela 2002, 135–137.)

Sosiaalinen konstruktionismi on kuitenkin ollut Harrélle yleinen metateoria, josta käsin hän on pyrkinyt hahmottamaan psykologiselle ja sosiaalipsykologiselle tutkimukselle uusia käsitteellisiä lähtökohtia: Harré on kehitellyt omaperäisen trilogian ihmistieteiden ontologisesta perustasta, jossa hän käsittelee olemisen sosiaalista, persoonallista ja ruumiillista puolta. (emt., 137.)

Sosiaalipsykologiassa sosiaalisen konstruktionismin edustajana Harré on sivuuttamaton, koska hänen 1970-luvun tuotantonsa käynnisti osaltaan pohdinnan sosiaalipsykologian ja psykologian perusteista, ja se voidaan nähdä alkuna diskursiiviselle ajattelulle, jolla tarkoitetaan yksilön tarkastelua kielellisenä, sääntöjä noudattavana ja tarinoita kertovana olentona: ihmiset ovat kieltä käyttäviä ja aktiivisia olentoja, joiden psyykkisyyden tärkein ilmentymä on puhe.

Yhdessä Paul Secordin kanssa kirjoitetussa kirjassa *The Explanation of Social Behavior (1972)* Harré muotoili ensimmäisen kerran etogeniaksi kutsutun näkemyksensä, joka merkitsee ihmisten elämän tutkimista sellaisena kuin se tapahtuu arkielämän luonnollisissa kohtaamisissa. Ihminen nähdään aktiivisena toimijana, joka yhdessä muiden kanssa toteuttaa aikomuksiaan ja suunnitelmiaan ja noudattaa paikallisen yhteiskunnan sääntöjä ja normeja. (Kuusela 2002, 138.) Harré pitää ihmisten psyykkisyyden tärkeimpänä ilmentymänä puhetta ja näiltä osin hänen tuotantonsa on yhteneväinen muiden sosiaalisen konstruktionismin teoreetikoiden kanssa.

Edellä esiteltyjen teoreetikkojen tuotannon painotus liittyy enimmäkseen sosiaalisen konstruktionismin suppeampaan näkökulmaan, jossa tarkastellaan kielellisyyden tuomaa näkökulmaa identiteetin ja persoonallisuuden rakentumisessa. Esimerkiksi Billigin tapa tarkastella puheen laajempia yhteiskunnallisia kehyksiä voidaan lukea heikon, kontekstuaalisen tai ontologisen konstruktionismin piiriin. Harré puolestaan tarkastelee puhetta ihmisen psyykkisyyden tärkeimpänä ilmentymänä, mikä ei kuitenkaan väistämättä tee muita näkökulmia tyhjäksi. Shotterin tuotannossa on keskeistä hermeneuttisen eli tulkintatieteellisen näkökulman ulottuvuus.

Nelikosta hahmottuu poikkeavana Kenneth J.Gergenin ajattelu. Gergen voidaan lukea vahvan tai episteemisen konstruktionismin kannattajaksi. Hänen tuotantonsa keskittyy ihmistieteiden yleisten filosofis-metodologisten kysymysten pohdiskeluun ja uuden metateorian luomiseen sosiaalitieteissä. Tarkastelen lähemmin Gergenin metateoriaa luvussa 4.

3 REALISMI

3.1 Taustaa

Tässä luvussa esittelen realistisen tieteenfilosofian peruskäsitteitä ja –teesejä. Ne toimivat jatkossa työkaluina, joilla erittelen sosiaalisen konstruktionismin metateoriaa. Realismin ongelman tai realismikiistan selvittely kuuluu tieteenfilosofian alaan, ja sen tarpeellisuus tulee esille tarkasteltaessa niitä kysymyksiä ja vastaväitteitä, joihin se pyrkii vastaamaan. Realismi-sanan juuret ovat latinankielen sanassa *res*, joka tarkoittaa asioita sekä konkreettisessa että abstraktissa mielessä (Niiniluoto 1999, 1). Realismi ei siis välttämättä edellytä materialismia, kuten joskus oletetaan, vaan se on filosofinen kanta, jonka mukaan jonkin tyyppisiä olioita - myös ei-havaittavia - on todella olemassa.

Realismin ongelman käsittelyssä tarvitaan muutamia filosofisia peruskäsitteitä. Käsitteille on vaikeaa antaa tyhjentäviä, yksiselitteisiä ja helppotajuisia määritelmiä. Tämä johtuu käsitteiden merkitysten yleisestä avoimuudesta ja siitä, että ne vaihtelevat filosofisista perinteistä toiseen ja myös eri perinteiden sisällä. Käsitteitä voi olla helpompaa omaksua ongelmien kautta: jos ymmärtää kysymyksen asettelun eli pulmat joihin vastausta haetaan, on helpompi ymmärtää eri tapoja käyttää käsitteitä näiden ongelmien tarkastelussa. (Määttänen 1995, 36.)

3.2 Realismin erittely

Niiniluoto (1999, 1) erittelee realismia tarkastelemalla sitä erikseen ontologiassa, semantiikassa, epistemologiassa, aksiologiassa, metodologiassa ja etiikassa. Ontologia tutkii todellisuuden luonnetta, erityisesti eksistenssin eli olemassaolon ongelmaa. Semantiikassa ollaan kiinnostuneita kielen ja maailman välisestä suhteesta. Epistemologiassa tarkastellaan inhimillisen tiedon mahdollisuutta, lähteitä, luonnetta ja alaa. Tutkimuksen päämääriin liittyvät kysymykset kuuluvat aksiologiaan. Metodologia tarkastelee parhaita ja tehokkaimpia tiedonhankkimismenetelmiä. Etiikka puolestaan koskee niitä standardeja joilla inhimillistä toimintaa evaluoidaan ja hahmotetaan sille mahdollisia vaihtoehtoja.

Tämän erittelyn mukaan realismia voidaan lähestyä kuuden kysymyksen kautta (Niini-luoto 1999, 2):

> Ontologia: Mitkä entiteetit ovat todellisia? Onko mielestä riippumatonta maailmaa olemassa? (OR)
> Semantiikka: Onko totuus objektiivinen kieli-maailma -relaatio? (SR)
> Epistemologia: Onko tieto maailmasta mahdollista? (ER)
> Aksiologia: Onko totuus yksi tutkimuksen päämäärä? (AR)
> Metodologia: Mitkä ovat parhaita metodeja tiedon hankkimisessa? (MR)
> Etiikka: Esiintyvätkö moraaliarvot todellisuudessa? (ER)

Selkeyden vuoksi kysymykset voidaan pitää erillään ja niihin voidaan vastata itsenäisesti. Osa-alueet liittyvät kuitenkin kiinteästi toisiinsa. Esimerkiksi monet epistemologisen realismin näkemyksen vaativat kumppanikseen edes minimalistisen ontologisen realismin, jotta väitteet olisivat millään tavalla järkeviä. Samalla filosofiset koulukunnan muodostuvat pitkälti sen perustella, millaisia muotoiluja vastaukset saavat, ja minkä osa-alueen katsotaan olevan ensisijainen, ts. lähdetäänkö liikkeelle esim. ontologiasta, epistemologiasta vai semantiikasta. Niiniluodon mukaan olennaista on löytää mahdollisimman uskottava yhdistelmä. (Niiniluoto 1999, 2–4.)

Niiniluoto (1999, 10; 2003, 9) tiivistää oman kantansa, jota kutsuu kriittiseksi tieteelliseksi realismiksi, seuraaviin teeseihin:

> Ainakin osa todellisuudesta on ontologisesti ihmismielestä riippumaton. (R0)
> Totuus on semanttinen suhde kielen ja todellisuuden välillä. Sen merkityksen paras analyysi on Tarskin versio korrespondenssiteoriasta, ja sen paras indikaattori on tieteellinen tutkimus. (R1)
> Totuuden ja epätotuuden käsitteitä voidaan soveltaa kaikkiin tieteellisen tutkimuksen kielellisesti ilmaistavissa oleviin tuloksiin, mukaan lukien lait ja teoriat. Erityisesti väitteillä teoreettisten entiteettien olemassaolosta on totuusarvo. (R2)
> Totuus (yhdessä muiden tiedollisten hyötyjen kanssa) on olennainen osa tieteen tavoitetta. (R3)

> Totuus ei ole helposti saavutettavissa eikä tunnistettavissa. Jopa parhaat teoriamme voivat olla epätosia. Silti on mahdollista lähestyä totuutta tieteellisen tutkimuksen avulla, ja myös arvioida tällaista tiedollista edistystä. (R4)
>
> Paras selitys tieteen käytännölliselle menestykselle inhimillisen toiminnan ohjaajana on oletus, että teoriamme ovat totuudenkaltaisia tai riittävän lähellä totuutta. Siksi on rationaalista uskoa, että itseään korjaavaa menetelmää soveltava tiede on ollut edistyvä pitkällä aikavälillä ja tulee olemaan sellainen jatkossakin. (R5)

Seuraavissa alaluvuissa tarkastelen kutakin osa-aluetta erikseen siten, että eettinen realismi jää käsittelyn ulkopuolelle, koska siihen liittyvät ratkaisut eivät ole välttämättä yhteydessä tieteelliseen realismiin. Eettinen realismi palaa kuitenkin tarkasteluuni Gergenin metateorian yhteydessä luvussa 4, sillä siihen liittyvät näkemykset ovat keskeisiä, vaikka osittain julkilausumattomia, konstruktionistien ajattelussa. Aksiologiaan eli tieteen päämääriin liittyvät kysymykset sekä metodologiset käsitykset tulevat esille epistemologiaa käsittelevässä luvuissa, johon ne luontevasti nivoutuvat. Eniten sijaa esittelyssä saavat realismi ontologiassa, semantiikassa sekä teorian rakentamisessa, sillä niiden ymmärtäminen on aiheeni kannalta keskeisintä. Muita osa-alueita käsittelen suppeammin.

3.3 Realismi ontologiassa

Ontologia on filosofian termi, joka tarkoittaa oppia olevaisesta sinänsä tai todellisuuden yleistä luonnetta (Määttänen 1995, 35). Ontologista realismia (OR) on joskus pidetty niin ”heikkona teesinä”, että sitä ei tarvitse edes puolustaa. Se ei ole empiirinen oletus, joka pitäisi todistaa. Niiniluodon mukaan Wittgenstein pitää teesiä (OR) perustavana periaatteena maailmakuvassamme. Sitä vasten voimme rakentaa ja arvioida muita tietoteoreettisia väitteitä. (Niiniluoto 1999, 36, 38.)

Ontologisen realismin perusmuoto voidaan muotoilla siten, että ainakin osa todellisuudesta on ontologisesti ihmismielestä riippumaton. Ajatuksena tämä sopii yhteen monenlaisten realismin muotojen kanssa. (Niiniluoto 1999, 21.)

Minimalistisempi realismin muoto väittää ainoastaan, että on olemassa osaksi ihmismielestä ja kielestä riippumaton todellisuus, joka ei rajoitu siihen, mikä on aistein havaittavaa. Minimaalinen realismi sopii yhteen erilaisten skeptisten kantojen kanssa, mutta ottaa kuitenkin olemassaolokysymykset samoin kuin kysymykset teorioiden totuudesta aitoina ja kirjaimellisina, eikä pyri väistämään tai selittämään niitä pois. (Raatikainen 2004, 73.)

3.3.1 Popperin kolme maailmaa

Niiniluoto (2003, 29; 1999; 23) käyttää realismin määrittelyssään tieteenfilosofi Karl Popperin kolmen maailman mallia, joka havainnollistaa sitä, millaisista olioista maailma koostuu. Maailma 1 koostuu sekä orgaanisesta että epäorgaanisesta materiasta. Se sisältää aineelliset, fysikaaliset kappaleet, tapahtumat ja prosessit. Maailma 1:den oliot voivat olla keskikokoisia tavallisia objekteja (kuten kivet ja pöydät), pieniä objekteja (atomit, elektronit, solut), suuria objekteja (tähdet, galaksit) tai prosesseja (voimakentät).

Maailma 2 sisältää ihmismielen, yksilöllisen tajunnan tilat ja tapahtumat (ajatukset, elämykset, tunteet, kivut, havainnot, mielikuvat, muistot). Maailma 2 vastaa lähinnä sitä mitä kutsumme psyykeksi tai mieleksi. (Niiniluoto 2003, 29; 1999; 23.)

Maailma 3 muodostuu kaikista niistä asioista, jotka ihminen sosiaalisen toiminnan kautta luo ja saa aikaan. Maailma 3 sisältää koko kulttuurin ja yhteiskunnan (artefaktit, käyttöesineet, taideteokset, kieli, käsitteet, matemaattiset oliot, raha, uskonto, tiede, sosiaaliset instituutiot). Maailma 3:meen kuuluvat siten kaikki sellaiset abstraktit, kulttuuriset ja sosiaaliset asiat, jotka eivät kuulu (pelkästään) Maailma 1:den fysikaalisiin entiteetteihin tai Maailma 2:n (pelkästään) yksilön mielessä oleviin asioihin.

Popper (samoin kuin Niiniluoto) hahmottaa kolmen maailman suhteet seuraavasti: Maailma 1 on historiallisesti ensisijainen todellisuuden osa, joista Maailmat 2 ja 3 ovat kehittyneet biologisen ja kulttuurisen evoluution kautta. Maailmoja 2 ja 3 ei voi olla olemassa ilman Maailmaa 1:tä, mutta ne ovat ikään kuin alkaneet elää omaa elämäänsä ja voivat vaikuttaa "takaisinkytkennän" kautta aineellisiin

ilmiöihin. Tämä tarkoittaa sitä, että ihminen voi olla vuorovaikutuksessa Maailma 1:den kanssa, esimerkiksi kaatamalla puun. Puu ei kuitenkaan ole ontologisesti riippuvainen ihmisestä tai hänen tajunnastaan. Vaikka maailmasta poistettaisiin kaikki ihmismielet, sinne jäisi silti Maailma 1 eli luonto. Näkemys on nimeltään emergentti materialismi. Se on ei-reduktionistinen oppi, jossa voidaan tarkastella kutakin osa-aluetta suhteessa toisiinsa, mutta jossa jokaisella tasolla olevat asiat säilyttävät itsenäisyytensä, ja niitä voidaan tutkia kunkin tieteenalan kautta. (Niiniluoto 2003, 29, 30, 123; 1999, 23, 25.) Näkemys takaa sosiaalisen ja psyykkisen maailman ilmiöille itsenäisyyden, sillä se ei redusoi eli palauta niitä fyysiseen maailmaan.

Popperin kolmen maailman suhteita tarkastelemalla voidaan saada parempi käsitys ontologian kiistoista. Perinteiset ontologiset kannat materialismi, dualismi ja idealismi asettuvat Popperin malliin siten, että jokin kolmesta alueesta nousee ensisijaiseksi. Maailma 1 on (periaatteessa) ainoa tai ensisijainen todellisuus materialistille, Maailma 2 subjektiiviselle idealistille ja Maailma 3 objektiiviselle idealistille. Dualisti puolestaan olettaa, että aine (Maailma 1) ja henki (Maailma 2 tai 3) ovat olemassa itsenäisesti ja toisistaan riippumatta. (Niiniluoto 2003,29–30.) Edellä oleva kuvaus on suppea tiivistelmä aiheesta, sillä kukin käsitys jakautuu vielä useisiin eri variaatioihin. Näiden termien avulla keskustelua ontologisista näkemyksistä kuitenkin käydään, siitäkin huolimatta, että osa niistä vaikuttaa perin kummallisilta. (Niiniluoto 1999, 21–22.)

3.4 Realismi semantiikassa

Semantiikka eli merkitysoppi käsittelee kielen sanojen merkityksiä ja viittaussuhteita, toisin sanoen merkkien suhteita kielen ulkopuolelle (Määttänen 1995, 113). Kielen ja merkityksen ongelmat ovat olleet tärkeä osa filosofiaa koko sen tunnetun historian ajan. Erityisesti 1900 – luvun filosofiassa erilaiset kielikeskeiset suuntaukset ovat tulleet voimakkaasti esiin, olivatpa ne sitten realistiseen tai antirealistiseen näkemykseen kiinnittyneitä. Onkin ruvettu puhumaan filosofian kielellisestä käänteestä. Käsitettä näkee käytettävän ainakin kahdessa yhteydessä, joissa se saa aivan eri merkityksen. Siksi on syytä selventää, tarkoitetaanko filosofian lingvistisellä eli kielellisellä käänteellä analyyttisen

filosofian kiinnostusta kieleen vai mannermaisen eli hermemeneuttisen tradition kielikeskeisyyttä. (Niiniluoto 1999, 42; Raatikainen 1997, 9 – 10; von Wright 1992, 172–173.)

Konstruktionistien käytössä termi kielellinen käänne liittyy viimeksi mainittuun, eli hermeneuttiseen tai tulkintatieteelliseen traditioon. Sillä tarkoitetaan yleensä suuntauksen kiinnostusta ihmisten arkielämän kielenkäyttöön ja siihen kuinka erilaiset diskurssit luovat todellisuutta. Usein, joskaan ei välttämättä, tähän liittyy näkemys, jonka mukaan ei ole olemassa kielen ulkopuolista todellisuutta, sillä aina kun ryhdymme kuvailemaan jotain asiaa, astumme välittömästi kielen alueelle. Relativismi liputtaa tässä mielessä käsitetyn kielellisen käänteen puolesta ja on saanut näkemyksestä paljon pontta. (Niiniluoto 1999, 42.)

1900 – luvun analyyttisen filosofian kiinnostus kieleen puolestaan merkitsi pyrkimystä selkeään käsitteen määrittelyyn ja käytettyjen käsitteiden analyysiin. von Wright (1992, 172–173) erottaa loogis-analyyttisessä filosofiassa kaksi pääsuuntaa. Toista hän kutsuu semanttiseksi, ja sille on kuvaavaa sen harjoittajien usko selventää filosofisia ongelmia logiikan kielen avulla. Tällä pyritään kielen loogisen rakenteen ja väitteen erotteluun. Tieteessä on kyse väitteiden totuudesta, ja se mitä sanotaan, sisältyy väitteeseen, ei kielen kieliopilliseen rakenteeseen. Suuntauksen tärkeitä hahmoja ovat Alfred Tarski, Rudolf Carnap ja W.V.O. Quine. Toinen koulukunta puolestaan on keskittynyt selventämään elävän arkikielen loogisia ominaisuuksia. Tätä koulukuntaa on kutsuttu joko Cambridgen tai Oxfordin analyyttiseksi koulukunnaksi.

Analyyttisen filosofian kielikeskeisyyttä voisi kutsua paremminkin semanttiseksi käänteeksi, sillä sen harjoittajat ovat pyrkineet selkeyttämään kielellisiä hämäryyksiä. Relativistisissa suuntauksissa puolestaan ollaan kiinnostuneita kielestä sinänsä, ja kysymys kielen ja maailman suhteesta sivuutetaan. Semantiikan väitetään olevan lausumatonta, jolloin emme voi tietää mitään kielen ja maailman välisestä suhteesta. Käsityksellä kielen ja todellisuuden välisistä suhteista on kuitenkin huomattavat ontologiset ja tieto-opilliset seurauksensa (Raatikainen 1997, 9–10). Siksi konstruktionismin selventämisen kannalta on

oleellista ymmärtää semantiikan ja sitä ennen myös kielen merkitys tieteenfilosofisissa näkemyksissä.

Yleisesti ottaen kieli on merkkien järjestelmä, joka voi ilmetä maailmassa monilla eri tavoilla. Popperin kolmen maailman malliin se asettuu seuraavasti: Maailmassa 1:ssä kieli merkkien järjestelmänä voi ilmetä puhuttuina tai kirjoitettuina kirjainmerkkeinä, symboleina, kuvina, sähköimpulsseina, aaltoina tai vaikkapa eleinä. Psyykessä eli Maailma 2:dessa kieli ilmenee ajatuksina tai muina mentaalisina ideoina. Maailmassa 3 merkkien järjestelmä ilmenee puhuttuna tai kirjoitettuna kielenä (*parole)* sekä toisaalta myös kielijärjestelmänä, joka seuraa tiettyjä sääntöjä merkeistä ja niiden suhteista kielen ulkopuoliseen todellisuuteen (*la language*). Erottelu *parole* ja *la language* on peräisin sveitsinranskalaiselta kielitieteilijä Ferdinand de Saussurelta, ja palaan siihen myöhemmin uudestaan. Viimeksi mainitussa mielessä eri kielet kuuluvat ihmisten sosiaalisesti konstruoimaan Maailma 3:meen, sillä ilman ihmistä maailmassa ei olisi kieliä. (Niiniluoto 1999, 42–43.)

Kielen monitahoisuutta pohtiessaan filosofit ovat eritelleet myös sen käyttötarkoituksia ja tehtäviä sekä ihmisten että eläinten kommunikaatiossa. Esimerkiksi eleet, ilmeet ja huudahdukset voivat ilmaista emootioita tai asenteita, jolloin kieli toimii ekspressiivisesti, ilmaisten jotain. Linnun laulu puolestaan voi toimia varoitussignaalina. Filosofit ovat myös pohtineet kielen performatiivisuutta, sitä mitä kieli saa aikaan, erityisenä kielenkäyttötapana. Tämä havainnollistuu esimerkiksi vihkimistilanteessa, jolloin tiettyjen sanojen vaikutuksesta vihittävien siviilisääty muuttuu. (Niiniluoto 1999, 43.)

Ekspressiivisen- ja signaalifunktion tai kielen performatiivisuuden lisäksi kielellä on myös representoiva käyttötarkoitus, joka mahdollistaa viittaamisen ulkopuoliseen todellisuuteen, jossa vallitsevia asioita ja asiain tiloja voimme kielen avulla kuvailla. Vaikka kielellä on monenlaisia eri tehtäviä ja käyttötapoja, ne eivät kuitenkaan ole toisensa poissulkevia. (Niiniluoto 1999, 43.)

Semantiikassa kielestä ollaan kiinnostuneita nimenomaan representaationa. Tällöin tutkitaan kielellisen ilmaisun suhdetta kielen ulkopuoliseen todellisuuteen

edellä mainitussa *la langue* -merkityksessä. Konstruktionistien kielikeskeisyyden keskiössä on puolestaan *parole*, eli puhuttu tai kirjoitettu kieli. Molemmat kuuluvat ihmisen konstruoimaan Maailma 3:een. Kielet ovat sosiaalisia konstruktioita, jotka luodaan ja ylläpidetään kieliyhteisöissä. Sanojen merkitykset ovat usein epämääräisiä ja epätäydellisiä, mutta niitä voidaan aina tarkentaa ja muuttaa. Kieli heijastaa ihmisten kiinnostuksen kohteita tai sosiaalisia tarkoitusperiä. (Niiniluoto 1999, 262.) Realistille tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kielen ja maailman suhteesta ei voisi sanoa mitään. Ihmiset valitsevat kielen, jolla puhuvat maailmasta, mutta maailma vastaa valitsemalla sen, mitkä kielessä esittämämme väitteet ovat totta (emt., 267). Vaikka kieli ja ihmiset sen käyttäjinä häviäisivät, jää kuitenkin jäljelle se asia, jonka kuvaamiseen kieli luotiin (Lehti 2001, 144).

Realismi semantiikassa väittää, että totuus on semanttinen suhde kielen ja todellisuuden välillä (Niiniluoto 1999, 43). Arkikieleen - kuin myös antiikista lähtien filosofiaan - kuuluu käsitys, jonka mukaan totuus tarkoittaa väitteen (uskomuksen) vastaavuutta todellisuuden (tosiasioiden, maailman) kanssa (Niiniluoto 2003, 62). Käsitystä kutsutaan totuuden korrespondenssiteoriaksi (Määttänen 1995, 142).

3.4.1 Tarskin semanttinen käsitys totuudesta

Filosofisille käsitteille on kuitenkin tyypillistä, että niitä täytyy problematisoida. Tämä tarkoittaa sitä, että otetaan jokin, yleensä arkikielestä tuttu, käsite, tässä tapauksessa totuus, ja ryhdytään pyörittelemään sitä tyyliin ”onko lause ”Tämä lause ei ole tosi” tosi vai epätosi” (ns. valehtelijan paradoksi). Analyyttisesti suuntautuneelle filosofille tällaiset ristiriitaisuudet ovat sietämättömiä! Niin myös puolalainen filosofi ja loogikko Alfred Tarski alkoi 1920 –luvulla selvittää, onko mahdollista täsmentää sellainen ristiriidaton totuuden käsite, joka riittäisi täyttämään totuudelle filosofiassa ja tieteessä asetetun tehtävän. (Raatikainen 1997, 16.)

Niiniluoto pitää realistisen semantiikan määritelmässään (R1) Tarskin semanttista käsitystä totuudesta parhaana löydettynä totuuden määritelmänä. Määritelmään sisältyy joukko perusteluja, joista on logiikkaan paneutumatta tavattoman vaikea

saada yleiskuvaa. Pelkistetysti ilmaisten Tarski käyttää perusteluissaan semantiikan mahdollisuudelle erottelua objektikieleen ja metakieleen. Tällä hän vastaa relativistiseen teesiin semantiikan lausumattomuudesta, jonka mukaan emme voi sanoa kielen ja maailman välisestä suhteesta mitään, koska emme voi mennä kielen ulkopuolelle toteamaan asiasta mitään. Tarskin objektikieli on kieli ”josta puhutaan”, se on tarkastelun kohde, ja tämän kielen lauseista pyrimme sanomaan ovatko ne totta vai ei. Metakieli puolestaan on kieli ”jossa puhumme” objektikielestä ja jonka avulla haluamme rakentaa objektikielen totuusmääritelmän. (Tarski 1997, 112.)

Toinen Tarskin kieltä koskeva erittely liittyy käsitykseen kielestä universaalivälineenä tai toisaalta käsitykseen kielestä kalkyylinä (Niiniluoto 1999, 46). Universaalikäsitys olettaa, että kieli on ihmiselle sama kuin vesi kalalle tai ilma linnulle; ihminen on sidoksissa kieleen, se on aina ja kaikkialla meidän ja maailman välissä. Pertti Töttö (2004, 44) havainnollistaa asiaa silmälasivertauksella. Universalistin nenällä keikkuvat virtuaalilasit, joiden läpi hän maailmaa katselee. Lasit tuottavat maailmalta näyttävän kuvan, johon ei kuitenkaan ole luottaminen, sillä kuvan oletetaan olevan täysin sattumanvarainen. Lasien ajatellaan vääristävän kuvaa. Käsitys kielestä universaalivälineenä johtaa käsitykseen semantiikan lausumattomuudesta. Toisin sanoen se on relativistinen kanta.

Käsitys kielestä kalkyylinä puolestaan suo kielelle mahdollisuuden sanoa jotain maailmasta, sillä kieli ei ole yksi vaan niitä on monia. Tötön (emt., 47) silmälasivertaus jatkuu siten, että kalkyylikäsityksen omaksunut käyttää useita erilaisia silmälaseja. Laseja vaihtamalla saadut havainnot vaihtuvat. Kukin niistä on jollain tavoin vääristynyt, mutta havaintoja vertaamalla voidaan päätellä, mikä on lasien vääristävää vaikutusta, mikä taas niiden takana olevaa maailmaa. Lasien näkymä oletetaan maailmaksi, kunnes toisin ilmenee.

Tarskin näkemys kaikessa vaikeaselkoisuudessaan pyrkii selventämään sitä, miten semantiikka on mahdollista. Tässä yhteydessä on kuitenkin tärkeintä ymmärtää, mitä Tarski tarkoittaa sanoessaan, että jokin asia on totta. Yksinkertaisuudessaan Tarskin määritelmä kuuluu näin: lauseen totuus koostuu sen yhtäpitävyydestä (tai

vastaavuudesta) todellisuuden kanssa (Tarski 1997, 106). Klassisena esimerkkinä asian havainnollistamiseksi Tarski tarkastelee lausetta ”lumi on valkoista”. Sanomme, että lause on tosi, jos lumi on valkoista ja että se on epätosi, jos lumi ei ole valkoista. Tarskin määritelmässä totuus käsitetään siis ominaisuudeksi, joka lauseilla on sen johdosta, että kielellinen ilmaus vastaa kielen ulkopuolista todellisuutta (von Wright 1992, 302).

On huomattava, että Tarski ei missään yhteydessä väittänyt, että hänen johtopäätöksestään seuraisi mitään automaattista totuuden kriteeriä, vaan kysymyksessä on nimenomaan totuuden määritelmä. Tarskin ajattelua vastaan nousseet kriitikot ovat yleensä ampuneet ohi juuri hyökätessään totuuden löytämisen tai tunnistamisen kriteeriä vastaan, jollaista Tarski ei kuitenkaan esittänyt. Tarskin semanttista totuuden määritelmää sen sijaan ei ole kumottu. On tosin esitetty syytöksiä määritelmän liian vähäisestä filosofisuudesta ja arveltu, että ”filosofinen totuuden ongelma” olisi jotain muuta kuin arkinen käsityksemme totuudesta. Tarski vastaa syytökseen toteamalla, ettei kukaan ole koskaan millään järkevällä tavalla kertonut, mikä tämä ongelma on. (Tarski 1997, 126, 129.) Realistille totuus on väistämätön avainkäsite semantiikassa, ja kun realisti puhuu jonkin asian totuudesta, hän puhuu siitä edellä kuvatussa mielessä.

Muunlaisissa tieteenfilosofisissa lähestymistavoissa, esimerkiksi pragmatismissa, kysymys semantiikasta asettuu toisin. Siinä missä totuuden korrespondenssiteoria antaa totuuden määritelmän, pragmaattinen lähestymistapa pyrkii valaisemaan totuuden kriteerejä. Pragmaattinen näkemys selventää useita kysymyksiä ja on hyödyllinen realistille, vaikka ei tukeudukaan totuuden korrespondenssimääritelmälle. Jaakko Hintikka on pyrkinyt silloittamaan realismin ja pragmatismin eroa toteamalla, että realismi perustuu pragmatiikalle (Niiniluoto 1999, 44). Näkemys vastaa työnjakoa totuuden määritelmän ja totuuden kriteerin välillä, jota seuraavassa ala-luvussa selvennän.

3.4.2 Tieteellinen tutkimus totuuden indikaattorina

Tarskin semanttinen käsitys totuudesta antoi meille totuuden määritelmän, mutta ei totuuden kriteeriä. Se ei siis kerro meille mitään suoraa tapaa väittää, että jonkin asian on tosi (Lammenranta 1993, 84). Niiniluodon teesin (R1) mukaan

totuuden paras kriteeri tai indikaattori on tieteellisen tutkimuksen käytäntö. Argumentin lähtökohtana on tieteen empiirinen ja käytännöllinen menestys. Tämä tarkoittaa sitä, että tieteen menetelmät ovat toistuvasti johtaneet oikeisiin ennusteisiin ja toimiviin käytännön sovelluksiin. On vaikea kiistä sitä, että tiede on ollut käytännössä menestyksellinen monien sovellustensa kautta. Tätä niin kutsuttua ihmeargumenttia tai menestysargumenttia pidetään vakuuttavana todisteena realismin puolesta. Asia jäisi selittämättömäksi, elleivät tieteellisten teorioiden taustaolettamukset olisi likimääräisesti tosia riippumatta olemassa olevasta todellisuudesta. Realistit ovat esittäneet ainoan tunnetun selityksen asialle. (Raatikainen 2004, 7; Niiniluoto 2003, 263.)

3.5 Realismi epistemologiassa

Tieto-oppi eli epistemologia tutkii tiedon (kreik. *episteme*) käsitettä, lajeja, mahdollisuutta, rajoja ja varmuutta. Epistemologinen realismi on kanta, jonka mukaan mielestä riippumattomasta todellisuudesta on mahdollista saada tietoa. Tiedon kohteena voi olla Maailma 1:den lisäksi myös Maailma 2 ja 3, siis esimerkiksi mielentilat tai kulttuuriesineet. (Niiniluoto 2003, 32.)

Realismissa tieteellisen tutkimuksen tarkoitus on pyrkiä saamaan systemaattisen havainnoinnin, kontrolloitujen kokeiden ja hypoteesien testaamisen kautta totuudenkaltaisia kuvauksia mielestä riippumattomasta todellisuudesta (emt., 92). Tieto todellisuudesta suodattuu aina jonkin käsitejärjestelmän kautta, ja jokainen käsitteellinen kehys suo tietyn perspektiivin objektiiviseen todellisuuteen. Erilaisia kehyksiä käyttämällä luodaan rationaalinen metodi, jolla pyritään hankkimaan syveneviä osakuvauksia maailmasta (emt., 91). Tärkeä käsitteellinen erottelu on se, että realismissa tieteen tutkimia ilmiöitä ei pidetä saavuttamattomina *(inaccessible)*, vaikka ne ovatkin tyhjentymättömiä *(inexhaustable)* (emt., 93).

Antirealistisille näkemyksille on tyypillistä, että niissä vastustajan lähtökohdaksi otetaan naiivin realismin oletus ongelmattomasti hankittavissa olevasta, erehtymättömästä ja vahvasta tiedosta, ja tästä hypätään johtopäätökseen, ettei tieto ole lainkaan mahdollista. Niiniluoto (1999, 81) pitää tätä kaikki–tai–ei–

mitään -erheen yhtenä muotona: oletetaan jokin kategoria (esim. tieto tai totuus) absoluuttiseksi, ja sen epätyydyttävyyden tai vajavuuden takia tulkitaan koko kategoria tyhjäksi ja siten hylättäväksi.

Realisti puolestaan korostaa, että totuus ja varmuus eivät ole absoluuttisia asioita. Tieto on väistämättä epävarmaa ja epätäydellistä, mutta parhaassa tapauksessa totuudenkaltaista. Naiiviksi realismiksi sen sijaan kutsutaan näkemystä, jonka mukaan maailmaa koskevaa tietoa voidaan hankkia ongelmattomasti, aistihavaintojen tai järjen kautta. Tällaisia käsityksiä viljeli klassinen empirismi ja rationalismi, jotka usein sekoitetaan realistiseen tieteenfilosofiaan. (Niiniluoto 1999, 79; 2003, 32). Vääristä käsityksistä on syntynyt myös se realismiksi luultu olkinukke, jota vastaan konstruktionismi taistelee.

Naiivin realismin erehtymättömyyden ja skeptisismin välillä realismi näkee kolmannen vaihtoehdon, fallibilismin. Fallibilismin mukaan kaikki inhimillinen tieto on erehtyväistä, mutta silti tiedollinen edistyminen kohti totuudenkaltaisia teorioita on mahdollista. Tieto ei vaadi kaikkien erehtymisen mahdollisuuksien poissulkemista. (Niiniluoto 1999, 79; Lammenranta 1993, 46–48, 63.) Eteneminen edellyttää tiedollisen epävarmuuden hyväksymistä ja uskomista siihen, että ihmisen kyvyt ovat siinä määrin luotettavia, että niiden valossa voidaan muodostaa ja korjailla uskomuksia (Lammenranta 1993, 193).

3.6 Realismi teorian rakentamisessa

Realismi näyttää usein assosioituvan ”positivismiin” ja siihen liitettyyn naiiviin realismiin ja raakaan empirismiin. Suhde teoriaan tuo kuitenkin selkeästi esille realismin ja empirismin eron. Empiristi olettaa, että havaintomaailma ja todellisuus ovat yksi ja sama asia, siis ”havainto on pala todellisuutta”. Näkemys siitä, että maailma on niin kuin se näyttää olevan, ei synnytä tarvetta mennä havaintojen taakse teoretisoimaan, vaan teoria johdetaan havainnoista ja on suoraan palautettava niihin. Realisti puolestaan pyrkii pintaa syvemmälle, sillä hänelle todellisuus ulottuu havaintomaailman ulkopuolelle. Siksi tarvitaan teoreettisia käsitteitä kertomaan siitä, millaisessa suhteessa havaittavia ilmiöitä aiheuttavat näkymättömät mekanismit ovat toisiinsa.

Klassisena esimerkkinä realismista teorian rakentamisessa toimii Galileo Galilein taivaankappaleiden malli: havaintojen mukaan aurinko nousee ja laskee, mutta realistina Galileo Galilei irrottautui siitä, miten asiat näyttivät olevan ja oletti havaintojen takana olevan rakenteen, jossa ilmiöitä aiheuttavat mekanismit toimivat. Realismissa teoriat ymmärretään maailman kuvauksina, ei pelkkinä laskentavälineinä, kuten empirismin ja realismin väliin jäävä kanta, instrumentalismi, olettaa.

Tieteenfilosofiassa realismi liittyy tieteen teoreettisiin olioihin. Näkemyksen mukaan ei-havaittavia teoreettisia olioita on olemassa ihmismielestä, kielestä ja teorioista riippumatta. Nykyään tieteenfilosofiassa realismia voisi luonnehtia kriittiseksi (vastakkaisena naiiville realismille) mutta varovaisen optimistiseksi suhtautumiseksi tieteellisten teorioiden totuuteen; tiede pyrkii kuvaamaan todellisuutta, vaikka lopullinen totuus jää väistämättä tavoiteltavaksi päämääräksi. Realismista ei sinänsä seuraa minkään yksittäisen olion olemassaoloa, sillä kun tieteelliset teoriat puhuvat ei-havaittavista oloista, ne voivat onnistua tai olla onnistumatta tehtävässään. (Raatikainen 2004, 71–72.)

Tieteen tehtäväksi siis nähdään teorioiden tuottaminen, ei muuttumattomien dogmien julistaminen. Teoriat ovat tämänhetkisen tietämyksen mukaisia selitysmalleja tutkittaville ilmiöille. Näkemykset ovat tarkoitettu haastettaviksi ja korjattaviksi tieteen ehdoilla, joihin kuuluu muun muassa kriittisyys, avoimuus, tarkistettavuus ja itsensäkorjaavuus.

4 GERGENIN METATEORIA REALISMIN PUNTARISSA

4.1 Taustaa

Amerikkalaista Kenneth J. Gergeniä pidetään yhtenä tärkeimmistä sosiaalisen konstruktionismin edustajista sosiaalipsykologiassa. Tässä luvussa tarkastelen Gergenin tieteenteoreettisia oletuksia hänen kirjojensa valossa. Pyrkimykseni ei ole esittää kokonaiskuvaa Gergenin ajattelusta, vaan rajaan tarkastelun hänen tietokäsitykseensä. Tausta Gergenin ajatuksille on sosiaalipsykologian kriisiksi kutsuttu ajanjakso amerikkalaisen sosiaalipsykologian historiassa. Gergeniä pidetään yhtenä tärkeimmistä keskustelun käynnistäjistä ja sen muotoutumiseen vaikuttaneista sosiaalipsykologeista. (esim. Collier, Minton, Reynolds 1991, 246; Nikander 2001, 275; Kuusela 2002, 105.)

Gergen ei kuulu niihin sosiaalipsykologian edustajiin, jotka kannattavat vähittäisuudistuksia ja koettavat vähitellen kehittää tieteenalan perusteita ja käytännön tutkimustoimintaa (Collier, Minton, Reynolds 1991, 237), vaan hän päätyy tarjoilemaan vaihtoehtoisia näkemyksiä tiedosta, totuudesta ja yksilön minuudesta. Postmodernissa ajattelussaan Gergen pyrkii määrittelemään tiedon ja totuuden käsitteet kokonaan uudella tavalla, ilman perinteisen tieto-opin käsitteitä (Niiniluoto 1999, 37; Raatikainen 2004, 44, 74).

Seuraaviin alalukuihin olen koonnut Gergenin teksteistä löytyviä muotoiluja tietoteoreettisiin väittämiin, joita samalla analysoin ja puntaroin realismin avulla. Monet osa-alueet liittyvät tiiviisti yhteen ja niiden erottaminen on jossain määrin keinotekoista, mutta selkeyden vuoksi käsittelen niitä kuitenkin erikseen, kuten luvussa 3 esitellessäni realismia.

Aloitan Gergenin metateorian esittelyn epistemologiasta, sillä hänen perinteisen tietoteorian kritiikkinsä lähtee liikkeelle kartesiolaisen dualistisen tietokäsityksen epäilemisestä ja tästä poikivat Gergenin muut tietoteoreettiset johtopäätökset. Sitten siirryn ontologiaan eli selvitän millaisen kannan jyrkkä sosiaalinen konstruktionismi ottaa olemassaolokysymyksiin. Tarkastelen objektiivisen eri

merkityksiä, sillä termin monimerkityksisyyden ymmärtäminen auttaa huomaamaan, missä kohden Gergenin argumentointi ampuu ohi.

Seuraavaksi kokoan Gergenin semanttista ajattelua, johon sisältyy konstruktionisteille keskeisiä argumentteja. Suhde teoriaan puolestaan tuo esille konstruktionismin ja instrumentalismin yhtymäkohtia.

Kysymys aksiologiasta eli tieteen päämäärästä kietoutuu konstruktionismissa moraaliin ja siihen millaisiksi asioiden pitäisi muuttua. Kysymys yhteisöjen edistämästä hyvästä läpäisee Gergenin ajattelun ja asettuu hänen metateoriansa ydinkysymykseksi. Vahva moraalieetos tulee voimakkaasti esiin konstruktionismin ohjelmanjulistuksessa, joten suuntauksen tietoteoreettisten johtopäätösten ymmärtämiseksi sen tarkastelu on tarpeen.

Lopuksi tarkastelen intertekstuaalisuuden verkostoa, johon Gergenin tekstit kietoutuvat; tapaa, jolla Gergen tulkitsee edeltäjiensä tekstejä, ja toisaalta myös sitä kuinka Gergenin ajattelua on kritisoitu aikalaisten keskuudessa.

Ennen kuin siirryn eteenpäin, perustelen vielä aineiston valintaa. Sisällöltään Gergenin kirjat käsittelevät hyvin vähän sosiaalipsykologian kysymyksiä, sillä hän on keskittynyt muotoilemaan yleisiä sosiaalitieteiden perusteita ja pohtimaa ihmistieteiden filosofis-metodologisia kysymyksiä. Gergen on konstruktionistisen käänteensä jälkeen tuottanut suuren määrän aiheeseen liittyviä kirjoituksia, sekä kirjoja että artikkeleita, joita löytyy myös hänen kotisivuiltaan (http://www.swarthmore.edu/SocSci/gergen). Gergenin teksteissä on paljon toistoa ja päällekkäisyyksiä, ja rajaan aineistokseni hänen kolme aiheeni kannalta tärkeintä teostaan. Gergenin ajattelussa on aikajanalle sijoitettuna tapahtunut lieviä muutoksia ja painotuseroja, mutta niiden tarkempi erittely ei ole tässä tilanteessa ratkaisevaa. Kaikista kirjoista voi vetää jokseenkin samat johtopäätökset Gergenin metateoriasta.

Kaksi tyyliltään samanlaista teosta ovat *Toward Transformation in Social Knowledge (1982)*, jossa Gergen analysoi kriittisesti empiiristä psykologiaa ja hahmottelee siirtymistään empiirisestä postempiiriseen kauteensa sekä *Realities*

and Relationships (1994), jossa kirjoittaja eksplikoi sosiaalisen konstruktionismin muotoutumista ja teesejä. Kirjat ovat melko raskaslukuisia, lähinnä akateemisille kollegoille suunnattuja teoksia. Oletan, että niissä Gergen panee parastaan perustellakseen tieteenfilosofisia näkemyksiään akateemisesti kovassa seurassa. Kirja *Invitation to Social Construction (1999)* on puolestaan laajemmalle yleisölle suunnattu heuristinen puheenvuoro sosiaalisen konstruktionismin mahdollisuuksista.

Invitation to Social Construction –kirjan erittelevä lukeminen on muita teoksia hankalampaa sen ideologissävytteisen tyyli takia. Paikoitellen on vaikeaa päätellä, miten tosissaan Gergenin verbaalisen räiskeen kehystämät löysästi argumentoidut tietoteoreettiset väitteet pitäisi ottaa. Kirjassa esitetyt tietoon ja totuuteen liittyvät ajatukset näyttävät olevan Gergenin tuotannon osa-alue, joka on mennyt perille ja poikii erityisen runsaasti kerrannaisvaikutuksia. Monet Gergenin teksteillä omaa ajatteluaan taustoittavat näyttävät omaksuneen häneltä nimenomaan tietokäsityksen, joka kannustaa jokaista valitsemaan oman totuutensa. Tästä ovat innostuneet esimerkiksi Irma Rantala ja Juha Parkkisenniemi kirjassa *Ruumis, minä ja yhteisö (1999)*. Myös suomalaisen diskurssianalyysin kehittäjät Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen (1999) ovat inspiroituneet Gergenin tuotannon tietoteoreettisista ajatuksista ja hänen ”avarakatseisesta ideoinnistaan”.

4.2 Epistemologia

Epistemologia koskee tiedon mahdollisuuksia ja rajoja. Gergenin perinteisen tietoteorian kritiikki lähtee liikkeelle kartesiolaisen dualistisen tietokäsityksen epäilemisestä (Gergen 1999, 6−9, 222). Epistemologia on perinteisesti keskittynyt tietoon, jonka agentti on yksilö, ja siksi konstruktionistisissa näkemyksissä rationaalista ja sosiaalista on päädytty pitämään toisilleen vastakkaisina asioina (Niiniluoto 1999, 252). Gergen (1994a, 166) käsittää perinteisen tieteen tavoitteleman objektiivisuuden yksilön ominaisuudeksi, joka vaatii mekaanisen kielenkuva suhteen maailmaan. Hänen mukaansa tietäminen ei tapahdu yksilön päässä, vaan se sijoittuu ihmisten välisten suhteiden kenttään, jossa kaikki rakentuu kielellisesti, diskurssien kautta. Tästä johtopäätöksestä poikivat Gergenin muut tietoteoreettiset käsitykset.

Gergen on tiedon hankkimisen suhteen hyvin skeptinen. Empiirinen todistusaineisto on Gergenin (1994a, 41, 64, 65, 72; 1994b, 48, 59, 69, 78–79, 82, 164) mukaan niin tulkinnanvaraista, ettei se todista eikä myöskään kumoa mitään hypoteesia.

Tässä asiassa hän on niin pessimistinen, ettei edes holistinen näkemys teoriasta, joka kohtaa todistusaineiston kokonaisuutena, tuo helpotusta tilanteeseen. Quinen alimääräytyneisyysteesi toimii tästä Gergenin (1994a, 33; 1994b, 21, 78) väitteen tukena. Empiirinen kosketus asioihin on täysin mahdotonta ja mistä tahansa todistusaineistosta voi tehdä lukemattoman määrän eri tulkintoja. Tästä seuraa se, että empiiristen kokeiden tuottama tieto on triviaalia eikä tuo mitään uutta siihen mitä jo tiedetään.

Gergenin näkemys toistaa tarkasti antiikin skeptikoiden näkemystä, jonka mukaan mikään tieto ei ole mahdollista. Nykyajan skeptikot nojaavat pitkälti samoihin väitteisiin kuin antiikin skeptikot. Jo Platon esitti väitteeseen vasta-argumentin, jonka mukaan kaiken epäileminen johtaa epäjohdonmukaisuuden ongelmaan: jos väitetään, että

mikään tieto ei ole mahdollista (S)
niin silloin meillä ei myöskään voi olla tietoa teesistä (S).

Itsensä kumoamisen ja dogmatismin varalta skeptikot asettivat lisäehdon, jonka mukaan kaikille argumenteille löytyy yhtä hyvä vasta-argumentti, joten mitään ei voida osoittaa sen kummemmin vääräksi kuin oikeaksikaan. Skeptisismi kyllä vapauttaa tekemästä virheitä, mutta samalla johtaa "tietämättömyyden erheeseen". Yksittäisissä tieteellisissä ja teoreettisissa kiistoissa epäily ja kritiikki ovat tietenkin paikallaan, mutta globaalina argumenttina kaiken epäily on kestämätön. Väite siitä, että yhtäkään väitettä ei voida perustella todistusaineistoon tukeutuen paremmin kuin sen kilpailijaa, on liian epäuskottava ollakseen mielenkiintoinen. (Niiniluoto 1999, 82.)

Lisäongelmia skeptisismin uskottavuudelle tuo se, että ei ole mitään perusteltua syytä rajata epäilyä vain tieteeseen, vaan sen näkökulmasta on uhattuna myös

havaittava arkitodellisuus. Skeptisismi on siis väistämättä sisäisesti ristiriitaista ja mielivaltaisesti valikoivaa. (Raatikainen 2004, 81–82.) Vaikka skeptikko teoriassa asettaakin ulkomaailman ja sitä koskevat uskomuksensa kyseenalaisiksi, hän kuitenkin käytännön toimintatavoissaan lähtee aina siitä, että ulkomaailma on olemassa ja sen kovat tosiasiat tulevat ennen pitkää vastaan. Pentti Määttäsen (1995, 202–204) esimerkin mukaan skeptikkokin käyttää asunnosta poistumiseen mieluummin portaita kuin ikkunaa, ja mitä korkeammalla asunto sijaitsee, sen varmemmin näin käy.

Gergen tiettävästi lukeutuu niihin skeptikoihin, jotka käyttävät portaita, joten luulen, että epäillessään tiedon mahdottomuutta hän pyrkii ajamaan jotain tiettyä päämäärää, ei niinkään määrittelemään ja muotoilemaan epistemologista teesiä. Ymmärrettävämmäksi Gergenin innostuksen näkökulmien runsauden edessä tekee hänen taustansa, amerikkalainen kulttuuri-imperialismi, jota hän on heränny kritisoimaan. Kirjoittaessaan totuuden suhteellisuudesta Gergenin esimerkit liittyvät enimmäkseen siihen, millaisia erilaisia käsityksiä ihmisillä voi olla. Hän esimerkiksi kertoo havaintojaan Marokon matkalla, joka tarjosi hänelle tilaisuuden tutustua todella toisenlaiseen kulttuuriin (Gergen 1999, 17).

Kulttuurien erilaisuus ei ole mitenkään uusi havainto. Jo antiikin kulttuureissa oltiin tietoisia arvojen ja maailmankuvan yhteiskunnallisesta sidonnaisuudesta (Berger, Luckmann 1994). Se, kenen tapa jäsentää todellisuutta on hyväksytty ja vallitseva, ei kuitenkaan tarkoita samaa kuin se, mikä on todellista ja totta. Tällöin relativismi filosofisena teesinä ja uskomusten tosiasiallinen vaihtelu menevät sekaisin (Niiniluoto 2003, 253). Gergen sekoittaa nämä kaksi, näkee kulttuurisen diversiteetin vaikuttavan vääjäämättä epistemologiaan ja pyrkii tätä kautta määrittelemään uudelleen tiedon ja totuuden käsitteet. Tällöin hän päätyy kutsumaan tiedoksi mitä tahansa, mitä pidetään totena tai mihin uskotaan jossain kulttuurissa. (Goldman 2004, 190; Raatikainen 2004, 44.)

Gergenin toinen argumentti perinteisen epistemologian horjuttamiseksi liittyy sosiaalitieteelliseen tutkimukseen ja on sosiaalipsykologiassa kehittyneen konstruktionismin historiallisten juurien ymmärtämisen kannalta tärkeä. Gergenin (1994a, 4, 34, 74; 1994b, 57; 1999, 57) mukaan on vaikeaa osoittaa missä

mielessä perinteinen tiede olisi tuonut mukanaan tiedon lisääntymistä sosiaali- ja käyttäytymistieteissä. Hänen mielestään tilanne on toinen luonnontieteissä (Gergen 1994a, 90–91), missä kriittisen realismin edustajan Roy Bhaskarin tarkoittamassa mielessä generatiivisten prosessien kuvaaminen on olennainen osa tieteellisen tiedon hankkimista ja kumuloitumista. Tämä luonnontieteen malli ei kuitenkaan Gergenin (emt., 85, 91) mukaan käy sosiaalitieteisiin, koska ihmisen toimintaa koskevat termit ovat ontologisesti tyhjiä.

Gergenin väite tarkoittaa suunnilleen seuraavaa: luonnontieteellisen tutkimuksen malliin kuuluva kausaalilakien eli syy- ja seuraussuhteiden etsintä ei sovi sosiaalitieteisiin, koska sosiaalisilla ilmiöillä ei ole välttämättömiä fyysisiä ilmenemismuotoja. Perinteisen tieteen termit viittaavat objektiivisesti olemassa oleviin asioihin, kun taas sosiaalisen elämän ilmiöt ovat ihmismielestä riippuvaisia eli konstruoituja ja niiden selittäminen edellyttää kulttuuristen merkitysten ymmärtämistä. Argumentti näyttää pohjimmiltaan tarkoittavan sitä, että koska sosiaalisen maailman ilmiöitä ei voida redusoida eli palauttaa johonkin perustavampaan tieteeseen (kuten fysiikkaan), sosiaalitieteissä ei voi harjoittaa syy-seuraus-suhteiden kartoittamista ja tällöin tieto ei kasaudu ja mene eteenpäin.

Gergenin esittämä näkemys luonnontieteiden ja ihmistieteiden perustavasta erosta on keskeinen osa realismi-relativismi-kiistaa. Aihe on laaja ja ajoittuu historiassa pitkälle ennen konstruktionismin esiinnousua, eikä sen perusteellisempi käsittely mahdu tähän yhteyteen. Otan kuitenkin hetkeksi Gergenin keskustelukumppaniksi yhteiskuntatieteiden filosofi Harold Kincaidin (1990, 1996, 2000), joka on osaltaan pyrkinyt pohtimaan kysymystä. Perusfilosofisten argumenttien sijasta Kincaid nostaa esiin kiinteämmin empiiriseen tutkimukseen liittyviä esimerkkejä, ja tuo raikkaan tuulahduksen nojatuolifilosofoinniksi kallistuvaan keskusteluun. Valotan Kincaidin ajattelusta joitain puolia, koska hänen esittämänsä argumentit liittyvät olennaisesti epistemologiaan eli siihen mitä voidaan tietää ja millä ehdoin.

Kincaid (1990, 79) on niin ikään pohtinut syitä ihmistieteiden edistymättömyydelle, mutta hakee perusteluita toisesta suunnasta kuin Gergen. Kincaid näkee tutkimuksen esteeksi vääristyneen kuvan siitä, mitä tiede *(science)*

on. Tutkijoita on ohjannut käsitys, jonka mukaan tieteen tehtävä on etsiä poikkeuksettomia ja universaaleja lakeja. Kincaidin perussanoma on, että liian raskaat kytkökset ovat muodostuneet mentaalisiksi esteiksi sosiaalitieteilijöille. Seuraavassa käsittelen muutamia sellaisia esteitä, joita Gergen argumenteissaan käyttää.

Kincaidin näkemyksen mukaan vastakkain asettelu luonnontieteiden ja ihmistieteiden välillä johtuu pitkälti vääristä käsityksistä, joita yhteiskuntatieteilijöillä on luonnontieteistä. Kincaidin mukaan tällaiset näkemykset poikivat lähinnä ”positivistisesta” traditiosta tulleista käsityksistä, joiden mukaan fysiikka on mallitiede: kvantifioitava, universaali ja jatkuvasti tarkistettava. Tämä on saanut sekä luonnontieteilijät että filosofit ottamaan *a priori* todesta sen, ettei sosiaalitieteissä voida löytää kausaalisia lakeja ja saavuttaa vastaavaa edistystä kuin luonnontieteissä. (Kincaid 1990, 56–57.)

Kincaid kuitenkin huomauttaa, että fysikalismin edellyttämä reduktio ei tee oikeutta myöskään luonnontieteille. Jos reduktio olisi välttämätön, myös luonnontieteiden lait pitäisi hylätä, sillä esimerkiksi evoluutioteorian keskeisellä luonnonvalintaa selittävällä *fitness* -käsitteellä ei ole yhtä ja ainoaa determinoitua fyysistä ilmenemismuotoa, kuten ei useilla muillakaan luonnontieteellisten selitysmallien käyttämillä termeillä. (Kincaid 1990, 59). Gergenin (1994a, 85, 91) argumentaatioon viitaten myöskään luonnontieteellisillä termeillä ei siis ole sellaista ontologista olemassaoloa, jota Gergen vaatii.

Toinen kausaalista päättelyä vastaan esitetty väite perustuu ajatukseen sosiaalisesta maailmasta avoimena ja jatkuvasti muuttuvana systeeminä. Muutoksen nopeutta ja sosiaalisen elämän epäjatkuvuutta postmodernissa maailmassa Gergenkin (esim. 1999, 194) jatkuvasti korostaa. On totta, että sosiaaliset systeemit, kuten yhteisöt tai instituutiot, ovat luonteeltaan suhteellisen avoimia ja ennakoimattomia. Absoluuttinen avoin/suljettu – dikotomia sen kummemmin yhteiskuntatieteiden kuin luonnontieteiden välillä ei Kincaidin mukaan ole kuitenkaan tässäkään yhteydessä perusteltu, sillä myös fysikaalisen maailman järjestelmät ovat alttiita ulkopuolisten voimien vaikutukselle. Luonnontieteenkään tutkimuskohteet eivät ole täysin suljettuja järjestelmiä, vaan

paremminkin suhteellisen suljettuja tai avoimia, joissa kaikkiin vaikuttaviin syihin ei päästä käsiksi ja joissa vastakkaiset voimat usein kumoavat toisiaan vaikutuksillaan. Tämä ei kuitenkaan ole saanut luonnontieteilijöitä luopumaan pyrkimyksestään kausaalisuhteiden selvittämisessä. (Kincaid 1990, 60.)

Kincaidin mukaan sekä sosiaalitieteiden että luonnontieteiden järjestelmät ovat siis suhteellisen avoimia. Lisäksi ne ovat monimutkaisia kausaalisia rakenteita, joita voidaan kategorisoida ja tarkastella monesta eri näkökulmasta. Ainakin sosiaalitieteissä vaikutussuhteita voidaan hahmottaa ja rajata hyvin monella tavalla. Kincaidin mukaan näin on myös esimerkiksi fysiikassa, jossa voidaan keskittyä selvittämään kausaalissuhteita tietyissä rajatuissa osa-alueissa. Fysiikan laitkaan eivät siis kata kaikkia vaikuttavia kausaalimekanismeja. Koska myös fysikaalisen maailman tutkimuskohteita voidaan hahmottaa useammalla eri tavalla, on loppujen lopuksi vaikea sanoa lopullista ja absoluuttista sanaa siitä mikä mihinkin vaikuttaa. On siis tyydyttävä vaatimattomampiin tavoitteisiin. (Kincaid 2000, 672–673.)

Yleinen käsitys on, että sosiaalitieteelliset lait eivät täytä tieteelliseltä lailta vaadittua yleisyyden eli universaalisuuden mittaa. Kincaidin mukaan tämä ei kuitenkaan muodostu kompastuskiveksi, sillä lain yleisyys on pikemminkin enemmän–tai–vähemmän kuin kaikki–tai–ei–mitään kysymys. Kincaid rinnastaa tässäkin luonnon- ja ihmistieteet toteamalla, että täysin universaaleja lakeja ei löydy fysiikastakaan: Keplerin laki on universaali vain siinä merkityksessä, että sen pätevyysalue rajataan meidän aurinkokuntaamme. Se että teoreettiset lait pitävät paikkansa vain tiettyjen yksinkertaisten ehtojen vallitessa ei ole ongelma, jos ymmärrämme, että niiden tehtävä on paljastaa meille tiettyjen prosessien perusluonne. Niin luonnon- kuin sosiaalitieteellisessä tieteenharjoituksessa lain pätevyysehdot täytyy määritellä. (Kincaid 1990, 68–70.)

Eräs usein esitetty peruste luonnontieteiden ja sosiaalitieteiden perustavalle erolle ja jälkimmäisen hitaalle edistymiselle on sosiaalisen maailman monimutkaisuus. Tähän ajatukseen Gergenkin (1994a, 80) vetoaa. Monimutkaisuuden astetta on vaikea mitata, mutta Kincaidin mukaan väite on toki oikeilla jäljillä. Tässäkin suhteessa ihmistieteet ovat kuitenkin samassa veneessä ekologian ja

evoluutiobiologian kanssa: edistys on hidasta, koska tutkittavat ilmiöt tapahtuvat luonnollisessa elämässä harvoin, ja ne toistuvat harvoin riittävän samankaltaisina, jotta päätelmiä kausaalisuhteista pystyttäisiin tekemään. Tämä selittää osaltaan sen, miksi tiede etenee vauhdikkaammin ns. laboratoriotieteissä. (emt., 80.)

Ylipäätään Kincaid sekä ihmis- että luonnontieteisiin perehtyneenä filosofina pyrkii riisumaan sosiaalitieteellisten lakien etsimisen liian raskaista kytköksistä ja vaatimuksesta ”löytää kaiken perimmäinen syy”. Näiden argumenttien jälkeen Kincaid pohtii sitä, että jos kausaalilakien etsimiseen ihmistieteissä ei ole esteitä, niin miksi suuri osa sosiaalitieteellisestä tutkimuksesta on empiirisesti heikkoa, miksi tieto ei ole kasautunut ja mennyt eteenpäin (Kincaid 1990, 79). Gergen on vetänyt tilanteesta sen johtopäätöksen, että luonnontieteiden tutkimusmalli ei sovellu ihmistieteisiin, joten niissä tieteen ”suuri kertomus” voidaan hylätä.

Kincaid puolestaan nostaa esiin tieteensosiologiaan liittyviä syitä. Eräs syy edistymättömyyteen on tutkijoiden tutkimusintressit. Vaikka tieteen arvovapausperiaatetta pyrittäisiin noudattamaan siinä suhteessa, että oltaisiin valmiit hyväksymään mikä tahansa tutkimuksen tuottama tulos, arvot kuitenkin ohjaavat sitä mitä tutkitaan. Tämä pitää paikkansa kaikessa tieteenharjoittamisessa, mutta Kincaidin mukaan erityisesti sosiaalitieteissä. Yhteiskunnan erilaiset ryhmät suuntaavat omia mielenkiinnon aiheitaan tieteen pariin, niin että yhtenäistä ponnistusta saadaan harvoin (jos koskaan) aikaan. (emt., 80.) Kun tähän vielä lisätään historialliset syyt, kuten sosiaalitieteilijöiden viehtymys ”suurten teorioiden” rakenteluun (esim. marxilaisuus tai sosiaalinen konstruktionismi) kapeampaan ongelmanasetteluun perustuvan empiirisen tutkimuksen sijasta, joudutaan toteamaan, että lakeja ei ole löydetty, koska niitä ei ole etsittykään! Sitä saa mitä tilaa.

Gergenin esittämä vääjäämätön ajatusketju saa Kincaidin näkemyksistä haastajan. Gergen itse ei käsittele erillistieteitä ja niiden tutkimuskohteita erillisinä asioina, vaan katsoo kaiken tutkimuksen joka tapauksessa koskevan asioiden kielellistä rakentumista. Ajatus edustaa implisiittisesti metodologista monismia, koska sekä luonnon- että ihmistieteissä kaikki uskomukset selitetään sosiaalisilla tekijöillä (Niiniluoto 1999, 253–254). Tässä mielessä empiirisellä tutkimuksella ei ole

mitään sijaa konstruktionismissa. Onko Gergen sitten valmis heittämään romukoppaan kaiken empiirisen tutkimuksen?

Tutkimusmetodien merkitys Gergenille (1994a, 141) on siinä, että esimerkiksi laboratoriotutkimus on osa sosiaalista ja intellektuellia elämää ja tarjoaa vaihtoehtoisen tavan kehystää maailmaa. Empiirisen tutkimuksen merkitys konstruktionistille ei siis ole perinteisen ajattelun mukaisessa hypoteesien testaamisessa ja empiirisen tuen etsimisessä väitteille, vaan pelkästään retorinen. Metateoriat, teoriat ja metodit ovat Gergenin mielestä kulttuurisia resursseja, ei muuta. Niitä voidaan hänen puolestaan käyttää, jos pidetään kiinni siitä konstruktionistien teesistä, että myös tieteen kieli, kuten kieli ylipäänsä, on pragmaattista, ei totuutta välittävää. Perinteinen tiede puolestaan perustuu ajatukseen, että esitettävillä väitteillä on totuusarvo, jota voidaan arvioida.

Gergen kutsuu perinteisen tieteen maailmaa nollasummapeliksi, jossa kilpailevat teoriat tai metateoriat syrjäyttävät toisensa vuoronperään. Konstruktionistinen epistemologia (emt., 142) sen sijaan ei asetu kilpailemaan minkään muun teorian kanssa, vaan suo kaikille yhtäaikaisen olemassaolon, mahdollistaa dialogin ja estää vihamielisten leirien syntymisen. Harmonia voi tietenkin olla moraalisesti tai poliittisesti tavoiteltava asia, mutta voidaanko se asettaa päämääräksi, jonka ympärille epistemologia rakentuu? (Goldman 2004, 189). Gergenin epistemologiassa tämä näyttää riittävän, koska hän ei aseta tieteelliselle toiminnalle tiedon kartuttamisen päämäärää.

4.3 Ontologia

Gergenille (1994a, 72) maailma on ”ontologisesti mykkä”. Se ei ota kantaa siihen, onko todellisuus olemassa vai ei, sillä heti kun alamme kuvailla todellisuutta, siirrymme joka tapauksessa kielen ja diskurssien maailmaan. Gergen ei oman määrittelynsä mukaan kuitenkaan taivu sen kummemmin realistien kuin antirealistienkaan leiriin, vaan pikemminkin ehdottaa, että koko olemassaolo-ongelman pohtiminen lopetettaisiin. Koska kysymys totuudesta näyttäytyy ongelmattomasti pelkästään diskurssiin sidotuksi käsitteeksi, se voidaan sivuuttaa ”sekundäärisenä tai asiaan kuulumattomana” (Gergen 1999, 222).

4.3.1 Gergenin maailma

Gergen ei erittele missä merkityksessä hän todellisuudesta puhuu, joten Popperin maailmojen kaltaista eksplisiittistä jakoa fyysiseen, sosiaaliseen tai mielen maailmoihin ei hänen ajattelustaan löydy. Tällaisella erittelyllä ei olisi konstruktionismissa virkaa, sillä ajattelusuuntauksessa ei ole tarvetta teoretisoida eri maailmojen välisistä eroista ja vaikutussuhteista. Gergen kuitenkin viittaa näihin maailmoihin toistuvasti. Psykologisten ja sosiaalipsykologisten teorioiden kritiikissään Gergen lähtee yleensä liikkeelle siitä, että nämä olettavat mielen maailman (Maailma 2) ja ulkomaailman (Maailma 1) olemassaolon.

Esimerkiksi verratessaan psykologista konstruktivismia – joka olettaa mielen maailman ja tarkastelee sen suhdetta ulkomaailmaan – ja konstruktionismia toisiinsa Gergen (1994a, 68–69) ilmaisee suoraan, että konstruktionismissa sekä mieli että maailma ovat menettäneet ontologisen asemansa. Tarkastellessaan ajattelunsa juuria Gergen liittää myös Alfred Schutzin fenomenologian, G.H. Meadin symbolisen interaktionismin sekä Lev Vygotskyn ajattelun konstruktionismin sukupuuhun. Myös ne poikkeavat kuitenkin ratkaisevasti konstruktionismista olettaessaan mielen maailman. (Gergen 1994, 68–69). Näiden huomioiden jälkeen Gergen kuitenkin palaa asemiinsa ja toteaa, että konstruktionismi on ontologisesti mykkä ja pysyy agnostisena olemassaolokysymysten suhteen. Se ei myöskään ole sen kummemmin dualistinen tai monistinen oppi, vaikka lähteekin kartesiolaisen dualismin epäilystä. Tämänkin asian suhteen se mieluummin vaikenee ja siirtää tarkastelun syrjään.

Gergenin (1994a, 50) näkemyksen mukaan tieteelliset termit ja teoriat ovat sosiaalisia konstruktioita eli popperilaisittain ilmaistuna ne kuuluvat ihmisten rakentamaan Maailma 3:een. Tässä kohden hänen näkemyksensä eivät poikkea realismista, sillä myös realistille tieteen termit ja teoriat ovat ihmisten rakentamia kuvauksia. Tosin asia ei sisällä mitään notkahdusta realismin suuntaan, sillä Gergenille kaikki muukin on konstruktiota, myös tutkimuksen kohteena oleva maailma. Kun Gergen nimeää jonkin asian sosiaaliseksi konstruktioksi, se ei tuo lisävalaistusta hänen metateoriaansa, sillä hänelle kaikki on konstruktiota.

Perinteisen ontologian tarpeettomuudesta Gergen päätyy näkemykseen, jonka mukaan tieteenfilosofia voidaan lakkauttaa merkityksettömänä, ja siirtyä pelkästään tieteen sosiologian tarkasteluun (Gergen 1994a, 44.). Tämä tarkoittaa sitä, että tiedettä tarkastellaan sosiaalisena konstruktiona (emt., 46). Gergenille konstruktiota eli ihmisten tekemää Maailma 3:a tieteessä eivät kuitenkaan ole pelkästään tutkimus ja teoriat, vaan myös tutkimuskohde. Hän tosin sanoen väittää, että Maailmat 1, 2 ja 3 ovat kaikki yhtälailla episteemisten aktiviteettien eli ihmisten tutkimustoiminnan tulosta. (Niiniluoto 1999, 106–108).

Panu Raatikainen (2004, 77–79) esittää väitteen kumoavan konkreettisen esimerkkitapauksen. Jos säteilytutkimuksen uraauurtavissa tutkimuksissa olisi kysymys vain tutkijoiden konstruoimista asioista, kuinka on selitettävissä, että useat heistä kärsivät eriasteisista terveysongelmista säteilyaltistuksen takia? Olisivatko tutkijat "sosiaalisesti konstruoineet" jotain, joka aiheutti heille vammoja, joillekin jopa kuoleman? Lisäksi ensimmäiset säteilyonnettomuudet tapahtuivat jo ennen kuin säteilyä ylipäätään oli keksitty. Näkemykset, jotka kieltävät tieteen olettamilta asioilta, myös ei-havaittavilta asioilta, ihmismielestä riippumattoman olemassaolon, johtavat täysin nurinkuriseen kuvaan syistä ja vaikutuksista.

Edellä mainituissa esimerkeissä Gergen käyttää ontologia-termiä viitatessaan perinteiseen tietoteoriaan, joka siis hänen mielestään voitaisiin lakkauttaa. Hänellä on sanalle myös uusi merkitys, jota hän käyttää puhuessaan jaetusta ontologiasta kielen sivutuotteena (Gergen 1994a, 81, 268, 270, 277). Tämä merkitsee sitä, että ihmiset yhdessä neuvottelevat sen, ”mitä todellisuudessa on” ja mikä on ”todellista” *(real)*. Tähän tarvitaan kielen systeemi, jossa sanat pysyvät merkityksiltään suhteellisen samoina, jotta ihmiset ymmärtävät toisiaan. Tästä yhdessä neuvotellusta todellisuudesta Gergen (emt., 270) käyttää nimitystä positiivinen ontologia, kun taas negatiivinen ontologia kertoo sen, mitä ei ole olemassa. Ontologiat voivat olla paikallisia (emt., 277). Asiassa ei kuitenkaan ole sinänsä mitään uutta, vaan Gergen puhuu ihmisten luomasta Maailma 3:sta. Maailma 3 on ainoa, jolle Gergen myöntää olemassaolon. Gergenin kokonaissanoma ei sisällä ajatusta siitä, että hän valitsisi tarkastelun kohteeksi

Maailma 3:n, sulkeistaen muut Maailmat, vaikka hän yhdessä kohden tällaiseen viittaakin. Gergenin maailmaa voisi siis kuvata yksitasoiseksi tai litteäksi, sillä se ei sisällä todellisuuden eri ulottuvuuksien ja yhteyden tarkastelua.

Gergen itse kammoksuu ajattelunsa asettamista mihinkään kategoriaan, mutta ulkopuolisen arvioijan näkökulmasta hänen edustamansa episteeminen tai tiukka sosiaalinen konstruktionismi on jonkinlainen idealistinen oppi. Niiniluodon (1999, 25) erittelyn mukaan konstruktionismi näyttäisi edustavan objektiivista emergenttiä idealismia. Se olettaa Maailma 3:n ensisijaiseksi tai ainoaksi todellisuudeksi, ja Maailma 2:n eli ihmismielen ja Maailma 1:n eli luonnon sosiaalisesti konstruoiduiksi. Tässä mielessä suuntaus on peilikuva emergentistä materialismista, sillä erotuksella, että eri maailmoilla ei kuitenkaan konstruktionismissa ole itsenäistä olemassaoloa. Konstruktionismi on myös reduktionistinen oppi, jossa millekään muulle kuin ihmismielestä ja kielestä riippuvalle todellisuuden osalle ei suoda olemassaoloa. Suuntauksen antiessentialistinen näkemys ihmisestä olettaa minuuden tyhjäksi, joten konstruktionismi ei voi olla Maailma 2:een perustuvaa subjektiivista idealismia. Myös Gergen (1999, 9) viittaa kirjoituksissaan tämänkaltaisen solipsismin mahdottomuuteen.

4.3.2 Objektiivisen eri merkitykset

Objektiivisuus ja subjektiivisuus ovat termejä, jotka liittyvät olennaisesti ontologian kiemuroihin, mutta aiheuttavat suurta sekaannusta sosiaalitieteissä ja filosofiassa. Tämän huomaa myös Gergenin väittämiä tutkiessaan. Kriittisen realismin teoreetikko Andrew Sayer mukaan sekaannus johtuu siitä, että sanoilla on ainakin kolme eri merkitystä, jotka ovat toisistaan riippumattomia, mutta joita käytetään usein enemmän kuin yhdessä mielessä.

Merkitysten ymmärtämiseksi Sayer (2000, 10) esittelee tiedon transitiivisen ja intransitiivisen ulottuvuuden. Tieteen objektit, eli ne asiat, joita tutkimme, olivatpa ne sitten fysikaalisia olioita tai sosiaalisia ilmiöitä, muodostavat tieteen intransitiivisen eli muuttumattoman ulottuvuuden. Tieteelliset teoriat ja diskurssit (eli se, millaista kuvaa puheessa jostain asiasta muodostetaan) puolestaan

kuuluvat transitiivisen eli muuttuvan tiedon piiriin, vaikka ne voivat sosiaalisen maailma osana olla myös tutkimuksen kohteena.

Kilpailevilla tieteellisillä ja teoreettisilla näkemyksillä on erilaisia transitiivisia objekteja, eli teorioita maailmasta, vaikka niiden intransitiivinen kohde on sama. Kun tiedon transitiivinen ulottuvuus eli teoriat muuttuvat, tiedon intransitiivinen ulottuvuus ei kuitenkaan välttämättä samalla muutu. Sayerin esimerkki asiasta on seuraavanlainen: kun ihmiset lakkasivat uskomasta siihen että ”maa on pannukakku”, maan muoto ei kuitenkaan samalla muuttunut pyöreäksi. Kunkin hetkinen tieteellinen teoria tai näkemys maailmasta ja se, millainen maailma on, eivät siis ole yksi yhteen. Kriittisessä realismissa käsitys tiedon mahdollisuudesta perustuu juuri intransitiivisen ja transitiivisen tiedon erotteluun. Jos nämä kaksi tiedon ulottuvuutta olisivat täysin yhtenevät, ei kilpailevia näkemyksiä maailmasta olisi. (emt., 11.)

Sosiaalitieteissä ajatuskulku ei ole aivan yhtä yksinkertainen, sillä osa sosiaalisen maailman ilmiöistä on ihmisten konstruoimia, ja siksi täytyy kysyä, voiko se olla itsenäisesti olemassa (emt., 32). Myös Gergen (1994, 140) esittää, että ”tietäjän” ja ”tekijän” välinen ero sosiaalitieteissä on häipynyt, sillä tieteellinen tutkimus itsessään on sosiaalista toimintaa. Tämä väite käsitetään yleensä pääargumentiksi sille, että objektiivisen tiedon hankinta ei ole mahdollista. Kuitenkin transitiivisen ja intransitiivisen tiedon erottelu voidaan perustellusti tehdä myös sosiaalista maailmaa koskevan tiedon kohdalla. Sayer perustelee tätä siten, että vaikka tutkittavat konstruoisivat yhteistä sosiaalista maailmaa puheessa, heidän diskurssinsa ei kuitenkaan ole tutkijan konstruoima, vaan tutkijasta riippumaton ja siten itsenäisesti olemassa oleva asia. (Sayer 2000, 34.)

Toisaalta voidaan ajatella, että vaikka tieteellinen tieto on tihkunut ihmisten arkiymmärrykseen ja siten muovannut tutkittavien käsityksiä, on perusteetonta väittää, että tutkijan sen hetkinen käsitys kohteestaan peilautuisi suoran takaisin tutkittavista. Kun tutkija muuttaa mielensä, se tuskin aiheuttaa suurta muutosta hänen tutkimaansa ilmiöön, niin että tutkittavat omaksuisivat heti ja jäännöksettä tutkijan käsitykset. Tutkija ei siis mitenkään vääjäämättä konstruoi

tutkimuskohdettaan, vaan hänen vaikutuksensa lienee huomattavasti vaatimattomampi kuin yleensä ajatellaan (emt., 11).

Kriittinen realismi tekee erottelun maailman ja meidän maailmaa koskevan kokemuksemme välille: maailma ei ole sama kuin meidän kokemuksemme *(experience)* siitä, ja siksi ”empiirisestä maailmasta” puhuminen on harhaanjohtavaa. Sayerin tiedon eri ulottuvuuksien erottelu tukee realismin edustamaa näkemystä, jonka mukaan tiedon empiirinen pohja on perusteltu. Näkemys pyrkii tasapainottamaan sellaista postmodernia ajattelua, joka hyppää naiivista realismista ja empirismistä suoraan johtopäätökseen, ettei havainnointiin perustuva tiedon saavuttaminen ole ollenkaan mahdollista, ja että havainnointi olisi täysin diskurssista riippuva asia (Sayer 2000, 67).

Tiedon transitiivisen ja intransitiivisen ulottuvuuden erottelusta Sayer (2000, 58–61) jatkaa selventämällä objektiivisen kolmea eri merkitystä. Objektiivinen$_1$ ja objektiivinen$_2$ kuuluvat tiedon transitiiviseen ulottuvuuteen, kun taas objektiivinen$_3$ kuuluu intransitiiviseen ulottuvuuteen.

Objektiivinen$_1$ – arvovapaa tai arvoneutraali. Esimerkiksi henkilö voi arvella pystyvänsä antamaan jostain tilanteesta objektiivisen kuvan, koska hänen henkilökohtaiset intressinsä eivät liity siihen. Subjektiivinen$_1$ puolestaan tarkoittaa arvoihin sitoutunutta, kuten esimerkissä ”hän on ollut ystäväni jo vuosia ja siksi näkemykseni hänestä on subjektiivinen”.

Objektiivinen$_2$ – objektiivisen tiedon etsintä synonyyminä totuudelle tai tieteen käytännölliselle menestykselle. Vastaavasti subjektiivinen$_2$ merkitsee tällöin ”ei totta” tai ”vain mielipide”.

Objektiivinen$_3$ – viittaa tietävän subjektin ja tiedettävän objektin väliseen erotteluun. Objektiivinen$_3$ merkitsee asioiden olemassaoloa ilman subjektin havaintoja, jonkin asian objektiivisia ominaisuuksia riippumatta siitä, mitä me niistä ajattelemme. Subjektiivinen$_3$ vastaavasti on havainnoivasta subjektista riippuvaista, se mitä me ajattelemme, koemme, uskomme tai tunnemme jostain.

Gergen käyttää termiä kaikissa yllä esitellyissä merkityksissä, ja otan tässä esiin muutamia esimerkkejä. Gergen (1999, 21–22) esimerkiksi väittää, että ihmisen intressit väistämättä vaikuttavat hänen havaintoihinsa siten, että objektiivisten väittämien esittäminen käy mahdottomaksi. Väitteessään hän yhdistää objektiivisen merkitykset $_1$ ja $_2$. Ne menevät sekaisin niin että toden (objektiivinen$_2$) väitteen esittämisen oletetaan edellyttävän myös arvovapautta (objektiivinen$_1$). Mutta miksi toden ja paikkansapitävän väitteen esittäminen edellyttäisi arvovapautta? Voimakkaasti arvolatautuneet asiat voivat tietenkin vääristää uskomuksiamme ja siten vaikuttaa havaintoihimme, mutta tämä ei ole väistämätöntä. Esimerkiksi vastakkaiset poliittiset puolueet voivat olla yhtä mieltä vaalin tuloksesta, vaikka eivät olisikaan tyytyväisiä siihen. Ihminen on toiveajatteluun taipuvainen, mutta tuskin kuitenkaan täysin kykenemätön myöntämään, että jokin asia on vastoin hänen arvojaan. Se, kuinka asioiden haluaisimme olevan, voidaan periaatteessa pitää erillään tosiasiaväitteistä eli siitä kuinka asiat ovat. (Sayer 2000, 58–59.)

Edellinen esimerkki, jossa objektiivinen $_1$ ja $_2$ sekoittuvat, liittyy myös tiiviisti näkemykseen tieteestä väistämättä vain sosiaalisena ilmiönä. Gergen (1994a, 43) liittää ajattelunsa ns. tieteensosiologian vahvaan ohjelmaan, jonka mukaan käytännöllisesti katsoen kaikki tieteen saavutukset ovat sosiaalisten intressien sanelemia. Gergen (1994b, 21) esittää vääjäämättömänä tosiasiana sen, että jos asioissa on mukana omat intressit (subjektiivinen$_1$), menetämme automaattisesti objektiivisuuden (objektiivinen$_2$). Hän edustaa näkemystä, joka väittää, että jos tieteestä poistettaisiin poliittiset, taloudelliset tai eri professioihin liittyvät vaikuttimet, siis kaikki sosiaalinen, meille ei jäisi mitään mitä kutsuisimme tiedoksi (objektiivinen$_2$). Toisin sanoen, se mitä kutsumme tiedoksi on vain joukko erilaisia näkemyksiä ja mielipiteitä (subjektiivinen$_2$).

On luonnollista, että erilaiset intressit vaikuttavat siihen, mitä halutaan tutkia. Ilman erilaisia intressiryhmiä tutkimusaiheet muodostuisivat yksipuolisiksi. Lienee väistämätöntä, että intressit (subjektiivinen$_1$) vaikuttavat jossain määrin myös tutkimustuloksiin (objektiivinen$_2$). On kuitenkin eri asia jo lähtökohtaisesti luopua neutraaliusvaatimuksista, kuin sitoutua järjestelmälliseen ja järkiperäiseen tiedon etsintään, joka pitkällä tähtäyksellä voi olla itsensä korjaavaa.

Tieteensosiologian vahva ohjelma näkee tieteen yhteisöluonteen tutkimusta vääristävänä tekijänä. Kysymys voidaan kuitenkin asettaa myös toisin päin: tekeekö tieteen sosiaalinen ulottuvuus siitä vähemmän hyvän kuin jos kyseessä olisi puhtaasti yksilöllinen yritys? (Goldman 2004, 194.)

Tieteensosiologien näkemykset sosiaalisten tekijöiden vääristävästä vaikutuksesta eivät varmaankaan ole täysin vääriä. Näkemykset eivät kuitenkaan ota huomioon millään tavalla tutkittavan todellisuuden vaikutusta tieteellisen tutkimuksen tuloksiin. Realistille puolestaan todellisuus (objektiivinen$_3$) vaikuttaa tutkijoiden uskomuksiin. Variaatiot ja näkemyserot tutkijoiden välillä (subjektiivinen$_3$) selittyvät juuri tästä: on olemassa tutkijoista riippumaton todellisuus, josta ihmisillä on erilaisia käsityksiä.

Gergen esittää myös, että tietävän subjektin ja objektin (objektiivisuus$_3$) välistä erottelua ei voi tehdä, ja samassa menee sellaisten termien kuin ”tosi”, ”todellinen”, ”objektiivinen” tai ”paikkansapitävä” järkevä käyttö. Tämän jälkeen jonkin asian väittäminen todeksi tai objektiiviseksi on vain retorinen keino. (Gergen 1994a, 32, 164–182.) Gergen toisin sanoen esittää, että tieteentekijöiden esittämät väitteet ja tieteelliset teoriat (objektiivinen$_2$) ovat pelkkää retoriikkaa (subjektiivinen$_2$) koska ei ole olemassa havainnoivasta subjektista (subjektiivinen$_3$) ontologisesti riippumatonta maailmaa (objektiivinen$_3$). Koska Gergenin ontologiassa ei ole sijaa itsenäisesti olemassa oleville objekteille (objektiivinen$_3$), hän ei myöskään usko, että voisimme pyrkiä esittämään tosia tai paikkansapitäviä väitteitä niistä (objektiivinen$_2$). Realisti puolestaan olettaa maailman (objektiivinen$_3$) olevan olemassa ja esittää siitä väitteitä, jotka voivat olla enemmän tai vähemmän paikkansa pitäviä (objektiivinen$_2$). (Sayer 2000, 59 – 60.)

Gergenin (1994a, 165) mukaan objektiivisuus ei liity eloonjäämiseen, toisin sanoen tieteen käytännölliseen menestykseen, kuin ”hyvin lievästi”. Realistilla puolestaan on käsitys, että jos tieteen tuottamat kuvaukset (objektiivinen$_2$) osuvat yksiin tai mahdollisimman lähelle sitä miten asiat ovat (objektiivinen$_3$), tämä varmistaa parhaan mahdollisen suunnistuksen maailmassa. Jos näin ei käy, olipa se sitten tieteessä tai arkielämässä, seuraa törmäyksiä todellisuuden kanssa.

Vaikka Gergen kiistääkin ulkomaailman merkityksen, täytyy tietenkin ihmetellä, eikö hän esimerkiksi koskaan joudu väistämään vastaan tulevia autoja? (Sayer 2000.)

Perinteisen tieteen termit objektiivinen ja todellinen *(real)* saavat Gergenin (1994a, 47) käytössä useassa yhteydessä hyvin totaalisen ja absoluuttisen sävyn. Objektiivisella tiedolla hän tarkoittaa sitä, että kieli heijastaa tarkasti luontoa (emt., 121). Sosiaalitieteiden perinteinen objektiivisen tiedon tavoittelu koskee hänen mielestään ”kaikkia ihmisiä kaikissa kulttuureissa kaikkina aikoina” (emt., 30). Gergenin (1999, 150) mukaan realismi liittyy näkemykseen, jossa halutaan pystyttää yksi ainoa oikea totuus. Tämä Gergenin objektiivisuuden määritelmä ei ole mikään Sayerin mainitsemista. Realismi ei julista mitään yksinoikeutettua totuuden tuntemista, vaan objektiivinen$_2$ on ideaali, johon se pyrkii.

Gergenin (1994a, 44; 1999, 14) kuvauksen mukaan empiristit ja realistit tavoittelevat kulttuurisesti kontekstitonta tietoa, josta inhimilliset merkitykset on poistettu ja joka ei ota huomioon historian ja kulttuurin tuomaa kehystä. Tämän hurjempaa väitettä realismista tuskin voisi esittää, sillä realismin keskiössä on selvittää, millaisten ehtojen vallitessa eli millaisessa kontekstissa asiat tapahtuvat.

4.4 Semantiikka

Perinteisen tietoteorian semantiikka käsittelee kielen ja maailman välisiä suhteita, eli kielestä ollaan kiinnostuneita representaationa. Gergen (1999, 24) puolestaan käsittelee kieltä suljettuna järjestelmänä saussurelaiseen tapaan. Tällöin merkin ja merkitsijän välinen suhde on täysin sattumanvarainen. Tästä seuraa johtopäätös, että kieli representaationa käy mahdottomaksi ja totuuden korrespondenssiteoria osoittautuu harhaksi. Gergenin lähtökohta semantiikassa on ajatus semantiikan lausumattomuudesta, toisin sanoen se, että kieli ei kuvaa eli representoi maailmaa. Koska sanat eivät viittaa mihinkään, kuvatut objektit menettävät ontologisen statuksensa (Gergen 1994a, 37; 1999, 34).

Gergen (1994a, 265) määrittelee semantiikkansa suljettuna kielellisenä systeeminä, jossa ulkomaailmalla ei ole mitään sijaa. Suljetun järjestelmän

havainnollistamiseksi Gergen (1999, 26) käyttää vertausta sanakirjasta, jossa sanat ja fraasit saavat merkityksensä suhteessa toisiin sanoihin ja fraaseihin. Merkityksiä ei tarvitse etsiä sanakirjan ulkopuolelta tai siitä, ”kuinka asiat todella ovat”. Vertaus ei kuitenkaan sano mitään siitä, kuinka nuo sanat alun perin ovat saaneet merkityksensä.

Gergenin käsitys semantiikasta on kuitenkin ristiriitaista, sillä toisaalta hän väittää, että sanat saavat merkityksensä kontekstissa (Gergen 1994a, 264; 1999, 64). Gergen (1994a, 52–53, 71, 85, 121, 173, 204, 262) tukeutuu Ludwig Wittgensteinin myöhäisempään kielifilosofiaan, joka määrittelee merkityksen sanan käytöksi. Wittgenstein on osaltaan tarjonnut ponnahduslaudan nykyiselle kielikeskeisyydelle. Ongelmana Wittgensteinin ymmärtämisessä koituu se, että hän loi kaksi filosofista oppia, joiden jatkuvuudesta tai epäjatkuvuudesta kiistellään edelleen (esim. Collier, Minton, Reynolds 1991, 275). Siksi hänen ajatuksensa kielipeleistä ja elämänmuodoista voidaan ymmärtää niin erilailla. Joidenkin näkemysten mukaan varhais- ja myöhäis-Wittgensteinin tuotannossa vallitsee jyrkkä katkos, ja se mitä hän Tractatuksessa sanoi kielen ja maailman referentiaalisesta suhteesta ei enää pidä paikkaansa myöhemmässä filosofiassa. Siksi kielipelit ovat kielen sisäisten suhteiden järjestelmiä, ei muuta.

Toisaalta esimerkiksi Wittgensteinin lähipiiriin kuuluneen ja hänen kirjallisen tuotantonsa perijäksi päätyneen G. H. von Wrightin (1998) näkemys on, että Wittgenstein ei koskaan perunut aiempaa filosofiaansa. Hän vain siirtyi puhumaan muista asioista. Kielipelejä on lukemattomia, ja ne ovat niitä käytäntöjä (toimintoja, tekoja ja reaktioita tilanteissa), joiden osa säännön määräämän sanan käyttö on.

Myös Paul Ricoeur (2000, 30) asettuu opponoimaan relativistista näkemystä kielipeleistä ja kritisoi sitä, että kieltä ei siinä kohdella ”elämänmuotona” vaan itseriittoisena sisäisten suhteiden järjestelmänä. Peter Winch (1979, 43) puolestaan huomauttaa, että vaikka kielipelien sääntöjä noudatetaan itsestäänselvyyksinä, meillä täytyy olla jokin yksilön tahdosta riippumaton tapa tarkistaa, miten asiat ovat.

Filosofi Jaakko Hintikka on pyrkinyt selventämään kielipeli-metaforaa perustelemalla, että kielipelit eivät ole kielessä pelattavia ”sisäpelejä” vaan maailmassa pelattavia ”ulkopelejä”: kielipelit ovat juuri niitä tapoja, joilla kielen ja maailman välisiä tulkintasuhteita luodaan. Kielipelit ovat toisin sanoen kielen ja todellisuuden välisiä yhdyssiteitä tai edustussuhteita. (Nordin 1995, 515; Hintikka 1982, 168.) Kielipelien idea ei siis ole ristiriidassa sen kanssa, että kieli myös representoi maailmaa. Merkitykset muodostuvat sekä diskurssien sisällä että niiden viittaussuhteesta maailmaan (Sayer 2000, 33).

Konstrutktionismi pitää myös vahvasti esillä sanojen merkitysten avoimuutta. Gergenin mukaan vaikkapa jo sellaisen lauseen toteen näyttäminen kuin ”kiroilevatko miehet enemmän kuin naiset” käy hankalasti, koska sanoessamme nainen tai mies pönkitämme sukupuolijärjestelmän käsitystä kahdesta eri sukupuolesta. Emme myöskään pysty sanomaan, mitä kirosanat ovat (Gergen 1999, 62.) Gergenille merkityksien avoimuus on kuitenkin yliampuvaa ja valikoivaa, käyttäähän hän joka tapauksessa sanoja perustellessaan monia muita asioita kirjassaan.

Myös tieteen teoreettiset propositiot ovat tyhjiä, eikä niillä ole merkitystä ”konkreettisen” maailman kanssa. (emt. 37, 50). Myös tässä näkemyksessä Gergen yhtyy tieteen sosiologian vahvaan ohjelmaan, jossa tieteen harjoittaminen nähdään yhteisestä sopimuksesta harjoitettavana rituaalina. Näiden oletusten valossa semantiikasta tulee sosiaalisen pragmatiikan johdannainen (emt., 52). Tämä merkitsee sitä, että kieli on käytännöllistä sosiaalisessa elämässä, mutta se ei viittaa mihinkään. Sanojen referenssin etsiminen ilman sosiaalisen kontekstin huomioimista on Gergenin mukaan pelkkä muodollisuus (emt., 50). Tähän tapaan Gergen pyörittää lukijaansa toisaalta kiistämällä referenssin mutta vaatimalla kontekstin huomioon ottamista. Häneltä jää huomaamatta, että vaikka kieli on konventionaalista, sopimukseen perustuvaa, kielessä esitettävien väitteiden totuusarvon arviointi edellyttää referentiaalisuutta. Tätä asiaa Gergen ei itsekään pääse pakoon. Hän esimerkiksi viittaa sosiaalisen konstruktionismin juuriin, eli esittää väitteitä edustamansa ajattelusuuntauksen kehityksestä. Näitä väitteitä ei voi arvioida, elleivät ne viittaa mihinkään.

4.5 Suhde teoriaan

Gergen käyttää kirjoituksissaan teoria-termiä kahdessa eri merkityksessä. Toisaalta hän käsittelee perinteisen tieteen teorioita, jotka hän näkee mahdottomiksi psykologiassa ja sosiaalipsykologiassa. Toisaalta Gergen (1994a, 60; 1994b, 105) hahmottelee teksteissään generatiivisen teorian ajatusta, joka varaa teoria-sanan merkityksen täysin eri asialle. Generatiiviset teoriat ovat jotain, joka on muuttanut käsitystämme jostain asiasta tieteessä ja vienyt sitä eteenpäin uusille urille. Tässä merkityksessä Gergen puhuu sosiaalisesta konstruktionismista teoriana. Esimerkiksi aggressiotutkimuksessa generatiivinen teoria voi etsiä vaihtoehtoisia käyttäytymismalleja aggressiivisuudelle (Gergen 1994b, 138). Esimerkissä lienee kysymys lähinnä perus- ja soveltavan tutkimuksen suhteesta, ei teorian kehittämiseen liittyvästä asiasta.

Gergen (1994a, 44) viittaa kirjoituksissaan vanhana ja kelpaamattomana traditiona sekä empirismiin että realismiin. Hän ei kuitenkaan erittele näitä kahta asiaa, vaan yhdistää empirismin teoriattoman tutkimuksen myös realistiseen perinteeseen. Realismi teorian rakentamisen merkityksessä ei ole Gergenille kuitenkaan täysin tuntematon traditio. Gergen (1994a, 18; 1994b, 181) kirjoittaa, että jyrkän behaviorismin jälkeen psykologiaan alkoi vähitellen ilmaantua kypsien, toisin sanoen luonnontieteiden, kaltaisia teoreettisia termejä, jotka korvasivat empirismin vaatiman suoran käännettävyyden teoreettisten ja havaintotermien välille. Konstruktionismissaan hän on kuitenkin päätynyt teoriattomaan tutkimukseen. Näkemys johtuu pitkälti Gergenin ontologisesti mykästä tai yksitasoisesta maailmasta ja semantiikan lausumattomuudesta.

Gergenin (1994a, 144; 1994b, 166) mukaan psykologiassa ei ole referenssejä, koska sen käyttämät mentaaliset termit kuten ajattelu, tunteminen, toivominen, pelko jne. eivät viittaa mihinkään identifioitavissa olevaan objektiin. Gergenin mukaan tämä on vaikeaa myös luonnontieteissä, mutta niiden harjoittajat pystyvät sentään pääsemään konsensukseen siitä mikä on esimerkiksi neuroni tai synapsi. Ihmistieteissä mentaalisten tilojen mieltäminen todellisuudessa olemassa oleviksi aiheuttaa Gergenin (emt., 146; 1994b, 12–13) mukaan sen, että ne tulevat väärällä tavalla konkreettisiksi, reifikoituvat. Tästä seuraa mentaalisen kielen, erityisesti

poikkeavuuden ja sairauden termien, käyttö kontrollin välineinä (Gergen 1994, 146–147, 151). Psykologian sanaston tihkuminen arkikieleen puolestaan aiheuttaa sen, että ihmiset ”oppivat” kuinka olla esimerkiksi depressiivinen, stressaantunut, kärsiä homofobiasta tai sairastua anoreksiaan (Gergen 1994, 158). Gergen siis olettaa eri sairauksien ilmaantuneen keskuuteemme sen myötä, kun sanat on keksitty.

Nämä ovat konstruktionistien yleisesti esittämiä perusteluja psykologian kielen ja mentaalisten termien vaaroista. Niissä (epäilemättä myös osittain todellisista) seurauksista käsin oletetaan ontologinen teesi, jonka mukaan mentaalisilla termeillä ei ole referenssiä ja tästä seuraa psykologisten teorioiden mahdottomuus. Kysymys asiantuntijakielen ja auktoriteettiaseman väärinkäytöstä tai sairauden sosiaalisesta konstruoimisesta kuuluu kuitenkin empiirisesti todennettavissa oleviin asioihin, eikä sitä kautta pystytä ratkaisemaan tietoteoreettisia kysymyksiä. Gergen (1994a, 143–164) itsekin esittää laajaan aineistoon pohjautuvaa kritiikkiä amerikkalaisen psykiatrian tilasta, ja myös hänen väitteidensä totuudenmukaisuutta arvioitaessa tarvitaan perinteisen tietoteorian käsitteitä.

Gergenin (1994a, 49; 1994b, 201) mukaan tieteen kuvaukset ja selitykset eli teoreettiset rakennelmat eivät riipu siitä, miten maailma on, vaan ne syntyvät yhteisistä sopimuksista. Ne ovat Shotterin termein yhteisen toiminnan tuloksia (*joint-action*). Tieteen termejä, kuten ”objekti”, ”prosessi”, ”validiteetti” ja niin edelleen, ei ole syytä kokonaan poistaa kielenkäytöstä, koska ne ovat sosiaalisesti hyödyllisiä (1994a, 50; 1994b, 91). Esimerkiksi joukko tiedemiehiä voi päätyä yhteisymmärrykseen siitä, että ”aggressiivisuuden luonne” on ”objektiivinen”. Tällä on kuitenkin merkitystä vain sosiaalisen prosessin tuloksena, sillä ”konkreettinen maailma” ei vaikuta tulokseen. Näkemys vastaa pitkälle instrumentalismia, jossa tärkeintä on teorian hyödyllisyys. Toisaalta Gergenin suhde teorioihin ja teoreettisiin termeihin ei ole näin neutraali, sillä hän kuitenkin väittää, että ”empiirisesti tyhjät käsitteet ovat tieteelle vahingollisia, sillä ne kuuluvat okkultismiin ja romantiikkaan” (Gergen 1994b, 91).

Käykö tieteessä sitten Gergenin mukaan kaikki mahdolliset teoriat ja keijukaistarut, kuten tieteenfilosofiaa radikalisoineen Paul Feyerabendin kuuluisa

”anything goes”- näkemys kuuluu? Gergenin (1994a, 49) mukaan näin on periaatteessa, mutta käytännössä kaikki ei käy, sillä sosiaalisen maailman käytännöt ja tottumukset asettavat rajoituksen sille, mitä voidaan pitää totena. Suuremman painoarvon hän asettaa nimenomaan tottumuksille, ja viittaa toistuvasti siihen, että vanha tiede- ja tutkimustraditio on tunnesyistä ihmisille tärkeä ja tämä antaa syyn sen osittaiseen säilyttämiseen (Gergen 1999, 33).

4.6 Aksiologia

Aksiologia käsittelee tieteen päämääriä. Kuten monet postmodernistit, Gergen pitää tieteen tavoitteena asioiden muuttamista. Gergen liittää muutoksen ja vapautumisen mahdollisuuden anti-realistisiin näkemyksiin. Gergenin (1994a, 108) mukaan moraalista puhuttaessa relativismi ja tyrannia ovat toistensa vastavoimia. Alunperin valistuksen tuoma demokratia on luonut uuden totalitarismin (Gergen 1999, 18) jota vastaan on nyt taisteltava konstruktionismin lipun alla.

Muutoksen välineenä toimii dialogi (Gergen 1999, 148). Perusteluissaan sosiaalisen konstruktionismin tarpeellisuudesta Gergen vetoaa hyvin voimakkaasti arvoperusteisiin, joko implisiittisesti tai eksplisiittisesti. Ajattelusuuntauksessa aksiologiaa ja etiikkaa on oikeastaan mahdotonta erotella, joten seuraavassa alaluvussa käsittelen laajemmin Gergenin moraaliajattelua.

4.7 Eettinen relativismi vai arvorealismi ?

Eksplisiittisesti Gergen (1994a, 111) liittää ajattelunsa sellaiseen arvorelativismiin, jossa ”mikä tahansa teko voidaan jostain näkökulmasta konstruoida hyväksi tai pahaksi”. Gergen (1994a, 113) kuitenkin korostaa, että relativismista huolimatta sosiaalinen konstruktionismi ei johda nihilismiin, vaan pyrkii päinvastoin edistämään moraalista valveutuneisuutta ja moraalisesti koskettaville asioille omistautumista. Moraalirelativismista huolimatta monet konstruktionistit ovat omaksuneet syvästi eettisen position. Gergen itsekin valoisaan konstruktionismiin sitoutuneena pyrkii edistämään hyviä asioita, ”the real and the good”, kuten hänen toistamansa sanonta kuuluu (Gergen 1994a, 180;

1999, 31, 221–222). Gergen ei käy sen kummemmin määrittelemään mitä nämä hyvät ja todet asiat ovat. Tämän asenteen hän näyttää omaksuneen muutoin niin loogisesti pedantilta filosofi G.E. Moorelta, joka hyvän määrittelemisen ongelmiin tuskastuneena totesi: hyvä on hyvää, siinä kaikki! (Määttänen 1995, 152).

Moraalirelativismi ei kuitenkaan ole Gergenille täysin yksiselitteinen asia, vaan muutoin niin mutkaton suhde relativismiin näyttää moraaliasioissa hiertävän kuin kivi kengässä. Toisaalta relativismi suo sen, ettei ”mitään mahdollisia ääniä hiljennetä” (Gergen 1994a, 93; 1994b, 17, 176; 1999, 17, 221, 223), kuten Gergenin usein toistama huoli kuuluu: suvaitsevaisuus on juuri se asia, jota konstruktionistit ylipäätään haluavat edistää. Toisaalta Gergeniä kuitenkin vaivaa se, että sosiaalinen konstruktionismi ei sisällä mitään varmistinta, jolla taattaisi, ettei siitä tulisi jonkin ryhmän käsissä yksiääninen ideologinen ase. Se ei myöskään takaa sitä, että ihmiset pitäisivät tärkeinä hyviä asioita. Gergenille (1994a, 93) ”arvorelativismi on itsessään epämoraalista (*immoral*)”, ja se ”tekee sosiaalisesta konstruktionismista siinä mielessä pahan *(evil),* että se ei ota selvää kantaa asioihin”. Gergen (1994a, 27–28) ei usko perinteiseen tieteeseen kuuluvaan arvojen ja tosiasioiden erottamisen mahdollisuuteen, vaan mielellään ymppäisi arvot tieteeseen. Konstruktionismin relativismi kuitenkin aiheuttaa sen, että tämä ei onnistu; konstruktionismiin ei voi sisäänrakentaa tiettyä arvoperustaa. Poikkeuksen tosin näyttää muodostavan suvaitsevaisuuden arvo, johon palaan uudelleen myöhemmin tässä luvussa.

Moraaliasioissa Gergenin (1994a, 111) argumentointi on myös siinä mielessä erilaista kuin hänen muussa ajattelussaan, että hän näyttää kaipaavan kosketusta johonkin puheen ulkopuoliseen asiaan: hän haluaa siirtää moraalin puheista tai teorioista käytäntöön. Moraalissa tulee ”siirtyä kielen rajojen ulkopuolelle” (emt., 112). Gergen ei ilmaise suoraan, mikä on tämä jokin kielen ulkopuolinen seikka, mutta hän viittaa johonkin yhdessä tekemisen muotoon, ”enemmän konkreettisiin prosesseihin, joissa tyydyttävä lopputulos saavutetaan yhdessä” (emt.). Moraalissa ”huomio kääntyy aksiologiasta käytäntöön” (emt., 111). Moraalista puhuttaessa Gergen kääntyy tarkastelemaan moraalidiskurssien pragmaattisia seurauksia (emt., 93). Kuitenkin hän toteaa, että vaikka moraalidiskurssit tärkeältä osaltaan muokkaavat yhteisön moraalia toimiessaan performatiivisesti (emt., 106), moraali

ihmisten välisissä suhteissa kuitenkin toimii ilman puhetta siitä (emt., 105). Moraaliin viittaavat ihmisten tavat, käyttäytyminen ja käytännöt ovat siis Gergenille olemassa ilman, että joku pohdiskelisi tai analysoisi oikeaan ja väärään liittyviä kysymyksiä. Tämän asian hän ilmaisee hyvin painokkaasti.

Käytäntöpainotteisuudessaan Gergenin moraaliajattelu muistuttaa kommunitarismiksi kutsuttua suuntausta, jossa huomio suunnataan säännöistä ja periaatteista käytäntöön (Nordin 1999, 479; Benn 2003, 160). Gergen (1994a, 103–104) itse liittää ajattelunsa löyhästi edellä mainittuun perinteeseen ja viittaa Alisdair MacIntyren ja Charles Taylorin ajatteluun. Hän katsoo heidän pyrkimystensä olevan yhdensuuntaisia konstruktionismin kanssa, jossa niin ikään huomio kohdistetaan yhteisöihin ja pidättäydytään abstraktien moraaliteorioiden pohdinnasta.

Perinteiset moraaliteoriat Gergen sivuuttaa maininnalla, että Kantin kategorisesta imperatiivista aina John Rawlsin moraaliteoriaan etiikan historia on ottanut lähtökohdakseen rationaalisen yksilön (emt., 94) ja sillä perusteella ne ovat Gergenin mukaan menneet harhaan. Gergen ei esittele tarkempaa moraaliteoriaa ajattelustaan, eikä myöskään pohdi metaeettisiä ongelmia, kuten relativismin ja realismin suhdetta. Tämä on mielestäni ristiriitaista, kun ottaa huomioon miten voimakas moraalinen eetos Gergenin teksteistä välittyy. Kysymykset moraalista eivät ole millään tavalla helppoja ja yksiselitteisiä ja niiden valottaminen eri näkökulmista olisi hyödyllistä. Moraaliarvostelmien luonteeseen myös kuuluu olennaisesti, että niiden esittäjältä odotetaan perusteluja näkemyksille ja pohditaan sitä mikä on hyvää ja mikä tekee teosta oikean. (Benn 2003, 5, 59, 70.)

Käytän seuraavassa avukseni moraalifilosofi Piers Bennin jäsennyksiä saadakseni selkeämmän kuvan Gergenin moraaliajattelusta. Tarkastelen ensin, miltä Gergenin suhde relativismiin näyttää. Sitten pohdin suvaitsevaisuuden teemaa, joka on konstruktionismin kuningasajatus. Lopuksi otan esille sen, voidaanko Gergenin ajattelun voimakas moraalipainotteisuus liittää hyve-etiikkaan. Kysymykset moraalirealismista tai moraalirelativismista ovat monimutkaisia, enkä aio tässä kaivautua niihin kovin syvälle. Seuraavat esimerkit havainnollistavat kuitenkin aihepiiriin liittyvää monimutkaisuutta.

4.7.1 Moraalirelativismin ongelmia

Bennin (2003, 1) mukaan moraalifilosofian yksi keskeinen tavoite on paljastaa ajattelun virheitä ja epäselvyyksiä. Tämä lähestymistapa koskee erityisesti moraalirelativismia, sillä siihen, kuten myös moraalirealismiin, liittyy runsaasti hankalia kysymyksiä. On mahdollista, että jonkin asteinen moraalirelativismi on paikkansa pitävää, mikä ei kuitenkaan tee muunlaisesta totuudesta ehdollista. Näiden kahden asian välillä ei vallitse loogista kytköstä. Bennin (emt., 12) mukaan on tärkeää huomata, että toisin kuin tiedollinen relativismi, moraalirelativismi ei ole itsensä kumoavaa. Jos sanotaan, että moraalirelativismi on totta, se ei ole moraaliväite, vaan väite moraalista. Täten se ei ole itsensä kumoava. Jos taas sanotaan, että tiedollinen relativismi on totta, se koskee myös väitettä itseään.

Benn (emt.) erottaa kolme mahdollista näkökulmaa relativismiin. Voidaan ajatella, että (a) ei ole moraaliperiaatteita, jotka pätisivät kaikille, (b) on, mutta emme voi tietää, mitä ne ovat, (c) moraali on hallitsevan luokan työkalu, jota epäillään. Gergenin ajattelusta löytyvät kohdat (a) ja (c). Eksplisiittisesti Gergen (1994a, 111) liittää ajattelunsa sellaiseen arvorelativismiin, jossa ”mikä tahansa teko voidaan jostain näkökulmasta konstruoida hyväksi tai pahaksi”. Kyse on siis vahvasta arvorelativismista, jossa ei ole minkäänlaista kaikkia ihmisiä kaikkina aikoina sitovaa kovaa ydintä. Sitä ei siis ole syytä etsiäkään. Kohta (c) koskee tiedollista auktoriteettia, jota Gergen vastustaa ja kritisoi hyvin voimakkaasti. Gergen (1994a, 34–35) liittää ajattelunsa ideologiakritiikkiin, jonka mukaan tieto on aina ideologisesti ehdollista ja siten hallitsevan luokan työkalu.

Tiedollisen ja moraalisen auktoriteetin vastustaminen on olennainen piirre konstruktionismissa, ja siksi sitä on hyödyllistä hieman eritellä. Benn (emt., 3, 6, 10) valottaa auktoriteettikysymystä tekemällä erottelun termien *an authority* ja *in authority* välillä. Ensiksi mainittu on asiantuntija jollain alalla, minkä perusteella hänellä voi olla auktoriteettiasema. Toiseksi mainittu puolestaan voi olla vastuussa edellyttämättä, että hänellä kuitenkaan olisi tietämyksen tuomaa auktoriteettia. Asiantuntija-aseman tulisi olla ensiksi mainitulla. Kenenkään näkemys ei ole erehtymätön, mutta se ei ole ristiriidassa sen kanssa, että toisten

näkemykset ovat parempia kuin toisten. Kaikkien kompetenssi ei ole yhtä hyvä. Siksi Bennin mukaan on oikeutettua etsiä moraaliasiantuntijaa, aivan kuten tiedollista auktoriteettiakin. Moraaliauktoriteettia vastustavia mielipiteitä yhdistää se, että niissä usein vastustetaan *in authority*- asemaa, kun kuvitellaan ilmaistavan jotain auktoriteetista (Benn 2003, 11).

Gergenin usein esittämä perustelu relativismille juontaa juurensa kulttuuriantropologian tuomasta tiedosta eri kulttuurien toisistaan poikkeavista moraali- ja uskomusjärjestelmistä. Benn (emt., 14 – 16) selkeyttää kysymystä erottamalla (a) deskriptiivisen ja (b) normatiivisen arvostelman. Relativistien esittämä näkemys ”yksikään moraalisysteemi ei ole universaalisti paikkansapitävä” voi olla merkitykseltään joko (a), jolloin se on kuvaileva empiirinen arvostelma ja tarkoittaa seuraavaa: se, mitä pidetään (*is believed*) moraalisesti oikeana ja vääränä vaihtelee eri kulttuureissa. Toisaalta väite voi olla (b) normatiivinen ja tarkoittaa sitä, että ei ole mitään yhteistä moraalikoodia, jota pitäisi (*ought to*) seurata joka kulttuurissa, vaan ihmisiltä odotetaan eri asioita. Jos moraalirelativismi nojaa kohtaan (a), se ei ole mitenkään radikaali ajatus, sillä kulttuurit eroavat toisistaan, sen tiedämme jo. Bennin mukaan on selvää, että moraalirelativismi väittää kohdan (b) mukaisesti, vaikka perusteluissaan nojaakin kohtaan (a). Relativistin tarkoitus on sanoa, että moraali on kulttuurisesti determinoitua, siis ympäristön määräämää.

Benn (emt., 16) esittää kysymyksen, miksi kulttuureissa ja yhteisöissä sitten ylipäätään pohditaan moraaliongelmia, jos moraali olisi yksinkertaisesti kulttuurin determinoimaa. Jos moraaliarvostelmien teko on ylipäänsä järkevää, ei ole mieltä ajatella, että jokaisen arvostelma on yhtä hyvä (emt., 31). Tällaisesta moraalinihilismistä Gergenkin sanoutuu irti. Hän ei ole sitä mieltä, että moraalilla ei ole väliä. Hän ei siis ajattele, ettei olisi yhtään totta moraalijärjestelmää. Tämä ajatuskulku vie hänen teoriaansa hieman etäämmälle relativismista.

Benn (emt., 32) esittää kysymyksen siitä, onko mahdollista ja koherenttia pitää moraalia tärkeänä ja sitoutua siihen ja samalla olla sitä mieltä, että ulkoista moraalista todellisuutta ei ole? Toinen Bennin (emt., 19) esiin nostama ongelma on ns. natsi-argumentti, jonka perusajatus on se, että joissain kulttuureissa saattaa

vallita radikaalisti väärät moraaliset perusperiaatteet. Voidaanko pahaa tuomita? Miten eettisestä suvaitsevaisuudesta juontuvat ongelmat sitten käsitellään? Nämä kysymykset vakuuttavat suurimman osan ihmisiä siitä, että radikaalissa arvorelativismissa on jotain mätää. Myös Gergen (1994a, 113–114) tiedostaa tämän argumentin, mutta ei varsinaisesti vastaa siihen selventääkseen relativisminsa perusteita.

Benn (emt., 19) huomauttaa, että vaikka relativismi on metaeettinen oppi, sen katsotaan usein oikeuttavan tiettyjä normatiivisia johtopäätöksiä, kuten sen, että suvaitsevaisuus on moraalisesti hyveellistä. Jos siis kaikkien pitää olla suvaitsevaisia, on löydetty ainakin yksi universaali moraalisääntö. Tästä seuraa ei-relativistinen universaali suvaitsevaisuuden oppi. Myös tämä piirre löytyy Gergenin ajattelusta erittäin vahvasti.

Kolmas moraalirealismin suuntaan viittaava piirre Gergenin ajattelussa on se, että hän pyrkii kiinnittämään moraalin johonkin olemassa olevaan todellisuuteen. Bennin (emt., 37) mukaan moraalirealistille on tyypillistä, että hän omasta mielestään puhuu ja esittää väitteitä totuudesta. Gergenin tekstien vahva moraalinen eetos saa hänen edustamansa hyvät asiat näyttämään suorastaan objektiivisilta faktoilta. Tämä herättää epäilyksen, että hän syvällä sisimmässään hellii suhdetta moraalirealismiin. Toisaalta valaiseva on Bennin (emt., 57) huomio siitä, että tällainen kaksijakoinen ja hämmentävä tapa liittyy usein niiden ajatteluun, jotka haluavat puolustaa hyviä arvoja ”kovan tieteen kovia arvoja” vastaan. Argumenttien tasolla Gergen ei selvästikään ole sitoutunut arvorealismiin, vaikka teksteistä välittyykin sellainen kuva.

4.7.2 Suvaitsevaisuuden eetos

Suvaitsevaisuuden tarkastelu on tärkeää siksi, että se näyttää olevan konstruktionismin keskiössä ja sen ympärille muut ajatukset rakentuvat. Populaari ja myös Gergenin vaalima käsitys moraalirelativismista on, että sitä kannattava henkilö on liberaali, salliva moraaliasioissa, kun taas moraalirealisti on konservatiivinen ja omaa ehdottomat ja jäykät moraalimielipiteet. Relativisti myös olettaa, että realisti pitää kerran omaksumansa mielipiteet hautaan saakka, ja

mielipiteitä voi vaihtaa vain luopumalla realismista. Realismi assosioituu rajoittuneisuuteen.

Gergenin (1999, 159) retoriikassa konstruktionismi sen sijaan edustaa uutta vapautta, josta hän ”ei halua taantua realismiin” *(backslide into realism)*. Gergenin uskonnollisesta kielenkäytöstä lainattu termi ”tulla luopioksi” paljastaa osaltaan ajattelun ideologisen sitoutuneisuuden. Gergenin konstruktionismissa relativismi –realismi – kiista asettuu selkeästi hyvä-paha-akselille, jossa jokaisen on valittava puolensa. Nähdäkseni tässä kytköksessä piilee konstruktionismin imu ja vetovoimaisuus: kukapa nyt haluaisi olla paha ja kaavoihin kangistunut realisti! Asioiden kytkös on kuitenkin psykologinen, ei looginen. (Benn 2003, 12.)

Bennin (emt., 19–20) mukaan suvaitsevaisuus on luonteenhyve (*virtue*). Hän pyrkii selventämään ajatusta siitä, että suvaitsevaisuus tai suvaitsemattomuus ovat ihmisen ominaisuuksia, ei hänen kannattamansa viitekehyksen tai tieteenteoreettisen orientaation. Suvaitsevainen voi olla myös silloin, kun pitää omaa näkemystään parempana, sillä siihen voi joskus olla hyvät perusteet. Ihmisen ei siis tarvitse olla relativisti ollakseen suvaitsevainen.

Bennin (emt., 19, 32) näkemyksen mukaan relativismisympatia ja vihamielisyys vallitsevia arvoja kohtaan näyttävät kulkevan käsi kädessä. Hän huomauttaa, että usein relativismin tarkoitus on lyödä omassa kulttuurissa vallitsevia itselle sopimattomia arvoja. Kysymys on loppujen lopuksi siitä, että halutaan tietyt arvot toisten arvojen sijalle. Samaa relativismin taktista perusvirettä kuvailee myös Janne Kivivuori kirjassaan *Paha tieto. Tieteenvastainen ajattelu antiikista uusimpiin kiistoihin (2003).*

Ihmisille on tyypillistä nähdä kytkös moraalitotuuden ja muunlaisen totuuden välillä ja tämä käy ilmi myös Gergenin ajattelussa. Etiikassa erotetaan toisistaan tosiasiaväitteet ja moraaliväitteet, mutta Gergenin ajattelussa tällaista ero ei ole. Tämä johtuu Gergenin semanttisesta teoriasta, jossa millään lauseella ei ole viittauskohdetta. Niinpä hänen teksteissään ei ilmene eroa näiden kahden välillä. Siinä mielessä se mitä yllä on kirjoitettu moraalirealismin ja moraalirelativismin suhteesta pätee Gergenin näkemyksiin myös muunlaisen totuuden suhteen. Näin

Gergenin esittämä vääjäämättömän ketjun sekä tiedollisesta että moraalisesta realismista jäykkiin mielipiteisiin ja suvaitsemattomuuteen voidaan osoittaa harhaksi.

4.7.3 Gergenin hyve-etiikka

Mitä Gergenin moraaliajattelua sitten voidaan jäsentää? Gergenin pohtii kirjoituksissaan hyvän elämän toteutumisen ehtoja ja sitä millaisia yhteisöjen pitäisi olla. Gergen kuvailee hyvää elämää olennaisesti yhteisöön liittyväksi ja individualistiselle traditiolle vastakkaiseksi asiaksi. Hänelle on tärkeää edistää suvaitsevaisuutta, oikeudenmukaisuutta, ihmisten hyvinvointia ja sosiaalista harmoniaa. Gergen uskoo konstruktionismin mahdollisuuksiin konfliktien vähentämisessä ja erilaisuuden hyväksymisessä. (Gergen 1994a, 109, 114; 1994b, 176–177; 1999, 17–18.)

Tällainen orientaatio tuo Gergenin ajattelun lähelle paitsi edellä mainittua kommunitarismia, myös siihen liittyvää hyve-etiikkaa (*virtue theory*). Perinteen juuret ovat Aristoteleen ajattelussa, joka korostaa ihmisen luontaista kuulumista yhteisöihin ja sosiaalisuuden merkitystä hyvälle elämälle. Aristoteleen hyve-etiikka perustui ajatukseen, että moraalitotuus kumpusi ihmisluonnosta ja motivaatiosta ja oli niiden determinoimaa. Tämä voidaan käsittää niin, että hyveet ja oikea tapa elää määräytyvät objektiivisesti ihmisluonnosta käsin. (Benn 2003, 25, 50.)

Kuusela (2002, 227–229) niin ikään luonnehtii analyysissään sosiaalista konstruktionismia uusaristotelismiksi. Kuten hän huomauttaa, asian tarkempi erittely tuo kuitenkin esille joitain ongelmia Gergenin näkemysten liittämisessä hyve-etiikkaan. Ensinnäkin Aristoteleen ajattelu liittyy olennaisesti poliittiseen filosofiaan, kun taas konstruktionistien painotuksessa piirre jää enemmän taka-alalle. Suurempi ero lienee siinä, että ajatus biologispohjaisesta ihmisluonnosta ei sovi Gergenin pirtaan. Hänen ajatuksensa ihmisen perinpohjaisesta sosiaalisuudesta voidaan tulkita lähinnä jonain, joka on ihmiselle tyypillistä ja perustavaa. Eroista huolimatta Gergenin ajattelu ja sosiaalinen konstruktionismi voidaan liittää individualismin vastaiseen aristoteeliseen perinteeseen. Toisaalta taas konsekventialismi moraaliteoriana toisi Gergenin ajattelusta esiin hänelle

tärkeän kysymyksen eri diskurssien seurauksista (esim. Gergen 1999, 38). Tämä tarjoaisi jonkin tavan kertoa mikä on oikea ja väärä, sillä moraaliteoria ilman tällaista pohdintaa jää ratkaisevasti vajaaksi. (Benn 2003, 70.)

4.8 Gergen edeltäjien ja aikalaisten kehystämänä

Gergen pyrkii asioiden tarkastelussa filosofiseen orientaatioon ja taustoittaa näkemyksiään kymmenillä eri nimillä. Lähdeluettelot (sellainen saattaa kahdeksan sivun artikkelissa olla kaksi sivua pitkä!) kielivät suuresta lukeneisuudesta. Sisällöllisesti tekstit eivät kuitenkaan aina vakuuta traditioiden tuntemuksesta. Kuuselan (2000, 17) huomio on, että sosiaalisen konstruktionismin edustajat eivät välttämättä tunne erityisen hyvin sitä mitä kritisoivat. Tämä luonnehdinta sopinee erityisesti Gergeniin, joka esimerkiksi kirjassaan *An Invitation to Social Constructionism* ratkaisee suuria filosofisia kysymyksiä muutamalla rivillä (Kuusela 2001, 241).

Oppihistoriallisten ja filosofisten yksinkertaistuksien tai suoranaisten virhetulkintojen jäljittämistä Gergenin teksteistä vaikeuttaa hänen viittaustekniikkansa: jos Gergen viittaa ollenkaan, se tapahtuu lähes poikkeuksetta koko teokseen, tyyliin Gadamer (1975) tai Chomsky (1968). Kriittisen lukijan kannalta hankala viittaustapa kertoo osaltaan Gergenin tavasta käyttää tieteellistä kirjallisuutta kaunokirjalliseen tapaan inspiraation lähteenä, ja mahdollistaa hänelle hyvin vapaalla kädellä argumentoinnin, jota on vaikea seurata.

Gergenin teoksia lukiessa törmää siihen tulkintatradition kummallisuuteen, että yksinkertaistavat tai ilmeisen väärät näkemykset elävät ja menevät eteenpäin. Itse kukin tulee tukeutuneeksi toisen käden lähteisiin ja toistaa ”tietämänsä”. Kysymys tulkinnan oikeellisuudesta on tietenkin mutkikas asia. Mutta jonkinlainen kova ydin, joka ei ole enää loputtomasti neuvoteltavissa tulisi kuitenkin tulkinnassa saavuttaa. Seuraavassa alaluvussa tarkastelen lähemmin erästä Gergenin viittauskohdetta saadakseni esimerkin siitä, millä tavalla Gergen on kanonisoinut traditioonsa klassikkoteoksen, joka kuitenkin sekä teoreettisilta lähtökohdiltaan ja että sisällöltään poikkeaa hänen omasta ajattelustaan ratkaisevasti.

4.8.1 Gergen ja Berger & Luckmann

Peter L. Bergenin ja Thomas Luckmanin tiedonsosiologian klassikkoteosta *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen (1966)* pidetään tärkeänä vaikuttajana sosiaalisen konstruktionismin muotoutumisessa erityisesti sosiologiassa. Myös Gergen (1994a, 43, 67, 80; 1994b, 194, 202, 208; 1999, 52−53) liittää teoksen osana siihen traditioon, joka on vaikuttanut hänen ajatustensa muotoutumiseen, vaikka viitaakin teokseen melko vähän. Käsittelen teosta tässä nyt tarkemmin siksi, että siitä on muodostunut konstruktionismin ikoni (Gergen 1994a, 67) ja se löytyy lähes poikkeuksetta itsensä konstruktionistiseen ajatteluun liittävien kirjoittajien lähdeluettelossa. Kuitenkin sen lähtökohdat ja sisältö poikkeavat joiltain osin ratkaisevasti Gergenin edustamasta sosiaalisesta konstruktionismista. Bergerin ja Luckmannin esitys tuo myös realismiin sopivalla tavalla esiin sen, millaista asioiden kielellisen rakentumisen tarkastelu voi olla.

Berger ja Luckmann (1994, 12) käsittelevät kirjassaan yksilön arkielämän muotoutumista, ja käyttävät sanoja tieto ja todellisuus rajatussa merkityksessä, puhuttaessa maallikon arkielämässä itsestään selviksi koetuista asioista. He eivät käsittele sanoja niiden filosofisessa mielessä, erottaakseen paikkansa pitäviä väitteitä virheellisistä (Raatikainen 2004, 60−61). Sosiologeina he ovat kiinnostuneita totuuden ja tiedon yhteiskunnallisesta sitoutuneisuudesta ja niistä prosesseista, joiden kautta itsestään selvänä pidetty todellisuus jähmettyy maallikon tajuntaan (emt., 13). He eivät kuitenkaan esitä tutkimustapaansa vaihtoehtona muunlaiselle yhteiskuntatieteelliselle tutkimukselle, vaan välineenä arkielämän tutkimukselle ja sitä tärkeällä tavalla täydentämään.

Gergenin (1994a, 43, 67, 80; 1994b, 194, 202, 208;1999, 52−53) mukaan Bergerin ja Luckmanin teos tekee osaltaan ymmärrettäväksi hänen ajamansa näkökulman tieteentekijän maailman ja myös tieteellisen tiedon konstruoitumisesta. Gergen lukee teosta tieteensosiologian, ei kirjoittajien tarkoittamasta tiedonsosiologian, näkökulmasta. Tieteellinen relevanssirakenne on tietenkin yksi mahdollinen tapa orientoitua todellisuuteen. Ennen konstruktionistista kääntymystään Gergen laboratoriotiedemiehenä on elänyt ”siinä ainoassa itsestään selvässä maailmassa”, jota hän on sittemmin heränny

kritisoimaan ja Gergen näyttää käyttävän teosta ainoastaan tämän näkökulman esiintuomiseen. Hän menee kuitenkin selkeästi eri teille Bergerin ja Luckmanin ajatuksista väittäessään, että paitsi tutkimustapa ja tieteelliset teoriat, myös tutkimuksen kohteet ovat sosiaalisesti konstruoituja.

Berger ja Luckmann (emt., 100−101) huomauttavat painokkaasti, että tiedon sosiaalisesta konstruoitumisesta ”*ei* kuitenkaan seuraa se, että eri näkökulmat, saatikka teoriat tai maailmankatsomukset, ovat pelkästään yhteiskunnallisten intressien mekaanisia heijastumia. Erityisesti teoreettisella tasolla tieto voi irtautua huomattavasti tietävän yksilön sosiaalisista intresseistä.” Vaikka yksilöt sosiaalistuvatkin eri relevanssirakenteisiin, ne eivät kuitenkaan ole niin kaiken kattavia, ettei yksilöillä olisi mahdollisuutta katsoa maailmaa muistakin näkökulmista.

Teoksessa ei mistään kohti käy ilmi, että puhe olisi kirjoittajien mielestä ainoa sosiaalista todellisuutta muovaava tekijä tai että sen ulkopuolella ei olisi mitään. Argumentointia seuratessa ei jää epäselväksi, että kirjoittajien mukaan asiat etenevät ontologiasta niiden kielellistä ilmentymistä kohti. Sen sijaan kirjoittajat viittaavat myös tiedon pragmaattisiin seurauksiin ja siihen, että tietoa aletaan epäillä siinä vaiheessa kun sen mukaan toimiminen ei tuotakaan toivottuja tuloksia (Berger, Luckmann 1999, 55). Gergen sen sijaan välttää ottamasta tällaista kosketusta kielen ulkopuolella olevaan todellisuuteen.

Berger ja Luckmann puhuvat enimmäkseen sosiaalisen maailman ja yksilön mielen vuorovaikutuksesta ja tarkastelevat popperilaisen Maailma 3:n ja Maailma 2:n suhdetta. He viittaavat myös Maailma 1:n, esimerkiksi puhuessaan ihmisen biologisesta kehityksestä. Vaikka ihmisinä olemme vain löyhästi sidoksissa lajin ominaisuuksiin, tietyt biologiset rajoitukset kuitenkin säätelevät suhdettamme ympäristöön. (Berger, Luckmann 1994, 60.) Ruumiillisuus ja yksilön subjektiivinen elämänhistoria ovat tärkeitä tekijöitä yksilön todellisuuden rakentumisessa (emt., 152). Gergen puolestaan ei ota minkäänlaista kosketuspintaa ihmisen käyttäytymisen biologiseen perustaan. Myös tästä näkökulmasta hänen edustamaansa sosiaalista konstruktionismia voidaan kritisoida laajasti.

Yksi selkeä ero Gergeniin on se, että Berger ja Luckmann käsittelevät ihmistä minuuden omaavana olentona (emt., 62, 68, 87, 96.) Heille juuri se, että ihminen on minuudella varustettu olento, mahdollistaa sosiaalisen todellisuuden rakentumisen. Maailma 3 muovaa Maailma 2:ta ja toisin päin. Subjektiivisella elämänhistorialla varustettu yksilö ja sosiaalinen maailma ovat vuorovaikutuksessa. Gergen sen sijaan sivuuttaa sekä yksilön subjektiivisuuden että sosiaalisen maailman rakenteet. Hän hakee innoituksensa kirjallisuusteoriasta, tarkemmin sanottuna Jacques Derridan dekonstruktionismista, ja dekonstruktionismin hengessä pyrkii ”aidon subjektin” kumoamiseen. Gergenille se, mitä on totuttu kutsumaan subjektiksi, on vain erilaisten diskurssien leikkauspiste. (Gergen 1994a, 67, 261; 1999, 26–28.)

Bergerille ja Luckmannille (emt., 193) individualismi merkitsee yksilön mahdollisuutta valita toisistaan eroavien todellisuuksien ja identiteettien välillä, kun taas Gergen (1994, 100) individualismikritiikissään liittää käsitteen narsismiin, vieraantumiseen ja riistoon. Individualismi näyttää tarkoittavan Gergenille ylipäänsä kaikkea länsimaista pahaa, vaikkei hän tarkemmin käsitettä määrittelekään. Gergenille minuus on tyhjä, Maailma 2:ssa ei ole varsinaisesti ketään kotona. Se on vain alituisessa muutoksessa oleva heijastuspinta. Kysymys minuudesta on tärkeä erityisesti sosiaalipsykologian kysymyksenä. Se on tärkeä kysymys myös tietoteoriassa, jonka tulisi sisältää edes jonkinlaisia muotoiluja ihmiskäsityksestä ja pohdintaa siitä, millainen olento tietävä subjekti on.

4.8.2 Kriitikoiden näkemyksiä

Gergenin tietoteoreettisten näkemysten ympärillä on käyty viime vuosina keskustelua mm. *Theory & Psychology* -lehdessä. Useat realistit tai puolirealistit näyttävät ottaneen Gergenin maalitauluksi osoittaessaan sosiaalisen konstruktionismin tieteenfilosofisia heikkouksia. Erityisenä ärsykkeenä toimii varmaankin Gergenin viime aikoina vahvistunut ideologinen kirjoitustyyli ja se, ettei hän itse ole eksplikoinut monilta osin ristiriitaisia tieteenfilosofisia näkemyksiään. Gergenille on tyypillistä kirjoittaa jokseenkin historiattomasti, ikään kuin tietyt näkemykset olisivat nousseet pintaan vasta sosiaalisen konstruktionismin myötä. Näyttää siltä, että kun Gergen ei ole erityisemmin

taustoittanut näkemyksiään, kriitikot ovat sitäkin innokkaammin koettaneet asettaa hänen tieteenfilosofisia näkemyksiään hyvin monenlaisiin kehyksiin. Seuraavassa tiivistän joidenkin kriitikkojen sanoman pääpiirteet.

Ronald Mather (2002) näkee Gergenin ajattelun post-hegeliläisenä. A. N. Whiteheadin lausetta mukaillen Mather esittää, että Gergenin ajattelu ”ei ole mitään muuta kuin reunahuomautuksia Hegeliin", tosin ilman *Weltgeistia*. Gergenin ajattelun rinnastaminen Hegeliin tuo esiin sosiaalisen konstruktionismin yhtenä idealismin muotona. Konstruktionismi ei esitä itseään idealismina, mutta se voidaan hyvin sellaiseksi tulkita. Mather myös kritisoi tapaa, jolla Gergen omii ajatteluunsa aineksia, jotka eivät ole millään lailla konstruktionismin yksinomaisuutta. Samansuuntaisia kommentteja ajattelunsa historiattomuudesta Gergen saa muiltakin kriitikoiltaan.

Brad M. Hastings (2002) puolestaan liittää Gergenin ajattelun William Jamesin pragmatismiin: hänen mukaansa Jamesin pragmatismi on Gergenin ajattelun vallitseva teoreettinen edeltäjä. Jamesin perintöön Gergenin liittää Hastingin mukaan neljä asiaa: ensinnäkin "hyödyn" (utility) liittyminen totuuden arviointiin. Toiseksi sekä James että Gergen kannattavat filosofista pluralismia. Kolmanneksi ajattelun yhtäläisyys liittyy tiedon sosiaaliseen konstruoimiseen. Neljäs yhteinen näkökulma liittyy siihen kuinka edistys ja tieto liittyvät toisiinsa. Vaikka näkökulmiin liittyy toisaalta myös eroja, (jamesilainen) pragmatistinen perusvire on molemmissa sama. Koska Gergen Hastingin mukaan jatkuvasti vetoaa pragmatistisiin ratkaisuihin, Jamesin ajattelu toimisi hyvin Gergenin hajanaisen ajattelun kehikkona. Tämä ratkaisu olisi suotuisa myös siksi, että näin sosiaalisen konstruktionismin oma konstruoituminen ja amerikkalaiset juuret tulisivat tiedostetuiksi. Myös Kuusela (2002, 132) viittaa Gergenin ajattelun yhteneväisyyteen klassisen amerikkalaisen pragmatismin kanssa.

Barbara S. Heldin (2002) kritiikki puolestaan kohdistuu siihen, että Gergen ei näytä tiedostavan omia ontologisia ja epistemologisia sitoumuksiaan ja realismiaan. Gergenin pääasiallinen missio on päästä eroon kaikesta foundationalismista ja essentialismista, tai mistä tahansa "ensimmäisestä filosofiasta", jonka hän näkee liittyvän totalitarismiin. Heldingin (emt., 653)

mukaan myös Gergenin näkemys siitä, että astumme välittömästi kielen alueelle kun alamme kuvailla jotain, on mitä suurimmassa määrin foundationalistinen väite, jos foundationalimilla tarkoitetaan ensimmäistä uskomusta tai prinsiippiä, jonka varaan kaikki muu rakentuu. Toinen ongelma on se, että Gergen ei suostu puhumaan eri diskurssien totuudesta, vaan muuntaa tarkastelun siihen mitä erilaisista puhetavoista seuraa. Heldingin (emt., 651) mukaan hänen kuuluisa mantransa onkin "what follows?". Sen sijaan sitä kuinka asiat ovat *(what is)*, emme Gergenin mukaan voi tietää. Heldingin (emt. 654) mukaan Gergen ei kuitenkaan pyrkimyksestään huolimatta onnistu pysymään "ontologisesti mykkänä", sillä väite siitä, että diskursseilla on (kausaalisia) kykyjä ottaa väistämättä kantaa myös ontologiaan. Se, onko jollain diskurssilla kyky vapauttaa täytyy todeta jotenkin, empiirisen havaitsemisen kautta, ja tämä viittaa johonkin, joka todella on. Viittauksen kohde ei voi olla vain toinen diskurssi, ja Gergen itsekin viittaa diskurssien pragmaattisiin seurauksiin.

Mielenkiintoinen on myös Fiona J. Hibbertin (2001, 2002) näkemys, jonka mukaan Gergenin ajattelu ei ole kaukana loogisesta positivismista, siis siitä taustasta, josta hän kaiken aikaa koettaa päästä eroon. Yhtäläisyyksiä Hibbert näkee muun muassa siinä, että molemmat traditiot ovat epistemologialtaan antirealistisia, eli ne eivät oleta havaintomaailman takana olevia rakenteita, joihin tietomme kohdistuu. Hibbertin mukaan väite, jonka mukaan sosiaalinen konstruktionismi edustaa täydellistä irtiottoa positivismista on yksinkertaisesti virheellinen.

Yleinen piirre kriitikoiden suhtautumisessa näyttää siis olevan se, että he näkevät ongelmalliseksi Gergenin ajattelun eksplikoimattomuuden ja historiattomuuden sekä omien lähtökohtiensa tiedostamattomuuden. Tämä on sikäli ristiriitaista, että Gergenin kritiikki ja ajattelutavan muutos lähti 1970-luvun alussa liikkeelle artikkelista *Sosiaalipsykologia historiana.* Olipa kriitikko realisti tai relativisti, Gergenille heidän näkemyksensä tuntuvat järjestään olevan liian foundationalistisia, siis tavalla tai toisella tiedon perustamista jollekin nimetylle pohjalle.

5 POHDINTAA

Tässä tutkimuksessa olen punninnut vahvan sosiaalisen konstruktionismin tutkimus- ja tiedekäsitystä realismin avulla. Voi tietenkin kysyä, onko ollenkaan järkevää puntaroida sosiaalista konstruktionismia realismin avulla, kun ne ajatteluperinteinä poikkeavat pyrkimyksiltään niin suuresti toisistaan. Mielestäni puntarointi on tarpeen, sillä sosiaalinen konstruktionismi on osallistunut aktiivisesti keskusteluun tieteenharjoittamisesta ja pyrkinyt osaltaan sanomaan painavan sanansa siitä, mitä tiede on, miten sitä pitäisi harjoittaa ja millaisilla kriteereillä sitä pitäisi arvioida. Hankalaksi ja ristiriitaiseksi keskustelun tekee se, että toisaalta konsruktionistit esittävät vahvoja antirealistisia väitteitä erityisesti ontologiasta, epistemologiasta ja semantiikasta ja samalla pyrkivät koko keskustelun yläpuolelle. Taistelu realismiksi luultua olkinukkea vastaan puolestaan aiheuttaa sen, että keskustelu muodostuu lähinnä ohipuhumiseksi.

Suppeampana näkökulmana sosiaalinen konstruktionismi on tuonut esiin kielellisen rakentumisen näkökulman erityistieteiden ongelman asetteluihin. Asioiden kielellisen rakentumisen tarkastelu ei kuitenkaan ole riittävä pohja tiede- ja tutkimuskäsitykselle, sillä tieteenfilosofiaan kuuluu olennaisesti näkemys asioiden ontologisesta statuksesta ja siitä, millainen suhde kielellä on todellisuuteen.

Tutkimukseni esimerkkitapauksena toimineen Kenneth J. Gergenin suorittamat väistöliikkeet ontologiassa, semantiikassa ja epistemologiassa aiheuttavat sen, että hänen metateoriansa ei pysty vastaamaan samoihin kysymyksiin kuin perinteinen tietoteoria. Gergen pyrkii ontologiseen mykkyyteen, mutta vain vaivoin onnistuu siinä. Gergenin päättelyketjuja seuratessa huomaa, kuinka hän kerta toisensa jälkeen on astumaisillaan ulos tekstistä, mutta vetäytyy. Joka tapauksessa hän tulee väistämättä sanoneeksi jotain kielen ulkopuolisesta maailmasta. Arkitodellisuudessa Gergen siis lähtee oletuksesta, että ulkomaailma eli Maailma 1 on olemassa, mutta metateoriassaan kieltää sen olemassaolon. Voi tietenkin kysyä, onko tällainen ajatusrakennelma niin rehellinen ja vakuuttava, että tieteenalan perustaminen sen varaan kannattaa. Tieteenfilosofi Roy Bhaskar puolestaan toteaa, että me kaikki olemme väistämättä jonkinlaisia realisteja, joko

eksplisiittisesti tai kaikessa hiljaisuudessa, sillä maailmassa ei pääse pitkälle ellei ota toiminnassaan tosiseikkoja huomioon: ihmisen käytännöllinen suunnistus maailmassa edellyttää tietoa siitä, kuinka asiat todella ovat.

Erityisesti sosiaalipsykologian kannalta Maailma 2:n eli ihmisen psyyken puuttuminen Gergenin metateoriassa tekee siitä ongelmallisen. Vaikka Gergen pyrkii avaamaan sosiaalisen konstruktionismin mahdollisuuksia esimerkiksi terapiatyössä, hän jättää kuitenkin Maailma 2:n asukkaan ontoksi. Tällöin jää täysin epäselväksi, millainen on tämä olento, jota sosiaalinen konstruktionismi pyrkii puolustamaan. Realistisen tieteenfilosofian muotoilussa sen sijaan pyritään muodostamaan kokonaisvaltainen ja perustellumpi kuva ihmisestä fyysis-psyykkis-sosiaalisena olentona. Tästä näkökulmasta aihepiiriä ovat tarkastelleet esimerkiksi Vivien Burr sekä Margaret Archer. Heidän toimestaan toimijuus on palaamassa sosiaalipsykologiaan.

Vaikka sosiaalinen konstruktionismi on korostuneen kielikeskeistä, Gergenin metateoriassa ei ole varsinaista semanttista teoriaa, jossa käsiteltäisiin kielen ja maailman välisiä suhteita. Gergenin epistemologinen kanta, jonka mukaan tieto ei ole mahdollista, tekee hänen esittämistään väitteistä – ironista kyllä – dogmaattisia. Totaalinen immuunius kaikelle empiiriselle todistusaineistolle mahdollistaa minkä tahansa näkökulman läpiviemisen. Näin se jättää vallan niiden käsiin, joilla on paras retorinen kompetenssi. Ristiriitaista Gergenin sanomassa on, että hän julistaa valtaistuimen tyhjäksi ja sitten itse istuutuu sille.

Sosiaalinen konstruktionismi omaa vahvat eettis-moraaliset lähtökohdat, mutta pidättäytyessään diskurssien sfääreihin se jää reaalimaailman ongelmien edessä hampaattomaksi. Mielestäni realistisen tieteenfilosofian anti emansipaatiolle on hedelmällisempi: on perusteltua väittää, että asioilla on syynsä. Kun tiedämme syyn, voimme vaikuttaa asioihin, emmekä ole niiden armoilla. Ilman kausaalisuuden käsitettä vastuu, toimijuus ja vapaus käyvät mahdottomiksi, sillä voimme olla vastuussa vain siitä, mihin meillä on mahdollisuus vaikuttaa. Kriittisen realismin teoreetikko Andrew Collier ilmaisee asian seuraavasti: ”Jos me sanoudumme irti siitä, että maailmalla on tietty ote meihin, menetämme samalla otteen maailmaan.” (Sayer 2000, 97).

Alusta lähtien tutkimukseni keskeisenä motivaatiokysymyksenä on ollut sen ihmettely, miksi sosiaalinen konstruktionismin on niin suosittua sosiaalipsykologiassa? Realismin vaa'alla punnittuna suuntauksen tieteenfilosofinen anti jää köykäiseksi. Mihin sitten perustuu ajattelusuuntauksen ilmeinen vetovoima ja imu? Mielestäni parhaan tieteensosiologisen vastauksen ilmiölle tarjoaa Gergenin metateorian moraalieetos. Gergenin teksteistä välittyy vahva vapauden tuulahdus, joissa uusi ja edistyksellinen liittyy sosiaalisen konstruktionismin tarjoamiin mahdollisuuksiin. Gergen tahtoo edistää suvaitsevaisuutta ja pitää kaikki mahdollisuudet avoinna. Tämä vedonnee postmodernin ajan lapseen.

Vaikka Gergen tunnustaakin maailman moninaisuuden ja perspektiivien paljouden, tästä ei kuitenkaan seuraa hänen kehittelemänsä metateorian syvällisyyttä tai syvyysulottuvuutta. Pikemminkin ajatukset jäävät pelkäksi pintakuohuksi. Mielestäni Gergenin ajattelu ei ole radikaalia sanan varsinaisessa merkityksessä – siinä mielessä, että hän pääsisi asian ytimeen ja olemukseen käsiksi. Sosiaalinen konstruktionismi on kuin pehmennyt saippuapala; sitä puristaessa palaan jää oma käden jälki. Se on vain sitä mitä kukin itse tahtoo sen olevan. Siksi se ei yllätä eikä siten myös täytä tieteen tehtävää tekemällä tuntematonta tutuksi.

6 LÄHTEET

Alasuutari, Pertti (1999) Laadullinen tutkimus. Vastapaino: Tampere. 3. uudistettu painos.

Benn, Piers (2003) Ethics. Fundamentals of Philosophy Series. Routledge: London.

Berger, Peter, Luckmann, Thomas (1994) Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Gaudeamus: Helsinki. Ilmestynyt alun perin 1966 nimellä The Social Construction of Reality.

Burr, Vivien (1995) An Introduction to Social Constructionism. Routledge: London.

Collier, Gary, Minton, Henry L., Reynolds, Graham (1991) Currents of thought in American socialPsychology. OxfordUniversity Press: Oxford.

Collier, Andrew (1994) Critical Realism. An Introduction to Roy Bhaskar`s Philosophy. Verso: London.

Gergen, Kenneth J. (1994a) Realities and Relationships. Soundings in Social Construc-tion. London: Sage.

Gergen, Kenneth J. (1994b) Toward Transformation in Social Knowledge. First edition (1982).

Gergen, Kenneth J. (1999) An Invitation to Social Constructionism. Sage: London.

Goldman, Alvin (2004) The Need for Social Epistemology. Teoksessa Leiter, Brien. The Future for Philosophy. Oxford: Clarendor Press.

Haaparanta, Leila, Niiniluoto, Ilkka (1995) Johdatus tieteelliseen ajatteluun. Helsingin yliopiston filosofian laitoksen julkaisuja. Helsinki.

Hacking, Ian (2003) The Social Construction of What? Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999. Ninth Print.

Harré, Rom, Secord Paul (1972) The explanation of social behavior. Basil Blackwell: Oxford.

Heikkinen, Antero (1996) Menneisyyttä rakentamassa. Yliopistopaino: Helsinki.

Hirsjärvi, Sirkka, Remes, Pirkko, Sajavaara, Paula (2002) Tutki ja kirjoita. Tammi: Helsinki.

Hastings, Brad M. (2002) Social Constructionism and the Legacy of James´Pragmatism. Theory & Psychology. Vol. 12(5): Sage.

Held, Barbara S. (2002) What Follows? Mind Dependence, Fallibility and Transcen-dence According to (Strong) Constructionism´s Realist and Quasi-realist Critics. Theory & Psychology. Vol. 12(5): Sage.

Hibberd, Fiona J. (2002) Reply to Gergen. Theory & Psychology. Vol. 12(5): Sage.

Hintikka, Jaakko (1982) Kieli ja mieli: katsauksia kielifilosofiaan ja merkityksen teoriaan. Otava: Helsinki.

Jokinen, Arja, Juhila, Kirsti, Suoninen, Eero (1999) Diskurssianalyysi liikkeessä. Vastapaino: Tampere.

Juhila, Kirsi (1999) Kirjassa Jokinen, Arja, Juhila, Kirsti, Suoninen, Eero (toim.) Diskurssianalyysi liikkeessä. Vastapaino: Tampere.

Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa(1998) Argumentti ja kritiikki. Gaudeamus: Tampere.

Kiikeri, Mika, Ylikoski, Petri (2004) Tiede tutkimuskohteena. Filosofinen johdatus tieteentutkimukseen. Tampere: Gaudeamus.

Kincaid, Harold (1990) Defending Laws in the Social Sciences. Philosophy of the Social Sciences, Vol 20 No. 1; March 1990 56-83.

Kincaid, Harold (2000) Global Arguments and Local Realism About the Social Sciences. Phi-losophy of Science, 67 (Proceedings) pp. S667-S678.

Kincaid. Harold (1996) Philosophical Foundations of the Social Sciences. Analyzing Contro-versies in Social Research. Cambridge: Cambridge University Press.

Kivivuori, Janne (2003) Paha tieto. Tieteenvastainen ajattelu antiikista uusimpiin kiistoihin. Kustannusosakeyhtiö Nemo: Helsinki.

Kuusela, Pekka (1999) Sosiaalisen konstruktionismin liike sosiaalitieteissä. Kirjasta Kuusela, Pekka & Saastamoinen, Mikko (toim.): Ruumis, minä ja yhteisö. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulma. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 21.

Kuusela, Pekka (2002) Sosiaalipsykologian maailmahypoteesit. Tieteenalan historia ja sosiaalisen konstruktionismin muodot. Oy UNIpress Ab.

Lammenranta, Markus (1993) Tietoteoria. Gaudeamus: Tampere.

Lehti, Raimo (2001) Leijonan häntä. Luoko tietoa luonto vai ihminen? Tähtitieteellinen yhdistys Ursa. Helsinki.

Mather, Ronald (2002) Gergen´s Social Constructionism. Postmodern or Post-Hegelian? Theory & Psychology. Vol. 12(5): Sage.

Määttänen, Pentti (1995) Filosofia. Johdatus peruskysymyksiin. Jyväskylä: Gaudeamus.

Niiniluoto, Ilkka (1999) Critical Scientific Realism. Oxford: Oxford University Press.

Niiniluoto, Ilkka (1980) Johdatus tieteenfilosofiaan. Käsitteen- ja teorianmuodostus. Otava: Keuruu.

Niiniluoto, Ilkka (2003) Totuuden rakastaminen. Tieteenfilosofisia esseitä. Keuruu: Otava.

Niiniluoto, Ilkka, Haaparanta, Leila (1995) Johdatus tieteelliseen ajatteluun. Helsingin yliopiston filosofian laitoksen julkaisuja. Helsinki.

Nikander, Pirjo (2001) Kenneth J. Gergen. Konstruktionistinen ja postmoderni sosiaali-psykologia. Teoksessa (toim.) Hänninen, Vilma & Partanen, Jukka & Ylijoki, Oili-Helena: Sosiaalipsykologian maailmahypoteesit. Vastapaino: Tampere

Nordin, Svante (1995) Filosofian historia. Länsimaisen järjen seikkailut Thaleesta postmodernismiin. Oulu: Pohjoinen.

Raatikainen, Panu (1997) Ajattelu, kieli ja merkitys – näkökulmia nykyajan filosofian avain-teemoihin. Teoksessa Panu Raatikainen (toim.) Ajattelu, kieli, merkitys. Analyyttisen filosofian avainkirjoituksia. Tampere: Gaudeamus.

Raatikainen, Panu (2004) Ihmistieteet ja filosofia. Tampere: Gaudeamus.

Salonen, Marko (2001) Michael Billig. Ajattelun retoriikka ja ideologisuus. Teoksessa (toim.) Hänninen, Vilma & Partanen, Jukka & Ylijoki, Oili-Helena: Sosiaalipsykologian maailmahypoteesit. Vastapaino: Tampere

Sayer, Andrew (1992) Method in Social Science. A Realist Approach. London: Routledge.

Sayer, Andrew (2000) Realism and Social Science. London: Sage.

Sintonen,Matti (2002) Empirismi ja positivismi. Teoksessa Ilkka Niiniluoto, Esa Saarinen (toim.) Nykyajan filosofia. WSOY:Juva.

Tarski, Alfred (1997) Semanttinen käsitys totuudesta. Teoksessa Panu Raatikainen (toim.) Ajattelu, kieli, merkitys. Analyyttisen filosofian avainkirjoituksia. Tampere: Gaudeamus. Ilmestynyt alun perin artikkelina ”The Semantic Conception of Truth”. Philosophy and Phenomenological Reseach 4 (1943), 341 – 375.

Tuomi, Jouni, Sarajärvi, Anneli (2002) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Tammi: Helsinki.

Töttö, Pertti (1996) Auguste Comte – positivismin isä. Teoksessa Gronow, Jukka & Noro, Arto & Töttö, Pertti: Sosiologian klassikot. Tampere: Gaudeamus.

Töttö, Pertti (2001) Olisiko syytä tutkia myös sosiaalisten ongelmien syitä ja sosiaalityön vaikutuksia? Janus. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti. Sosiaali-poliittisen yhdistyksen julkaisu numero 4, Vol. 9.

von Wright, Georg Henrik (1998) Logiikka ja humanismi. Otava: Keuruu.

Winch, Peter (1979) Yhteiskuntatieteet ja filosofia. Gummerus: Jyväskylä.